

ÜNİVERSİTE EĞİTİMİNİN SİYASAL TUTUMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEK OLAYI

H.Bahadır ESER*

Özet

Bireyin günlük yaşamında yapmış olduğu faaliyetler, yaşam tarzı, davranışları tutumları ile yakından ilişkilidir. Bir ülkenin en önemli değeri olan gençlerin eğitimi ve özellikle üniversite öğrencilerinin eğitimi siyasal tutumların şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Eğitim kurumlarının yanında aile, iş ve arkadaş ilişkileri de siyasal tutumların niteliği üzerinde belirleyici olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı üniversite eğitiminin öğrencilerin siyasal tutumları üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunun incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Tutum, Siyasal Tutum, Eğitim

The Effect of Undergraduate Education on Political Behavior: Süleyman Demirel University Case

Abstract

The activities which individual carried out are closely related with his/her life style, behaviours and attitudes. The education and especially university education of the youth who are the most important value of a country has great impacts on the political attitudes of undergraduate students. As well as educational institutions, family, work and friendship relations have impact on the quality of political attitudes.

The main purpose of this study is to determine the impact of university education on the political attitudes of undergraduate students.

Keywords: Attitude, Political Attitude, Education

* Araş.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, hbahadir@iibf.sdu.edu.tr

1.Giriş

Çalışmanın temel amacı üniversitede geçen sürenin ve öğrencilerin aldıkları farklı nitelikteki eğitimlerin, onların siyasal tutumları üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu kapsamda Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri örnek kitle olarak seçilmiştir. Öğrencilerin siyasal tutumlarını siyasal etkinlik ve siyasal katılma gibi açılardan incelenmeyi amaçlayan bu araştırma üniversite eğitiminin öğrencilerin siyasal ve toplumsal olaylara bakış açılarını nasıl etkilediğini çözümlemeye çalışmaktadır. Bununla birlikte tek başına bu çalışmanın bulgularının tüm üniversite gençliği için geçerli olduğu ileri sürülmektedir. Araştırmada sınırlı bir alanda elde edilen bulgularla, daha genel, teorik nitelikteki araştırmalara veri sağlanması amaçlanmaktadır.

Bu araştırmada siyasal tutumlar üzerinde eğitimin etkisini ölçmek üzere bir anket formu hazırlanmıştır. Anket formun hazırlanmasında daha önce konu ile ilgili yapılmış benzer çalışmalardan yararlanılmıştır. Anket formu, Süleyman Demirel Üniversitesi'ne bağlı, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi ve Mühendislik Fakültelerinde eğitim gören, 3561 birinci sınıf ve 2118 dördüncü sınıf öğrencisi olmak üzere toplam 5679 öğrenci içinden tesadüfi örnekleme yolu ile seçilen 613 öğrenciye uygulanmıştır. Anket formları araştırmacının kendisi ve ilgili fakültelerdeki araştırma görevlileri tarafından uygulanmıştır. Anket verileri "SPSS 10.0 For Windows" adlı veri kodlama programına girilmiştir. Veri girişleri yapıldıktan sonra soruların frekans dağılımlarına ve değişkenler arasında araştırmanın amacına uygun çapraz ilişkilerine ulaşılmıştır. Daha sonra bu çapraz ilişkilerin çalışmanın varsayımlarını ne ölçüde doğruladığı test edilerek, sonuç kısmında araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar kapsamlı bir şekilde belirtilmiştir.

Çalışma zaman ve mekan açısından sınırlanmıştır. Çalışmanın süresi, birinci sınıfa başlayan ve eğitim süresini tamamlayarak son sınıftan mezun olan aynı öğrencileri incelemeye imkan tanımadığı için araştırma 2003-2004 eğitim ve öğretim yılı içinde birinci sınıfa başlayan ve mezun olma aşamasındaki son sınıf öğrencilerine uygulanmış, bu öğrenciler üzerinden amaçlanan verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Mekan ise Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmada öncelikle kavramsal bir çerçeve oluşturularak araştırmada kullanılan temel kavramlar kapsamlı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra siyasal tutumların nasıl oluştuğu, değiştiği bu değişim sürecinde en çok hangi faktörlerden etkilendikleri, üniversite öğrencilerinin siyasal tutumları ve eğitimin siyasal tutumların şekillenmesi üzerinde etkisi teorik olarak incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencilerinin siyasal tutumları üzerine yapılan araştırmanın verileri incelenerek üniversite eğitiminin siyasal tutumlar üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Siyasal Tutum Kavramı

Bireyin günlük yaşamında yapmış olduğu faaliyetler, yaşam tarzı, davranışları tutum kavramı ile yakından ilgilidir. Bu başlık altında tutum kavramına değinilecek ve daha sonra ona bağlı olarak siyasal tutum kavramı kısaca incelenecektir.

Tutum kavramı sosyal psikolojinin temel konularından birini oluşturur. Bu kavram başlangıçta duruşla ilişkili olarak daha sonrada vücutta bulunan kasların belirli bir durum karşısında gösterdikleri gerilimi ifade etmek için kullanılmıştır. İnsanı harekette bulunmaya iten tutumların algı ve dikkat üzerindeki etkisi üzerine çalışmalar yapılmıştır. 1895'te Baldwin ve 1896 yılında Giddings tarafından tutumların diğer insanları anlamada bireye yardımcı olan bir hareket etme şeması hazırlandığı ortaya konuldu. Tutum kavramının genelleştirilip sosyal psikoloji literatürüne girmesi, *Avrupa ve Amerika'da Polonya Köylüsü* adlı bilimsel çalışmanın 1918 yılında W. İ. Thomas ve F. Znaniecki tarafından yayımlanması ile gerçekleşmiştir. Bu çalışmanın yayımlanmasından sonra tutum kavramı bireyi toplumsal bir konuya karşı bir düşünce geliştirmeye, harekete geçirmeye sevk eden zihinsel bir durumu ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır.¹

1935 yılına gelindiğinde G. W. Allport tutumu şöyle tanımlamıştır: Tutum bireyin nesnelere ve durumlara karşı ortaya koydukları tepkileri üzerinde yönlendirici ve aktif olarak etki eden ve daha önce yaşanan olaylarla ilişkili, duygusal ve zihinsel bir eğilimdir. 1947 yılında Doob ise tutumu, içinde yaşadığı sosyal çevrede önemli olduğuna dair yaygın kanı bulunan gizli ve birey üzerinde güdüleyici etkisi olan bir tepki olarak tanımlamıştır.² Bu tanımlar tutumun zihinsel bir eğilim olduğu noktasında birleşmektedirler.

Tutumu bireyde ortaya çıkan bir önyargı olarak gören yaklaşıma göre, tutum bireyin bir konuya karşı sahip olduğu önyargısal tepkiyi ifade eder. Tutum konusu herhangi bir somut obje yada soyut kavram olabilir. Çevremizde var olan nesnelerin çeşitliliği göz önüne alındığında her objeye ilişkin bir tutum oluşturmanın ne kadar zor olduğu görülecektir. Bu sebeple bireyler karşılaştıkları olayları daha önceden yapmış oldukları sınıflandırmaların ışığında elde ettikleri tutumlara göre değerlendirirler. Belirli bir konu hakkında tutum sahibi olmamız için o konuya ilişkin bir deneyim geçirmiş olmamız gerekmez. Dış dünyadan çeşitli kanallar vasıtası ile edindiğimiz bilgiler ile de tutum sahibi olabiliriz. Tutumlar bireyin bilişsel sistemini oluşturarak onun dış dünya ile ilişkilerini belirli bir düzen içinde yürütmesini kolaylaştırır.³ Tutumlar bireyin zihninde ön kabullerle oluşur. Tutum kuşkunun tam tersine belirlilik ve kabullenme halini ifade eder.⁴ Bu bağlamda tutum, belirli bir konu hakkında kişide var olan öngörü,

¹ Reuchlin, Maurice , **Psikoloji Tarihi**, (Çev: Gökçöl, T.), İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s.115.

² Freedman , J.L., D.O.Sears, J.M.Carls Smith, **Sosyal Psikoloji**, (Çev: Ali Dönmez), İmge Kitabevi, Ankara 1998, s.319.

³ Erdal Tekarslan, **Sosyal Psikoloji**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989, s.166.

⁴ Erol Eren, **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**, Beta Yayınları, İstanbul 1998, s.120.

kanı ve davranışların temelini oluşturan ve bu kanı ve davranışlar arasındaki ilişki ve tutarlılığı sağlayan bir eğilim olarak tanımlanabilir.⁵

Tutumu duygu ile bağlantılı olarak açıklayan yaklaşımlar da vardır. Bunlardan Maxwell'e göre tutum, "davranışla anlatılan ve içten gelen bir duygudur"⁶, Dönmezer de tutum sözcüğünün günlük yaşantımızda, bir duygunun dışa vurumu olarak kullanılmasına dikkat çekmiştir.⁷

Bu yaklaşımların tümünü göz önüne alarak tutum kavramını şu şekilde ifade etmek mümkündür: Tutum bir kişiye atfedilen, o kişinin psikolojik bir nesne ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir şekilde oluşturan eğilimdir. Bu tanımlı kısaca çözümleyecek olursak, tutum bir bireye aittir. Yani tutum denildiğinde bireysel tutumu anlamaktayız. Tutum bireyin davranışlarından yola çıkılarak var olduğu varsayılan ve bireyi davranışta bulunmaya iten eğilimdir. Kişinin hakkında tutum geliştirdiği şeye ise psikolojik nesne demekteyiz. Psikolojik nesneler tamamen kişiseldir. Bir kimse için önem arz eden bir nesne bir başka bir kimse için bir anlam ifade etmeyebilir. Son olarak fikir, duygu ve davranış arasında bir düzen ve eşgüdüm vardır. Daha açık bir ifade ile tutum bir bireyde düşünce, duygu ve hareket yani davranışın bir bütünleşmesi olarak ortaya çıkar.⁸

Aristo insanın toplum içinde yaşayan toplum ile ilişki kuran "politik hayvan" (zoon politikon) olarak tanımlamıştır.⁹ Siyasal tutum kavramı siyaset kurumu ile yakından ilişkilidir. Bireylerin sahip olduğu siyasal tutumlar siyaset kurumu ile girilen ilişkinin niteliğinde belirleyici rol oynarlar. Siyaset bilimi açısından siyaset, devleti yani o devletin vatandaşlarını yönetme işlevini ifade etmektedir.¹⁰ Maurice Duverger, siyaseti bazılarını göre bir rekabet ve mücadele, bazılarını göre ise adalet temelli bir düzen sağlama çabası olarak ifade etmiştir.¹¹ Siyaset kurumunun temel aktörleri devletin otoritesini temsil edenler ve bu otoritenin muhatabı olanlar, yani yönetilenlerdir.¹² Siyasal tutumların oluşumu da temelde bu yöneten ve yönetilenlerin arasındaki ilişkiye dayalıdır. Bireyler siyasal objenin en somut hali olan otorite karşısında nasıl hareket edeceklerini siyasal tutumlarına göre belirlerler.

Bireyin belirli bir siyasal konu ile ilgili kanı ve davranışlarının tümü o konuya ilişkin siyasal tutumunu oluşturur. Sözcüğü, bir birey demokratik bir tutum sahibi ise o kişinin siyasi meseleler hakkındaki kanı ve davranışları hakkında çıkarsama yapmak mümkündür. O kişi büyük bir ihtimalle ailesinde herkese söz hakkı tanıyacak, esnek ve hürriyetlerin yaygın olduğu bir siyasal

⁵ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi, Ankara 1996, s.126.

⁶ John C.Maxwell, **Kazanan Tutum**, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1997, s.17.

⁷ Sulhi Dönmezer, **Sosyoloji**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 1990, s.97.

⁸ Çiğdem Kağıtçıbaşı, **İnsan ve İnsanlar**, Evrim Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 1996, s.84.

⁹ Jörn Scheer, "Beyond The 'Intelligent interest' -Construing The 'Political Animal'", 15th International Congress on Personal Construct Psychology- University of Huddersfield, UK, July, 2003, s.1.

¹⁰ Bülent Daver, **Politika Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993, ss.3-5.

¹¹ Maurice Duverger, **Politikaya Giriş**, (Çev.:Semih Tiryakioğlu), Varlık Yayınevi, İstanbul 1984, s.12.

¹² Kışlalı, s.18.

rejimden taraf olacak, insanların eşit ve hür olduklarına inanacaktır. Aynı şekilde otoriter tutum sahibi bir birey ise ataerkil bir aile yapısını savunacak, siyasal rejimin sert ve otoriter olmasından yana olacak, her zaman kendi görüşlerini doğru karşıt görüşlerin yanlış olduğunu iddia edecektir.¹³ Siyasal tutumlar bireyin siyasal bir obje karşısında bireyde var olan duygu, düşünce ve davranışlardan oluşan düzenli bir eğilim olarak ifade edilebilir. Siyasal tutum insanın siyasal nesnelere karşı sahip olduğu fikir, duygu ve kanaatleri kapsayan bir tutumdur.¹⁴

Siyasal tutumlar, çocukluk yıllarında büyük ölçüde ailenin etkisi ile oluşmuş temel tutumların bir uzantısıdır. Kişinin temel tutumlarına ters düşen bir siyasal tutumun varlığından söz etmek olanaksızdır. Siyasal tutumlar kişinin ebeveynlerinde görmüş olduğu otoriter ya da demokratik kişilik özellikleri ile yakından ilgilidir.¹⁵ Siyasal tutum üzerine yapılan araştırmalar bireyin politik karar alma süreçlerinden yeterli tatmini sağlamadığı takdirde yabancılaştığını ve siyasal karar alma süreçlerinde daha az rol oynadığını göstermiştir.¹⁶ Siyasal davranışın anlaşılabilmesi ve siyasal partilerin etkin mesaj stratejileri oluşturabilmesi için, siyasal tutum kavramının iyi incelenmesi gerekmektedir. Siyasal partiler, seçimlerde başarılı olabilmek için insanların siyasal tutumlarını, kişisel değer ve beklentilerini iyi analiz etmek ve onları harekete geçirecek etkenleri ortaya çıkarmak durumundadırlar.¹⁷

3.Eğitimin Siyasal Tutumlar Oluşumu Ve Değişimi Üzerindeki Etkileri

3.1.Eğitimin Siyasal Tutumların Şekillenmesi Üzerindeki Etkileri

Eğitim kurumları, kültürün ve dolayısı ile siyasal kültürün aktarımında aileden sonra gelen temel kurumların bir diğeridir. Birey siyasal tutumuna ilişkin en önemli bilgilerin bir bölümünü eğitim kurumlarında kazanır.¹⁸ Bu kurumlar içine bireyler kendi yaş gruplarından oluşan bir grup içinde birtakım ilişkiler kurarlar. Öğrenme sürecinde öğrencilerin birbirleri ve öğretmenleri ile kurdukları bu ilişkiler siyasal sosyalleşmelerinde etkin bir rol oynar.¹⁹ Eğitim bireyin siyasal davranışını iki şekilde etkiler. İlk olarak eğitim bireyin siyasal kültürün duygusal ve bilişsel öğelerinin bireye aktarımını sağlayarak bireyin siyasal tutumunu pekiştirebilir. İkinci olarak eğitim bireyin bilgi seviyesini yükselterek siyasal olaylara ve onları ortaya çıkaran sebepleri daha iyi analiz etmelerini sağlar. Bunun sonucu olarak birey

¹³ Kışlalı, ss.126-127.

¹⁴ Dönmezer, s.99.

¹⁵ Kışlalı, ss.129-130.

¹⁶ Kathrin Silber, "Social Capital And Political Support On The National And Local Level -A Comparative Analysis Of East And West Germany,"

<http://www.ucc.ie/euroloc/student/Kathrin_Silber.doc> , (13, 12, 2004).

¹⁷ Ahmet Kalender, "Mesaj Stratejilerinin Planlanmasında Siyasal Tutum Ve Motivasyon Ölçümlerinin Önemi", <<http://www.iletisim.selcuk.edu.tr/yayinler/dergi/ozet1.htm>>, (01.03.2004).

¹⁸ Mahmut Tezcan, **Sosyolojiye Giriş- Temel Kavramlar**, Feryal Matbaası, Ankara 1995, s.44.

¹⁹ Önal Sayın, **Sosyolojiye Giriş**, Erdem Kitabevi, İzmir 1985, s.141.

siyasal etkinlik duygusu kazanmak suretiyle siyasal yaşamda daha etkin olduğuna dair bir kanı edinebilir.²⁰

Eğitimin amacı bireye arzu edilen yönde bir tutum kazandırmaktır. Öğretimde bilgi seçimi esastır. Bu bilgilerin seçilmesinde belirleyici unsur bireye kazandırılmak istenen tutumun niteliğidir.²¹ Topluma belirli bir amaca yönelik tutum ve davranış kazandırma faaliyeti olan eğitimin, bireyi bilinçli ve planlı bir şekilde şekillendirmeye uygun bir yapısı vardır. Bu yapısı nedeniyle eğitim siyasal iktidarların ve ideolojilerin amaçlarına ulaşmada kullandıkları en etkili araçlardan biridir. Bu işlevinden ötürü siyasal iktidarlar, toplumun gözündeki yerlerini meşrulaştırmak ve toplumda kendi fikirleri doğrultusunda birtakım değişiklikler ortaya çıkarmak için eğitim kurumuna özel ilgi gösterirler.²² Devletin eğitim faaliyetini yürütmesi, monolitik, belli bir milletin üstünlüğüne dayalı ve kültürel hegemonyaya dayalı bir görüş açısının bireye küçük yaşlarda kazandırılması yönünde sonuçlar doğurabilmektedir.²³

Amerika gibi siyasal sisteme muhalif görüşlerin güçlü olmadığı ülkelerde, eğitim siyasal meşruiyetin sağlamasında etkin olarak kullanılmaktadır.²⁴ Yine ABD’de Paul Theobald gibi, farklı ırk kökenlerinden gelen vatandaşların federal bayrak altında yaşamasının gereğinin çocukların siyasal eğitiminde göz ardı edilmemesi gerektiğini savunan düşünürler bulunmaktadır.²⁵ ABD’ye göç eden Kübalıların ABD’de doğan çocuklarının siyasal tutumlarını konu alan bir araştırma, iki nesil Kübalıların Amerikan değerlerini ve siyasal sistemini benimsediklerini ve içselleştirdiklerini göstermiştir. Özellikle 10 yaş altındaki Küba kökenli Amerikan vatandaşı çocukların Amerikan siyasal kültürüne daha sıcak yaklaştıkları görülmüştür.²⁶

Eğitim doğal kaynaklar içinde en önemlisi ve kıymetlisi olan insan zekasını işleyip atıl durumdan kurtararak işler hale getirilmesi işlemidir.²⁷ Hoffman okulun siyasal tutumların oluşumunda geçmiş tarihsel mirasın bireye aktarımı rolünü oynadığının altını çizerek akademik faaliyetleri öğrencilerin sosyal ve kişisel endişelerini dışardan etkileme olarak nitelemiştir.²⁸ Siyasal toplumsallaşma süreci insanın yaşamı boyunca

²⁰ İlter Turan, Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, Der Yayınları, İstanbul 1996, s.49.

²¹ Naz Fernibani, <<http://www.siraze.net/edebiyat/dusunce/birfelsefe.htm>> , (17.12.2004).

²² Şaban Sitembölükbaşı, **Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden**

Sosyoekonomik Faktörler, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2001, s.28.

²³ John Dye, F., “From Values Based on Simplicity and Standardization Toward the Realities Found In Complexity and Contingency: A Particular View for High School During the 21st Century”, **High School Journal**, 00181498, Dec2003/Jan2004, Vol.87, Issue 2

²⁴ Türker Alkan, The Political Integration Of Europe, METU Faculty of Administrative Sciences Publication, Ankara 1982,s.13.

²⁵ Pate Schramm ve Susan L. Lussier, Richard ,“ Teaching Students How to Think Critically: The Confederate Flag Controversy in the High School Social Studies Classroom”, **High School Journal**, 00181498, Dec2003/Jan2004, Vol. 87, Issue 2

²⁶ Kevin Hill, “The Political Attitudes of Young Cubans”, <<http://www.fiu.edu/~morenod/scholar/young.htm>> , (13.12.2004)

²⁷ Amiran Kurtkan, **Sosyoloji**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1980, s.90.

²⁸ Lynn Hoffman, M., “Why High Schools Don't Change: What Students and Their Yearbooks Tell Us” , **High School Journal**, 00181498, Dec2002/Jan2003, Vol.86, Issue 2

sürmektedir. Bireyin çocukluk yaşlarında öğrendiği temel bilgiler günün gereklerine göre geçerliliklerini yitirmiş olabilmektedirler. Bu değişim sürecinde birey siyasal dünyaya dair sembolleri anlamlandırırken farklı tutumlar sergileyebilmektedir.²⁹ Bu farklılaştırmada eğitim kurumu önemli rol oynamaktadır.

Eğitim kurumları kimi zaman yönetime egemen olan görüşün meşruiyetini sağlamada, kimi zaman diğer toplumlara karşı düşmanlık ya da dostluk içeren görüş açılarının bireye kazandırılmasında, kimi zaman ulus bilicinin oluşturulmasında kimi zaman da yeni kurulmuş bir yönetimin yaptığı köklü değişikliklerin halka ve yeni yetişen nesillere aktarımında kullanılır.³⁰ Bu bağlamda eğitim, Hitler döneminin Almanya'sında tüm Alman toplumunun Nazi Partisi ideolojisini benimsemesinde, SSCB döneminde, topluma sosyalizmin benimsetilmesinde, liberal demokrasilerde ise hürriyet, insan hakları, eşitlik, özgürlük gibi değerlerin toplumda yaygınlaştırılması aracı olarak kullanılmıştır.³¹ Eğitimin, siyasal sistemlerin varlıklarını devamında etkili bir araç olarak kullanılmasına 19. yüzyılda başlanmıştır. Eğitim kurumları laik bir nitelik kazanmadan önce eğitim sistemlerini, sırasıyla Tanrı'ya, Tanrı'nın dünyadaki temsilcisi olan krala itaat edilmesi üzerine kurmuşlardı. Sekülerizmin eğitim kurumlarına hakim olmasından sonra, dinsel otorite ve temsilcilerine itaat yerini laik devlet otoritesine itaate bırakmıştır.³² Easton ve Dennis, siyasal karmaşanın hakim olduğu kriz dönemlerinden geçen yönetimlerin, varlıklarını devam ettirebilmek için toplumda, siyasal sistem için geniş tabanlı destek arayışına girdiklerini, bu desteğin sağlanmasında eğitim kurumunu yaygın olarak kullandıklarını belirtmişlerdir.³³

Yapılan araştırmalar okulda geçen süre ile siyasal sembollere ilişkin ön bilgi ve olumlu bakış açısı kazanımı arasında doğrusal bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda okula giden ile gitmeyen bireyler arasında, uzun süre eğitim alan ile kısa süreli eğitime tabi olan bireyler arasında, kırsal alanda yaşayıp kısıtlı bir eğitim alan ile kentlerde yaşayıp yaygın bir eğitim alan bireyler arasında ülke yönetimine hakim olan siyasal rejimin sembollerine karşı besledikleri olumlu bakış açısının düzeyi ve benimseme oranları farklı olmakta, eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin hakim siyasal rejimi daha çok benimsedikleri görülmektedir. Buna karşın siyasal iktidarların ulaşmada zafiyet gösterdikleri, eğitim kurumlarının bulunmadığı yerlerde yaşayan bireylerde rejime karşı daha az olumlu bir bakış açısı görülmektedir. Bu bakımdan siyasal tutumların oluşumunda ve siyasal iktidarların meşruiyetlerini ve devamlılığını sağlamada eğitim kurumu çok önemli bir yer tutmaktadır. Siyasal rejimlerin bunalımlı bir dönemden geçtiği ya da yeni kuruldukları ya da toplumda kargaşanın, başkaldırının hakim

²⁹ Sertaç Serdar, **Değişimi Mümkün Kılan Bir Süreç-Yeniden Toplumsallaşma**, <<http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/3/sertac/sertac2.html>> (17.12.2005)

³⁰ Betrand Russel, **Education and Social Order**, Unwin Books, London 1971, s.81.

³¹ Sitembölükbaşı, s.29.

³² Türker Alkan, **Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1989, s.180.

³³ Alkan 1989, s.15.

olduğu dönemlerde eğitim kurumlarının rejimi koruyucu, meşrulaştırıcı işlevleri daha da ön plana çıkmaktadır.³⁴

3.2. Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Tutumlarının Biçimlenmesinde Eğitim Faktörünün Rolü

Eğitimin, gençlerin siyasal tutumlarının oluşumu ve şekillenmesi üzerindeki etkisi çeşitli şekillerde kendini gösterir. Yüksek öğretim kurumlarında verilen eğitimin bir bölümü toplumun geneline hakim olan siyasal görüşler ile paralellik arz edecektir. Rejim değişikliklerinin çok sık görülmediği toplumlarda eğitim kurumu gençliğin ideolojik duruşunun şekillendirilmesinde belirleyici rol oynayacaktır. Kışlalı, Kağıtçıbaşı ve Tezcan'ın Türk öğrencileri üzerine yaptıkları araştırmalarda yükseköğretim öğrencilerinde yüksek düzeyde milliyetçilik eğiliminin hakim olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle lise dönemlerinde yüksek seviyelerde olan milliyetçilik eğilimlerinde üniversite yıllarında düşüş ve uluslar arası nitelikteki ideolojilere doğru bir kayış gözlemlenmiştir. Yine Kışlalı tarafından yapılan bir araştırmada 1960'lar sonrasında tüm dünya ile birlikte Türkiye'de gelişmekte olan sol akımın, üniversite öğrencileri arasında yaygın olarak tutulduğu gözlemlenmiştir. Bu araştırma sonuçlarına göre üniversitelerin artık meşruiyeti devam ettiren kurumlar olmaktan çıktığı, meşruiyeti yeniden tanımlayan kurumlar olarak yeni bir kimlik kazandıkları tespit edilmiştir.³⁵

Kışlalının yaptığı araştırmaya göre üniversite öğrencilerin %46'sı sol ideolojilere yakınlık duymakta, %63'ü serbest piyasa yolu ile kalkınmanın mümkün olmayacağını ileri sürmekte, %74'ü kurulu yasal düzenden hoşnut olmadıklarını belirtmiştir. Yapılan araştırmada birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar geçen sürede, hakim siyasal ideolojiden alternatif sol ağırlıklı ideolojik akımlara doğru bir geçiş olduğu gözlemlenmiştir. Araştırma sonuçlarında anlaşılabileceği üzere gelişmekte olan ülkelerde eğitimin siyasal meşruiyet üzerindeki etkisi gelişmesini tamamlamış Batı demokrasilerinden daha farklı şekilde kendini göstermektedir. Gelişmiş Batı demokrasilerinde eğitim kurumu var olan bir meşru düzenin devamını sağlamaya yöneliktir. Buna karşın rejim değişikliği geçirmiş toplumlarda eğitim kurumu yeni bir meşru yönetim oluşturma çabasının birincil aracı olma rolünü üstlenmiştir. Bu doğrultuda eğitim yoluyla eski rejimin sembolleri ve önde gelen ideolojik simgeleri ortadan kaldırılmaya ve yeni yetişen kuşaklara yeni rejimin değerleri benimsetilmeye çalışılır. Rejimin ayakta kalabilmesi ve meşruiyetinin sağlanması için bu tarz bir eğitim politikasının izlenmesi hayati önem arz eder.³⁶

Üniversite eğitimi ile siyasal tutum arasındaki ilişkinin bir boyutunu da otoriterlik eğilimi oluşturmaktadır. Konu ile ilgili yapılan araştırmalar eğitimin içerdiği öğeler ile bireyin siyasal tutum ve tercihleri arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir. Hyman'ın yaptığı bir araştırmaya göre eğitim düzeyindeki yükselmeye paralel olarak otoriterlik eğiliminde azalma

³⁴ Sitembölükbaşı, s.30.

³⁵ Türker Alkan ve Doğu Ergil, *Siyaset Psikolojisi*, Turhan Kitabevi, Ankara 1980, ss.83-84.

³⁶ Alkan ve Ergil, ss.83-84.

ve hoşgörülü olma eğilimlerinde de bir artma görülmektedir. Bununla birlikte aşırı derecede otoriter eğilimleri olan bir kimsede eğitimin bu eğilimi azaltıcı etki yapmadığı gözlemlenmiştir. Eğitimin yapıldığı ortamın nitelikleri de bireyin otoriter ya da az otoriter olması üzerinde etkilidir.³⁷ Bunun yanında batı toplumlarında yaşı ilerlemesi ile otoriterlik eğiliminin azaldığına dair araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır. Bunda etkili olan temel faktör yaşı ilerlemesine paralel olarak yükselen eğitim seviyesidir. Otoriterlik eğilimi incelenirken eğitim kurumunu, içinde bulunulan toplumdaki bağımsız tek başına var olan bir kurum olarak görmek yanlış olacaktır. Türkiye gibi birinci önceliği kalkınma olan ülkelerde sorunların anlaşılmasında ve çözümünde birincil araç olarak eğitim görülmektedir. Bu durumda eğitilmiş kişilerde seçkin ve otoriter bir eğilim görülmesi olasıdır. Abadan tarafından 1966 yılında yapılan araştırmada topluma kanaat önderlerinin %98'i, İstanbul, Ankara, İzmir halkının ise %67'si çok partili siyasal rejimden yana, kanaat önderlerinin %2'si ve şehirde yaşayanların %11'i tek partili bir siyasal sistemden yana, şehirde yaşayanların %4'ü ve kanaat önderlerinin %3'ü siyasal partilerin olmadığı partisiz bir düzenden yana olduklarını belirtmişlerdir. Kışlalı'nın 1974 yılında üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı bir araştırmada ise öğrencilerin sadece %46'sı çok partili siyasal yaşamı benimzediklerini ifade etmişlerdir. Abadan'ın araştırmasında diktatörlüğü kesinlikle kabul etmeyeceklerini söyleyenlerin oranı %32 olarak ortaya çıkmıştır.³⁸

Özer Ozankaya'nın 1966 yılında yaptığı benzer bir araştırmaya göre hiçbir şekilde diktatörlüğü kabul etmeyen öğrencilerin oranı %27, istisnai bir durumun ortaya çıkması halinde kabul edenlerin oranı %23, güçlü bir liderin çözebileceği bir sorunla karşı karşıya kalındığında diktatörlüğü kabul edenlerin oranı %19.6, halkın belirli haklarının korunması şartı ile diktatörlüğü kabul edenlerin oranı %5.4, hızlı kalkınmayı sağlaması şartı ile diktatörlük rejimini kabul edebileceklerini beyan edenlerin oranı %17.3 olarak bulundu. Her iki araştırmada geriye kalan öğrenciler sorunları çözebileceğine inandıkları takdirde otoriter bir yönetimi benimseyebileceklerini belirtmişlerdir.³⁹ Bununla birlikte bu sonuçların Türk eğitim sisteminin sosyal ve politik içeriğinden kaynaklandığı göz ardı edilmemelidir.⁴⁰ 1960'lı ve 1970'li yılların öğrenci hareketleri ve sol ideolojilerin dünyada yaygınlaşması, o yıllarda yapılan bu araştırmaların sonuçları üzerinde etkili olduğunu düşündürmektedir.

Üniversite eğitimi ile otoriter eğilimler arasındaki ilişkinin tersini eğitim ile hoşgörülü tutum sahibi olma hali arasında görmekteyiz. Eğitim bireyde bilgi zenginliğine yol açmakta, bu da bireye bir olay karşısında farklı ihtimalleri düşünebilme yetisini kazandırmaktadır. Hayata dair zengin bir bilgi hazinesine sahip bireyler kalıplaşmış düşüncelerden daha çok duruma, şartlara ve olayları ortaya çıkaran sebeplerin çeşitliliğine göre farklı

³⁷ Herbert H. Hayman, **Political Socialization**, The Free Press, Illinois 1959, ss.136-137.

³⁸ Alkan ve Ergil, ss.88-89.

³⁹ Özer Ozankaya, **Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri**, Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966, s.55.

⁴⁰ Alkan 1982, s.15.

düşünebilme yeteneğini gösterebilmektedirler. Bu çok yönlü yaklaşımın tersine otoriter bakış açısı her durum ve zaman için tek bir doğrunun olduğu görüşünden hareket eder. Birey farklı olgular hakkında geniş ve kapsamlı bilgi sahibi olmayınca tek bir doğrunun etkisinde kalarak otoriter ve değişime kapalı davranış şekilleri gösterebilir. Bu durumun tersine bilgi ve anlayış seviyeleri yüksek bireyler farklı durumlar karşısında nasıl hareket edeceklerini bildiklerinden ötürü daha hoşgörülü, daha geniş bakış açılı olurlar. Demokratik kültürün temlinde farklı görüşlerin birbirinin mevcudiyetini tehlikeye düşürmeden bir arada bulunması yatmaktadır. Hoşgörülü otoriter eğilimlerden uzak kimselerde demokratik değerlere bağlılık ve onları benimseme oranı doğal olarak daha yüksek olacaktır. Bu noktadan hareketle eğitim seviyesi yüksek kimselerin daha hoşgörülü ve daha demokratik oldukları sonucuna ulaşmak mümkündür.⁴¹ Böyle bir genellemenin her zaman geçerli olmadığı durumlar da yok değildir. Ozankaya'nın 1966 yılında üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırma yüksek eğitim almış kimselerin düşük eğitimlilere oranla genel oy hakkının kullanımına sıcak bakmadıklarını göstermiştir.⁴²

Almond ve Verba'nın beş batı ülkesi üzerinde siyasal etkinlik derecesi ve katılım eğilimi üzerine yaptıkları araştırma eğitim ve siyasal katılım ilişkisi üzerine yapılan kapsamlı çalışmaların önde gelenleri arasındadır. Bu çalışmada elde edilen veriler, bireyin eğitim seviyesindeki yükselmeye paralel olarak siyasal olaylara olan ilgilerinde ve etkinlik düzeylerinde artışın ortaya çıktığını göstermiştir. Yine bu araştırmanın sonuçlarına göre, eğitim seviyesi yüksek kişiler kalabalık guruplar içinde siyasal tartışmalara katılabilmekte, siyasal konulara ilişkin daha güçlü bir özgüvene sahip olmakta, eyleme dönük yapılanma ve teşkilatlanma güduları daha belirgin olmakta, kişisel ve toplumsal güven dereceleri göreceli olarak daha yüksek olmaktadır. Almond ve Verba araştırmaları sonucunda, yüksek öğrenim görmüş bireylerin okul sonrası yaşamlarında, kendilerine oranla daha az eğitim görmüş olanlara oranla okuldaki siyasal süreçlere katılımlarını daha ileri derecede hatırladıkları ve ön plan çıkardıklarını görmüşlerdir. Siyasal etkinlik duygusunun tatmini noktasında üniversite eğitimi almış bireyler bu isteklerini okul yıllarında yaşamış oldukları siyasal deneyimlere vurgu yaparak gidermektedirler. Üniversite eğitimi sırasında siyasal tartışmalara katılanlar, kendilerine göre yanlış buldukları siyasal kararları ve olayları etkin bir biçimde protesto edenler diğerlerine göre sosyal yaşamlarında daha yüksek siyasal etkinlik duygusu ve buna paralel olarak daha yüksek siyasal katılım eğilimi göstermektedirler.⁴³

Almond ve Verba'nın aynı araştırmada elde ettiği diğer bir bulgu da şudur. Eğitimli kimseler siyasal konular hakkında daha çok bilgi sahibi olup ilgi düzeyleri yüksektir. Bunun sonucu olarak eğitimli kimseler siyasal olayları daha çok izlemekte günlük yaşamında siyasal konuları daha çok konuşmakta, siyasal iktidarların ve onların resmi organlarının kendisi

⁴¹ Sitembölükbaşı, s.31.

⁴² Ozankaya 1966, s.53.

⁴³ Alkan ve Ergil, s.90.

üzerindeki etkisinin farkında ve buna ek olarak kendisini de siyasal sistem içinde etkin bir aktör olarak görmektedirler.⁴⁴ Eğitim siyasal hayata hazır insan tipinin ortaya çıkmasında oldukça etkili olmakla beraber, bireyin siyasal davranış ve tutumlarını tek başına belirlememektedir.⁴⁵

Üniversite eğitimi ile siyasal tutumlar arasındaki ilişki eğitimin siyasal katılım eğilimi üzerindeki etkisinde belirginleşmektedir. İngiltere’de yapılmış bir araştırmada gençlerin yerel karar alma mekanizmalarında yeterince rol almadığını bunda da temel faktörün siyasal aktörlerin kendilerinden bağımsız hareket ettiklerine dair kanının hakim olmasıdır. Burada siyasal katılım eğitim ilişkisinde yetersiz bilgi sahibi olmanın insanları siyaset kurumundan uzaklaştırdığını görüyoruz.⁴⁶ Bu konu ile ilgili yapılan araştırmalar sosyoekonomik faktörler içinde eğitimin diğerlerine nazaran siyasal katılım olgusu üzerinde en etkili olduğunu göstermektedir. Bunlar içinde Campbell’in yaptığı araştırma eğitimde geçen sürenin siyasal katılım düzeyini yükselttiğini gösteren bulgular ortaya koymuştur.⁴⁷ Amerika’da yapılan bir araştırma genç nüfus içindeki kayıtlı seçmenden oy kullananların %68.2’sinin üniversite mezunu olduğu, %28.8’i ise üniversite eğitimi almadıkları sonucuna ulaşmıştır.⁴⁸ Buradan üniversite eğitiminin siyasal tutumlar üzerinde siyasal katılımı artırıcı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Eğitim düzeyi, eğitim kurumlarında geçen süre ile siyasal tutumlar arasındaki ilişki siyasal katılım, siyasal etkinlik düzeyinde inceleyen diğer bir araştırmada Connely ve Field’in oy verme davranışının ortaya çıkmasında etkili olan faktörleri konu alan araştırmadır. Connely ve Field’in araştırmaları sonucunda Campbell’in araştırma sonuçları ile paralellik arz eden verilere ulaşmışlardır. Zira siyasal katılma türleri içinde sadece oy verme davranışının eğitimden ziyade gelir ile yakından ilgili olduğu görülmüştür. Araştırmada eğitim seviyesi göreceli olarak düşük kimselerin oy kullanma konusunda daha istekli oldukları görülmüştür. Buna karşın toplumsal hayatı şekillendiren siyasal olaylara ilişkin siyasal tutumlarının yönünü ortaya koyan siyasal etkinlik, siyasal katılım, siyasal olayların gelişiminde aktif rol oynama derecesi üzerinde özellikle yüksek eğitimin en etkili faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁹ Bu konu ile ilgili Türkiye’de yapılmış araştırmalarda da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Ülkenin kırsal kesiminde yaşayan kimselerin kentlerde yaşayan, eğitim olanaklarından daha

⁴⁴ Gabriel A.Almond ve Sidney Verba, **The Civic Culture : Political Attitudes And Democracy In Five Nations : An Analytic Study**, Little Brown and Co, Boston 1965, ss.317-318.

⁴⁵ Deniz Baykal, **Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi**, AÜSBF Yayınları,Ankara, 1970 ss.58-59.

⁴⁶ **Involving Young People in Local Authority Decision-Making**, <<http://www.jrf.org.uk/knowledge/findings/government/632.asp>>, (23.11.2004).

⁴⁷ Angus Campbell ve Homer C.Cooper, **Group Differences in Attitudes and Votes**, Üniversity of Michigan, Michigan 1956, s.27’den aktaran Sitembölükbaşı, s.36

⁴⁸ Hugo Lopez, **Fast Facts About Young Voters**,<<http://www.youthvote.org/news/oct02/1002-fast-civicyouth.htm>> ,(09.12.2004)

⁴⁹ Gordon M.Connely ve Harry H.Field, “ The Non-Voter, Who He İs, Whar He Thinks”, **Public OpinionQuarterly**, Summer 1944, s.179’dan aktaran Sitembölükbaşı, s.36

fazla yararlandıkları farz edilen vatandaşlara oranla seçimlere katılım oranlarının daha yüksek olduğu, siyasal faaliyetlere katılıma yönelik bir siyasal tutum sergiledikleri görülmüştür.⁵⁰ Bu duruma ek olarak kırsal alan ve kentler kendi içlerinde eğitim seviyelerine göre ayrıma tabi tutulduklarında, eğitim seviyesi yüksekliğinin siyasal katılım düzeyini artırıcı bir etkisinin olduğu görülmüştür.⁵¹

Genel seçimlerde hangi siyasal partiye oy vereceği konusunda kararsız olan kimselerin eğitim seviyesi üzerine yapılan araştırmalar eğitim ve siyasal tutumlar arasındaki ilişkinin niteliğini gösteren bulgular ortaya çıkarmıştır. Sencer bu konu ile ilgili yaptığı araştırmasında siyasal partiler hakkında bir fikri olmayanlar ile oy kullanmayacağını ifade eden kimselerin aldıkları eğitimleri incelemiş ve eğitim ile aktif bir tutum olan katılma olgusu arasında ilişki olduğunu bulmuştur. Herhangi bir siyasal tercihleri olmayanlar içinde okur yazar olmayanların oranı %34.44 iken, bu kesim içinde yüksekokul mezunlarının oranı 52.17'de kalmıştır. Bu veriler bize eğitim düzeyi arttıkça siyaset kurumuna ve bu kurumun işleyiş sistemine duyulan ilginin arttığını göstermektedir. Eğitim seviyesi düşük kimseler siyasal objeler hakkında tutum geliştirmek istediklerinde sahip oldukları bilgiler onları tatmin etmediği takdirde kararsız ya da ilgisiz bir siyasal tutum sahibi olmakta ve siyasal karar alma süreçlerine katılmamayı tercih etmektedirler. Sencer'in yapmış olduğu araştırmada seçimlerde oyu kullanacağını ifade eden kesim içinde %12.9'luk bir grup okuma yazma bilmediğini ifade etmiştir. Bu kesim içinde yükseköğretim görmüş kimselerin oranı ise %16.1'dir. Sonuç olarak oy kullanma ve siyasal tercihini ifade etme güdüsü eğitime seviyesinin yükselmesi ile doğru orantılı olarak artmaktadır.⁵² Erdem'in yaptığı araştırmada hiçbir partiyi tercih etmeyenlerin eğitim seviyesi en düşük ya da eğitim seviyesi en yüksek kesim içinden çıktığını göstermektedir. Bu sonuç Sencer'in yapmış olduğu araştırma sonuçları ile örtüşmektedir.⁵³

Eğitim siyasal bilgi edinme güdüsünü harekete geçirerek siyasal tutum oluşumuna katkıda bulunur. Okullarda öğrenciler siyasi konularla ilgili bilgi edinir. Eğitim yıllarında kazanılan bu bilgiler siyasal bilincin oluşumunda önemli rol oynarlar. Örneğin Türkiye'de okutulan bütün tarih dersleri, iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde gösterilen siyaset bilimine ilişkin dersler, çeşitli bölümlerde okutulan sosyoloji dersleri gibi dersler gençlerin siyasal bilinçlerinin şekillenmesinde etkili olmaktadır.

Eğitim kurumlarını sadece ders verilen yerler olarak tanımlamak yanlış olacaktır. Özellikle üniversite ve kampus ortamı gençlere başlı başına bir etkileşim, paylaşım ve öğrenme ortamı sunmaktadır. Okul dışı ortam olarak adlandırabileceğimiz faaliyetleri ve oluşumları iki grup içinde ele

⁵⁰ Ergun Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, ss.106-107.

⁵¹ Baykal, ss.60-61.

⁵² Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar*, May Yayınları, İstanbul 1974, s.114.

⁵³ Nejat Erder vd., *Türkiye'de Siyasal Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı*, Tüses Veri Araştırmaları A.Ş., Ankara 1995, s.59.

alabiliriz. İlki törenler, kutlamalar, tiyatro, şenlik ve benzeri gibi eğitim kurumu tarafından organize edilen faaliyetler, ikincisi ise arkadaş ilişkilerine dayalı gruplaşmalardır. Ayrıca yurt gibi öğrencinin ders saatleri sonunda zorunlu olarak kaldığı ve diğer öğrenciler ile bir araya geldiği sosyal çevrenin de siyasal tutumun şekillenmesinde yadsınamaz bir etkisi vardır. Ders dışında grup faaliyetlerine katılma ile siyasal bilinçlenme arasında çok yakın bir ilişki vardır.⁵⁴ Özer Ozankaya'nın 1966 yılında yapmış olduğu araştırma verilerine göre deneklerin %59'u, öğrenci dernek yöneticilerinin ise %85'i yürüyüş, seçim mitingi, seçim toplantısı gibi siyasal faaliyetlere katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu verilerden anlaşılabileceği gibi örgütlü bir dernek üyesinin siyasal katılım düzeyi normal bir üniversite öğrencisine göre daha fazla olmaktadır. Araştırma sonuçları eğitilmiş ebeveynlere sahip çocukların ders dışı faaliyetlere daha üst düzeyde katıldıklarını, sahip oldukları toplumsal güven duygusunun bir sonucu olarak siyaset kurumuna karşı olumlu bir tutum içinde olduklarını göstermiştir. Grup faaliyetlerine katılan öğrencilerin siyasal ve ülke gündemini ilgilendiren güncel konulara daha çok katıldıkları gözlemlenmiştir.⁵⁵

Akademik olarak başarı dereceleri düşük öğrencilerin üniversite içindeki siyasal faaliyetlere daha çok katıldıklarına dair yaygın bir kanı vardır. Bu kanının arkasında temel olarak üniversite eğitimi sırasında ders dışında bir faaliyetle uğraşmanın derslerde başarısızlığa yol açacağına dair önyargılar vardır. Konu ile yapılmış bir takım araştırmalar sanılanın aksine sonuçlar ortaya koymuştur. ABD'de yapılan araştırmalar başarılı öğrencilerin diğer öğrencilere nazaran daha liberal özgürlükçü tutum geliştirdiklerini göstermiştir. Yine benzer araştırmalar sosyoloji ile ilgili öğrencilerin diğer öğrencilere göre daha özgürlükçü olduklarını göstermiştir. Üniversitelerin sosyal bilimlerle ilgili bölümlerinde okuyan öğrenciler, mühendislik gibi sayısal bölümlerde okuyanlara nazaran son sınıfa doğru daha liberal daha özgürlükçü bir duruş sergilerken sayısal bölümlerde okuyan öğrenciler daha muhafazakar ve statükocu bir tutum sergiledikleri gözlemlenmiştir. Sosyal bilimlerde işletme bölümünde okuyanların diğerlerine nazaran daha muhafazakar, meslek ağırlıklı bölümlerde okuyanların ise genel olarak siyasal konulara daha az ilgi gösterdikleri görülmüştür.⁵⁶

Eğitimin siyasal fonksiyonlarının yanında bireysel fonksiyonları da vardır. Bunların başında bireysel olarak refaha ulaşma gelir. Bireysel olarak belirli bir refah standardını yakalamış bireylerin yaşadıkları toplumlarda refah seviyesi de doğal olarak yüksek olacaktır. Kişisel olarak daha iyi bir gelir seviyesinde yaşamının daha lüks bir yaşam sürmenin en temel aracı eğitimidir. Getirisi yüksek ve toplum tarafından saygı gören bir meslek grubuna dahil olabilmek ancak iyi bir eğitim görmek ile mümkün olacaktır. Eğitim seviyesinin yükselmesine paralel olarak sosyal güvenlik standartları ve yaşam koşullarında iyileşme seviyesi de yükselmektedir. Yüksek eğitim

⁵⁴ Alkan ve Ergil, ss.92-95.

⁵⁵ Ozankaya 1966, s.76.

⁵⁶ Martin Seymour Lipset, **Rebellion In The University**, Boston 1971, s.82'den aktaran Alkan ve Ergil, ss.95-96.

almış toplum kesimleri yaşam tarzları ile toplum içinde seçkin bir yere sahip olmaktadır.⁵⁷

Sonuç olarak üniversite eğitimi bireylerin toplumsal statülerini yükseltir. Üniversite eğitimi esnasında gençlere toplumun yapı taşı oldukları, siyasal karar alma süreçlerinde aktif yer almaları doğrultusunda eğitim verilmektedir. Birey üniversite eğitimi esnasında kazandığı bilimsel düşünme yeteneği ile olaylara tarafsız ve geniş bir perspektiften yaklaşır, siyaset kurumunda aktif rol oynar. Siyasal olayların arkasındaki sebep sonuç ilişkisini sağlıklı bir şekilde kurabilen eğitilmiş bireyler örgütlü siyasal davranışlar ortaya koyarlar.⁵⁸

4.Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencilerinin Siyasal Tutumları ve Bu Tutumlarının Şekillenmesi Üzerinde Eğitimin Rolü

4.1. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmada doğruluğu test edilmeye çalışılacak varsayımlar şöyledir:

a.Üniversitede geçen süre arttıkça siyasal ilgi, katılım ve siyasal etkinlik düzeyi artmaktadır.

b.Üniversitede geçen süre liberal eğilimleri arttırmaktadır.

c.Üniversite eğitiminde geçen süre, bireylerin siyasal eğilim edinimlerini arttırmaktadır.

d.Üniversite eğitimi bireyin ailesinden bağımsız farklı fikirler edinebilmesine katkıda bulunur.

Araştırmanın odaklandığı temel nokta üniversite eğitim sürecinin bireyin siyasal tutumu üzerindeki etkisidir. Çalışmanın teorik kısmında eğitimin bireyin siyasal tutumlarının şekillenmesinde ve bireyin siyasal katılım ve siyasal etkinlik düzeyinin artmasında etkili olduğu ifade edilmişti. Çalışmamızın uygulama kısmında eğitimin siyasal tutum üzerindeki etkisi üniversite eğitimi temel alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

4.2.Bulgular ve Değerlendirmeler

Bu bölümde üniversite eğitimine yeni başlamış ve bitirmek üzere olan iki grup deneğin siyasal tutumları incelenerek eğitimin siyasal tutumlar üzerinde nasıl bir etkisi olduğu konusunda bulgulara ulaşılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda deneklerin üniversitede aldıkları eğitim ile siyasal olaylara bakış açıları, ilgi düzeyleri, katılım istekleri, çevreleriyle etkileşim düzeyleri gibi değişkenler göz önüne alınarak iki grup denek arasında karşılaştırmalar yapılacaktır.

⁵⁷ Özer Ozankaya, Toplumbilim, Cem Yayınları, İstanbul 1996, ss.404-408.

⁵⁸ Ersin Kalaycıoğlu, **Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983, s.29.

Tablo 1. Deneklerin Siyasete İlgi Düzeyi

SINIF	Siyasetle İlgili Konular Ne Ölçüde İlginizi Çekiyor								TOPLAM	
	Çok		Orta		Az		Hiç			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
I. SINIF	54	16,9	163	50,9	67	20,9	36	11,3	320	100
IV. SINIF	94	32,6	135	46,9	50	17,4	9	3,1	288	100
TOPLAM	148		298		117		45		608	100

Araştırmaya katılan öğrencilerden 320' si birinci sınıf ve 288'i dördüncü sınıf olmak üzere toplam 608 öğrenci bu soruya cevap vermiştir. "Siyasetle İlgili Konular Ne Ölçüde İlginizi Çekiyor" sorusuna birinci sınıfların %16,9'u çok, %50,9'u orta düzeyde, %20,9'u az ve %11,3'ü hiç ilgimi çekmiyor şeklinde cevap vermiştir. Aynı soruya dördüncü sınıfların %32,6'sı çok, %46,9'u orta düzeyde, %17,4'ü az ve %3,1 'i hiç ilgimi çekmiyor şeklinde cevap vermiştir. Siyasete oldukça ilgi duyan grup içinde dördüncü sınıflar %32,6'lık yüzde ile birinci sınıfların oldukça önünde yer almaktadırlar. Birinci sınıfların ilgi düzeyinin %50,9'luk yüzde ile orta düzeyde toplandığı görülmektedir. Az ilgi duyan grup içinde birinci ve dördüncü sınıflar arasında birbirine yakın bir oran vardır. Siyaset kurumuna hiç ilgi duymayan grup içinde birinci sınıfların oldukça öne çıktığı ve dördüncü sınıfları geride bıraktığı görülmektedir. Sonuç olarak, genel olarak bakıldığında hem birinci hem dördüncü sınıfların ilgi oranlarının orta düzeyde yoğunlaştığını görmekteyiz. Bununla birlikte dördüncü sınıfların siyasete ilgi düzeyleri birinci sınıfların oldukça üstündedir. Birinci sınıflar siyaset kurumuna karşı orta düzeyde bir ilgi duymaktadırlar

Tablo 2. Deneklerin Ülke Gündemini İzleme Sıklıkları

SINIF	Ülke Gündemini Belirleyen Gelişmeleri Ne Ölçüde İzlersiniz						TOPLAM	
	Sürekli		Bazen		Hiç			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
I. SINIF	148	46,5	169	53,1	1	0,3	318	100
IV. SINIF	185	63,8	105	36,2	-	-	290	100
TOPLAM	333		274		1		608	100

Araştırmaya katılan öğrencilerden 318'i birinci sınıf ve 290'ı dördüncü sınıf olmak üzere toplam 608 öğrenci bu soruya cevap vermiştir. "Ülke Gündemini Belirleyen Siyasal Gelişmeleri Ne Ölçüde İzlersiniz" sorusuna, birinci sınıfların %46,5'i sürekli, %53,1 'i bazen ve %0,3'ü hiç ilgilenmiyorum şeklinde cevap verirken, dördüncü sınıfların % 63,8 'i sürekli ve %36,2'si bazen izlerim şeklinde cevap vermiştir. Birinci sınıfların gündemi sürekli izleyen grupla (%46,5) bazen izleyen grup (%53,1) arasında net bir ayrım görülmezken, dördüncü sınıflar içinde ülke gündemini sürekli izleyen % 63,8'lik grup ile bazen izlediğini ifade eden %6,2'lik grup arasında ayrım açık şekilde görülmektedir. Aynı doğrultuda ülke gündemini sürekli izleyen grup içinde dördüncü sınıflar %63,8'lik oranla birinci sınıfların oldukça üzerinde bir ilgi düzeyi göstermişlerdir. Verilerden de anlaşıldığı gibi dördüncü sınıflar ülke gündemine birinci sınıflara nazaran çok daha fazla ilgilidir. Bu noktadan hareketle üniversite de geçen sürenin gençlerin, ülke meselelerine ve gündemi belirleyen gelişmelere ilgi düzeylerini artırdığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Tablo 3. Deneklerin İdeolojik Eğilimleri

Kendinizi aşağıdaki siyasal eğilimlerden hangisine yakın buluyorsunuz?				
SINIF	I.SINIF		IV.SINIF	
	SAYI	%	SAYI	%
Komünist	10	3,1	9	3,1
Sosyalist	18	5,6	24	8,2
Sosyal Demokrat	39	12,1	72	24,7
Liberal	13	4	26	8,9
Milliyetçi	91	28,3	51	17,5
Muhafazakar	15	4,7	24	8,2
İslamcı	7	2,2	3	1,0
Faşist	1	0,3	4	1,4
Siyasi Tercihi Yok	98	30,4	54	18,6
Diğer	20	6,2	12	4,1
Cevap Vermeyen	10	3,1	12	4,1
TOPLAM	322	100	291	100

“Kendinizi aşağıdaki siyasal eğilimlerden hangisine yakın buluyorsunuz” sorusuna 322’si birinci sınıf, 291’i 4. sınıf olan toplam 613 denek cevap vermiştir. Birinci sınıfların %3,1’i kendisini “komünist”, %5,6’sı “sosyalist”, %12,1’i “sosyal demokrat”, %4’ü “liberal”, %28,3’ü “milliyetçi”, %4,7’si “muhafazakar”, %2,2’si “islami”, %0,3’ü “faşist” olarak gördüğünü ifade etmiştir. Birinci sınıfların %30,4’ü “siyasi tercihi olmadığını”, %6,2’si “diğer bir ideolojisi” olduğunu belirtmiştir. Birinci sınıfların %3,1’i soruya cevap vermemiştir. Dördüncü sınıfların %3,1’i kendisini “komünist”, %8,2’si “sosyalist”, %24,7’si “sosyal demokrat”, %8,9’u “liberal”, %17,5’i “milliyetçi”, %8,2’si “muhafazakar”, %1’i “islami”, %1,4’ü “faşist” olarak gördüğünü ifade etmiştir. Dördüncü sınıfların %18,6’sı “siyasi tercihi olmadığını”, %4,1’i “diğer bir ideolojisi” olduğunu belirtmiştir. Dördüncü sınıfların %4,1’i soruya cevap vermemiştir.

Birinci sınıfların büyük çoğunluğu (%30,4'ü) siyasi tercihi olmadığını belirtmiştir. Siyasi tercih belirten birinci sınıflar arasında milliyetçilik (%28,3) öne çıkmaktadır, bu grubu kendini sosyal demokrat (%12,1) ideolojisine yakın gören birinci sınıflar takip etmektedir. Dördüncü sınıfların büyük çoğunluğu kendisini sosyal demokrat (%24,7) olarak görmektedir. Bu grubu kendisini milliyetçi (%17,5) olarak gören dördüncü sınıflar izlemektedir. Dördüncü sınıflar içinde siyasi tercihi olmadığını ifade edenlerin oranı %18,6'dır. Bu verilerden hareketle; üniversite eğitimden geçen sürenin, öğrencilerin siyasal eğilim kazanmalarına ve bu eğilimlerini ifade etme arzularına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 4. Deneklerin Ülkenin Sorunlarına İlişkin Görüşlerinin Ebeveynlerinin Görüşleri İle Örtüşme Düzeyi

SINIF	Ülkenin sorunlarına ilişkin görüşleriniz ebeveynlerinizin görüşleri ile ne kadar örtüşüyor						TOPLAM	
	Tamamen		Kısmen		Hiç			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
I. SINIF	102	32,2	209	65,9	6	1,9	317	100
IV. SINIF	104	36,1	175	60,8	9	3,1	288	100
TOPLAM	206		384		15		605	100

Araştırmaya katılan öğrencilerden 317'si birinci sınıf ve 288'i dördüncü sınıf olmak üzere toplam 605 öğrenci bu soruya cevap vermiştir. “Ülkenin sorunlarına ilişkin görüşleriniz ebeveynlerinizin görüşleri ile ne kadar örtüşüyor” sorusuna birinci sınıfların %32,2 tamamen, %65,9'u kısmen örtüştüğü ve %1,9'u hiç örtüşmediği şeklinde cevap vermiştir. Soruya dördüncü sınıfların %36,1'i tamamen, %60,8'i kısmen örtüştüğü ve %3,1'i ise hiç örtüşmediği şeklinde cevap vermiştir. Genel olarak bakıldığında ülke sorunları ile ilgili konularda üniversite öğrencilerinin ailelerinden çok da farklı bir görüşe sahip olmadıkları görülmektedir. Zira araştırmaya katılan öğrencilerin %32,2'si birinci sınıf ve %36,1'i dördüncü sınıf olmak üzere yaklaşık üçte biri ülke sorunları ile ilgili konularda aileleri ile tamamen aynı görüşte oldukları gözlemlenmiştir. Aynı doğrultuda öğrencilerin yarısından fazlası kısmen de olsa aileleri ile aynı doğrultuda görüş sahibi olduklarını beyan etmişlerdir. Ailesi ile görüşleri hiç uyuşmayan kesim ise genel içinde çok küçük bir azınlığı teşkil etmektedir. Sonuç olarak birinci ve dördüncü sınıflar arasında bu bağlamda belirgin bir fark olduğu görülmemektedir.

Tablo 5. Deneklerin Siyasi Konularda Anne ve Babalarından Etkilenme Düzeyleri

SINIF	Anne veya Babanız Sizi Siyasi Konularda Ne Derecede Etkilemektedirler								TOPLAM	
	Çok		Orta		Az		Hiç			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
I. SINIF	14	4,5	42	13,4	62	19,8	195	62,3	313	100
IV. SINIF	7	2,4	43	14,8	70	24,1	170	58,6	290	100
TOPLAM	21		85		132		365		603	100

Araştırmaya katılan öğrencilerden 313' ü birinci sınıf ve 290'ı dördüncü sınıf olmak üzere toplam 603 öğrenci “ Anne veya Babanız Sizi Siyasi Konularda Ne Derecede Etkilemektedirler” sorusuna cevap vermiştir. Birinci sınıfların %4,5'i “çok”, %13,4'ü “orta derecede”, %19,8'i “az” etkilemektedir ve %62,3'ü “hiç etkilememektedir” şeklinde cevap vermiştir. Aynı soruya dördüncü sınıfların %2,4'ü “çok”, %14,8'i “orta derecede”, %24,1'i “az” etkilemektedir ve %58,6'sı “hiç etkilememektedir” şeklinde cevap vermiştir. Öğrencilerin geneli siyasi konularda ebeveynlerinden etkilenmediklerini yönünde görüşlerini ifade etmişlerdir. Birinci ve dördüncü sınıflar arasında bu konuda bir benzerlik görülmektedir. Siyasal konularda ebeveynlerinden çok etkilenen grup içinde birinci sınıflar dördüncü sınıflara göre öne çıkmaktadırlar. Siyasi konularda ailesinden hiç etkilenmediğini belirten grup içinde çok az bir farkla birinci sınıflar dördüncü sınıfların önünde yer almışlardır

Tablo 6. Deneklerin Çevreleriyle İlişkilerinde Kendilerini İfade Etme Düzeyleri

SINIF	Arkadaşlarınız ve yakın çevrenizle siyasete ilişkin yaptığınız tartışma, fikir alışverişi, sohbet gibi faaliyetlere katılma derecenizi aşağıdaki ifadelerden hangisi en iyi şekilde tanımlar								TOPLAM	
	Kendime Has Görüşlerim olsa dahi genelde onları açığa vurmam ve sadece dinlerim		Hep dinlerim hem de arada sırada kendi görüşlerimi dile getiririm		Hem dinler hem de yeri geldiğinde görüşlerimi dile getiririm		Tartışma sırasında sadece kendi görüşlerimi dışa vurmakla kalmam aynı zamanda haklı olduğuna inandığım konularda arkadaşlarımı etkilemeye çalışırım		Sayı	%
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%		
I. SINIF	32	10,3	37	11,9	217	69,6	26	8,3	312	100
IV. SINIF	13	4,6	39	13,8	195	69,1	35	12,4	282	100
TOPLAM	45		76		412		61		594	100

“Arkadaşlarınız ve yakın çevrenizle siyasete ilişkin yaptığınız tartışma, fikir alışverişi, sohbet gibi faaliyetlere katılma derecenizi aşağıdaki ifadelerden hangisi en iyi şekilde tanımlar” sorusuna 312’si birinci sınıf ve 282’si dördüncü sınıf olmak üzere toplam 594 öğrenci cevap vermiştir. Birinci sınıfların %10,3’ü kendine has görüşleri olsa dahi genelde onları açığa vurmadığını ve sadece dinlediğini, %11,9’u genelde dinlediğini ve arada sırada kendi görüşlerini dile getirdiğini, %69,6’sı hem dinlediğini hem de yeri geldiğinde görüşlerini dile getirdiğini ve son olarak %8,3’ü tartışma sırasında sadece kendi görüşlerini dışa vurmakla kalmadığını aynı zamanda haklı olduğuna inandığı konularda arkadaşlarını etkilemeye çalıştığı beyan etmiştir. Dördüncü sınıfların %4,6’sı kendine has görüşleri olsa dahi genelde onları açığa vurmadığını ve sadece dinlediğini, %13,8’i genelde dinlediğini ve arada sırada kendi görüşlerini dile getirdiğini, %69,1’i hem dinlediğini hem de yeri geldiğinde görüşlerini dile getirdiğini ve son olarak %12,4’ü

tartışma sırasında sadece kendi görüşlerini dışa vurmakla kalmadığını aynı zamanda haklı olduğuna inandığı konularda arkadaşlarını etkilemeye çalıştığı beyan etmiştir. Pasif konumda olan grup içinde birinci sınıflar dördüncü sınıfların önünde yer almaktadır. Pasif dinleyici durumunda olan birinci sınıfların genel toplam içindeki oranı ise %5,4'dür. Bu oran dördüncü sınıflar için %2,2'dir. Bu oranlar üniversitede geçen sürenin öğrencinin etkinlik duygusunu artırdığının diğer bir kanıtıdır. Pasiflikten aktif olma haline geçişin ilk basamağı olan genelde dinleyen ve bazen kendi görüşlerini de dile getiren grup içinde dördüncü sınıflar az bir farkla birinci sınıfların önünde yer almaktadır. Hem dinleyen hem de yeri geldiğinde kendi görüşlerini dile getiren grup içinde birinci sınıflar %69,6 ve dördüncü sınıflar %69,1'lik oranları ile denk bir görüntü çizmektedirler. Son olarak aktifliğin uç noktası olarak adlandırabileceğimiz tartışma esnasında hem kendi görüşlerin dile getiren hem de karşısındakine kendi görüşlerini kabul ettirme arzusu içinde olan grupta dördüncü sınıflar birinci sınıfların önünde yer almaktadırlar, fakat bu grup genel toplam içinde %5-6'lık bir azınlığı ifade etmektedir. Sonuç olarak araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu hem dinleyici hem de fikirlerini beyan edici konumunda yer aldıklarını dile getirmek arzusunda oldukları görülmüştür

Tablo 7. Deneklerin Üniversite Öğrencilerinin Siyasetle İlgilenmeleri Gerekip Gerekmediğiyle İlgili Tutumları

SINIF	Size Göre Üniversite Öğrencileri Siyasetle İlgilenmeli midirler						TOPLAM	
	Siyasetle İlgilenmelidirler		Öğrenimleri Sırasında Sadece Dersleri İle İlgilenmelidirler		Kararsızım			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
I. SINIF	133	42, 6	113	36,2	66	21,2	312	100
IV. SINIF	180	62,3	76	26,3	33	11,4	289	100
TOPLAM	313		189		99		601	100

Araştırmaya katılan öğrencilerden 312' si birinci sınıf ve 289'u dördüncü sınıf olmak üzere toplam 601 öğrenci bu soruya cevap vermiştir. "Size Göre Üniversite Öğrencileri Siyasetle İlgilenmeli midirler" sorusuna, birinci sınıfların %42,6'sı "evet siyasetle ilgilenmelidir", %36,2'si "öğrenimleri sırasında sadece dersleri ile ilgilenmelidirler", %21,2'si "kararsızım" şeklinde cevap verirken, dördüncü sınıfların %62,3'ü "evet öğrenimleri sırasında siyasetle ilgilenmelidirler", %26,3'ü "hayır öğrenimleri sırasında sadece dersleri ile ilgilenmelidirler" ve %11,4'ü "kararsızım" şeklinde cevap vermişlerdir. Birinci sınıfların %42,6'lık çoğunluğu eğitimleri

sırasında siyasetle ilgilenme konusunda etkin bir görüntü sergilemektedirler. Fakat tam tersini düşünen birinci sınıfların %36,2'lik oranı birinci gruba çok yakındır. Dördüncü sınıflar ise %62,3'lük yüzde ile eğitim sırasında siyasetle ilgilenmeye sıcak yaklaşmakta ve birinci sınıflara göre daha etkin bir duruş sergilemektedir. Tam tersini düşünen dördüncü sınıf öğrencileri ile kararsızların toplamı dahi birinci grup yanında dikkate değer bir orana ulaşamamaktadırlar. Sonuç olarak dördüncü sınıfların eğitim yılları esnasında siyasetle ilgilenme istekleri ve güduları birinci sınıflara nazaran oldukça fazladır. Üniversite eğitiminin entelektüel gelişim ile birlikte gençlerde siyaset kurumlarına karşı ilgi doğurduğunu söylemek mümkündür

SONUÇ

Araştırma Sonuçları Ve Varsayımların Testi

Bu bölümde daha önce araştırmanın amaçları başlığı altında belirlediğimiz üniversite eğitimin siyasal tutumlar üzerindeki etkisi ile ilgili varsayımları yapmış olduğumuz anket çalışmasının bulgularıyla karşılaştırarak onların doğruluklarını test edeceğiz.

Üniversite Eğitiminin Siyasal Tutum ile İlişkisi Üzerine Varsayımlar ve Bu Varsayımların Testi

a.Üniversitede geçen süre artıkça siyasal ilgi, katılım ve siyasal etkinlik düzeyi artmaktadır.

Siyasal konularla oldukça ilgilenen grup içinde dördüncü sınıflar birinci sınıfların oldukça önünde yer almaktadırlar. Siyaset kurumuna hiç ilgi duymayan grup içinde birinci sınıfların (%11.3) öne çıktığı ve dördüncü sınıfların(%3,1) geride bıraktığı görülmektedir. Bununla birlikte dördüncü sınıfların siyasete ilgi düzeyleri birinci sınıfların oldukça üstündedir. Buradaki veriler de üniversitede geçen sürenin siyasete olan ilgiyi artırdığını ortaya koymaktadır. (Bkz. Tablo:1)

Aynı hipotezle ilgili olarak ülke gündemini sürekli izleyen grup içinde dördüncü sınıflar %63,8'lik oranla birinci sınıfların oldukça üzerinde bir ilgi düzeyi göstermişlerdir. Verilerden de anlaşıldığı gibi dördüncü sınıflar ülke gündemine birinci sınıflara nazaran çok daha fazla ilgilidir. Bu noktadan hareketle üniversite de geçen sürenin gençlerin, ülke meselelerine ve gündemi belirleyen gelişmelere ilgi düzeylerini artırdığı sonucunu çıkarmak mümkündür. (Bkz.Tablo:2)

“Arkadaşlarınız ve yakın çevrenizle siyasete ilişkin yaptığınız tartışma, fikir alışverişi, sohbet gibi faaliyetlere katılma derecenizi aşağıdaki ifadelerden hangisi en iyi şekilde tanımlar? sorusuna verilen cevaplar içinde “hem dinlediğini hem de arada sırada kendi görüşlerini dile getirdiğini” beyan eden grup içinde ve “hem dinlediğini hem de gerektiğinde fikirlerini dışa vurmadan çekinmeyen” grup içinde birinci ve dördüncü sınıfların oranları birbirine yakındır. Bu iki durum orta derecede tutumları ifade ettiği için oranların birbirine yakın olması doğaldır. Verilen cevaplar arasında anlamlı bir ayrım, kendisine has görüşleri olsa dahi onları açıklamaktan çekinen ve sadece dinlemek arzusunda olan denekler ile tartışma sırasında

sadece kendi görüşlerini dışa vurmakla kalmayan aynı zamanda haklı olduğuna inandığı konularda arkadaşlarını etkileme arzusuna sahip denekler arasında görülmektedir. Pasif dinleyici konumunda olan denekler içinde birinci sınıflar dördüncü sınıfların oldukça önünde yer almışlardır. Son olarak aktifliğin uç noktası olarak adlandırabileceğimiz tartışma esnasında hem kendi görüşlerin dile getiren hem de karşısındakine kendi görüşlerini benimsetme arzusu taşıyan denekler içinde dördüncü sınıflar birinci sınıfların önünde yer almaktadırlar. Bu verilerden hareketle üniversite eğitimi boyunca geçen sürenin gençleri siyasal katılım ve etkinliğe yönelten bir etkisinin olduğu ifade etmek mümkündür. (Bkz.Tablo:6)

Bu bulgular ışığında üniversite eğitiminin öğrencilerin siyasal ilgi düzeylerini ve etkinlik duygularını artırdığını söylemek mümkündür.

b.Üniversitede geçen süre liberal eğilimleri arttırmaktadır.

Birinci sınıfların %4'ü kendini liberal olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bu oran, dördüncü sınıflarda %8,9'a çıkmıştır. Verilerden de anlaşıldığı üzere, üniversite eğitiminde geçen süre, bireyleri liberal ideolojilere yaklaştırmaktadır. Bireylerin üniversitede geçen sürede daha özgür, daha ılımlı düşünebilme yeteneği kazandığını ifade etmek mümkündür. (Bkz.Tablo:3)

c.Üniversite eğitiminde geçen süre, bireylerin siyasal eğilim edinimlerini arttırmaktadır.

Siyasi tercihi olmadığını ifade eden grup içinde birinci sınıflar büyük farkla dördüncü sınıfların önünde yer almaktadırlar. Bulgulardan da anlaşıldığı üzere üniversite eğitiminde geçen süre bireylerde siyasal eğilim edinmeye yönelik etkide bulunmaktadır.(Bkz.tablo:3) Bu durumu doğrulayan diğer bir olgu da şöyledir; bireyin siyasetle ilgilenmesi gerektiğini düşününler içinde ise dördüncü sınıflar birinci sınıfların oldukça önünde yer almışlardır. Aynı doğrultuda kararsızların büyük bir bölümünü birinci sınıflar oluşturmaktadır. (Bkz.Tablo:7)

Elde edilen bulgular, üniversitede geçen sürenin bireylerin siyasal eğilim edinme arzularında bir artış ortaya çıkardığını doğrular niteliktedir.

d.Üniversite eğitimi bireyin ailesinden bağımsız farklı fikirler edinebilmesine katkıda bulunur.

Edinilen bulgulara göre siyasal konularda ebeveynlerden etkilenme düzeyleri minimum olan grup birinci ve dördüncü sınıflar içinde çoğunluktadır. Burada ilk akla gelen her iki grubun da siyasal konularda ebeveynlerinden bağımsız siyasal tutumlar elde edebildiği görüşüdür.(Bkz.Tablo:5) Bununla birlikte ülkenin sorunlarına ilişkin görüşlerin ebeveynler ile örtüşme düzeyleri incelendiğinde ailesinden farklı düşünen kesim genel içinde çok küçük bir azınlığı teşkil ettiği görülmüştür.(Bkz.Tablo:4) Denekler genel olarak aileleri ile aynı düşünmektedir. Bu durumda birinci ve dördüncü sınıflar arasındaki küçük fark hipotezimizin doğrulanması için yeterli görülmemiştir. Bu konuda daha ileri düzeyde araştırmalara ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak bu verilere dayanarak üniversite eğitiminin öğrencilerin siyasal ilgi düzeylerini ve etkinlik duygularını artırdığını, bireylerin üniversitede geçen sürede daha özgür, daha ılımlı düşünebilme yeteneği kazandığını, bireylerin siyasal eğilim edinme arzularında bir artış ortaya çıkardığını ifade etmek mümkündür. Bu araştırma sonucunda elde edilen veriler Almond ve Verba'nın yapmış olduğu kapsamlı araştırma sonucunda elde ettikleri üniversite öğrencilerinin siyasal ilgi düzeylerinin daha yüksek olduğu bulgusunu, Lipset'in üniversite öğrencilerinin daha liberal eğilimler taşıdığına dair yapmış olduğu araştırma bulgularını, doğrular niteliktedir. Sencer ve Erder'in siyasal partilerin seçmenlerinin eğitim durumları üzerine yaptıkları araştırmalarda elde ettikleri bulgular siyasal tercihini ifade etme güdüsü eğitim seviyesinin yükselmesi ile doğru orantılı olarak arttığı şeklindedir. Bu bulgularda üniversite eğitimin bireylerin siyasal ilgi ve etkinlik düzeylerini artırdığını destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

ALKAN, Türker ve ERGİL Doğu, **Siyaset Psikolojisi**, Turhan Kitabevi, Ankara 1980.

ALKAN, Türker, **Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1989.

ALKAN, Türker, **The Political İntegration Of Europe**, METU Faculty of Administrative Sciences Publication, Ankara 1982.

ALMOND, Gabriel A. ve VERBA, Sidney, **The Civic Culture : Political Attitudes And Democracy İn Five Nations : An Analytic Study**, Little Brown and Co, Boston 1965.

BAYKAL, Deniz, **Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1970.

DAVER, Bülent, **Politika Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993.

DÖNMEZER, Sulhi, **Sosyoloji**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 1990.

DUVERGER, Maurice, **Politikaya Giriş**, (Çev.:Semih Tiryakioğlu), Varlık Yayınevi, İstanbul 1984.

DYE, John F., "From Values Based on Simplicity and Standardization Toward the Realities Found In Complexity and Contingency: A Particular View for High School During the 21st Century", **High School Journal**, 00181498, Dec2003/Jan2004, Vol.87, Issue 2

ERDER, Nejat vd., **Türkiye'de Siyasal Partilerin Seçmenleri ve Sosyal Demokrasinin Toplumsal Tabanı**, Tüses Veri Araştırmaları A.Ş., Ankara 1995.

EREN, Erol, **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**, Beta Yayınları, İstanbul 1998.

FERNİBAN, Naz, <<http://www.siraze.net/edebiyat/dusunce/birfelsefe.htm> > ,17.12.2004.

HAYMAN, Herbert H., **Political Socialization**, The Free Press, Illinois 1959.

HİLL, Kevin, “The Political Attitudes of Young Cubans”, <<http://www.fiu.edu/~morenod/scholar/young.htm>> ,13.12.2004.

HOFFMAN, Lynn, M., “Why High Schools Don't Change: What Students and Their Yearbooks Tell Us” , **High School Journal**, 00181498, Dec2002/Jan2003, Vol.86, Issue 2

Involving Young People in Local Authority Decision-Making, <<http://www.jrf.org.uk/knowledge/findings/government/632.asp>> , 3.11.2004.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, **İnsan ve İnsanlar**, Evrim Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 1996.

KALAYCIOĞLU, Ersin, **Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983.

KALENDER, Ahmet, “Mesaj Stratejilerinin Planlanmasında Siyasal Tutum Ve Motivasyon Ölçümlerinin Önemi”, <<http://www.iletisim.selcuk.edu.tr/yayinler/dergi/ozet1.htm>> , 01.03.2004.

KIŞLALI, Ahmet Taner, **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi, Ankara 1996.

KURTKAN, Amiran, **Sosyoloji**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1980.

LOPEZ, Hugo, **Fast Facts About Young Voters**, <<http://www.youthvote.org/news/oct02/1002-fast-civicyouth.htm>> ,09.12.2004.

MAURİCE, Reuchlin, , **Psikoloji Tarihi**, (Çev: Gökçöl, T.), İletişim Yayınları, İstanbul 1997. Freedman , J.L., D.O.Sears, J.M.Carlsmith, **Sosyal Psikoloji**, (Çev: Ali Dönmez), İmge Kitabevi, Ankara 1998.

MAXWELL, John C., **Kazanan Tutum**, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1997.

OZANKAYA, Özer, **Toplumbilim**, Cem Yayınları, İstanbul 1996.

OZANKAYA, Özer, **Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri**, Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966.

ÖZBUDUN, Ergun, **Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.

RUSSEL, Betrand, **Education and Social Order**, Unwin Books, London 1971.

SAYIN, Önal, **Sosyolojiye Giriş**, Erdem Kitabevi, İzmir 1985.

SCHEER, Jörn, “Beyond The 'Intelligent interest' -Construing The 'Political Animal'”, 15th International Congress on Personal Construct Psychology-University of Huddersfield, UK, July, 2003.

SCHRAMM, Pate ve LUSSIER, Susan L., Richard ,“ Teaching Students How to Think Critically: The Confederate Flag Controversy in the High School Social Studies Classroom”, **High School Journal**, 00181498, Dec2003/Jan2004, Vol. 87, Issue 2

SENCER, Muzaffer, **Türkiye’de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar**, May Yayınları, İstanbul 1974.

SERDAR, Sertaç, **Değişimi Mümkün Kılan Bir Süreç-Yeniden Toplumsallaşma**, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/3/sertac/sertac2.html> > (17.12.2005)

SİLBER, Kathrin, “Social Capital And Political Support On The National And Local Level -A Comparative Analysis Of East And West Germany,” http://www.ucc.ie/euroloc/student/Kathrin_Silber.doc > , (13, 12, 2004).

SİTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban, **Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2001.

TEKARSLAN, Erdal, **Sosyal Psikoloji**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.

TEZCAN, Mahmut, **Sosyolojiye Giriş- Temel Kavramlar**, Feryal Matbaası, Ankara 1995.

TURAN, İlter, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, Der Yayınları, İstanbul 1996

ELEKTRONİK DEVLETİN BOYUTLARI VE YARATTIĞI FIRSATLAR

Didar Büyüker İŞLER*, Nilüfer NEGİZ**

Özet

Bu çalışmanın amacı, iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ışığında ortaya çıkan elektronik devlet (e-devlet) kavramını boyutlarıyla birlikte incelemektir. Bunun yanı sıra e-devlet kavramının yönetsel ve ekonomik anlamda yaratabileceği muhtemel fırsatlar ortaya konularak bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme neticesinde e-devlet uygulamalarıyla devlet hizmetlerinin daha etkin, daha ulaşılabilir ve daha şeffaf olarak şekillendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim teknolojileri, İnternet, E-devlet, E-ticaret

The Dimensions And Opportunities

Electronic Government Created

Abstract

The aim of this study is thoroughly looking into the concept of electronic goverment (e-goverment) with its dimensions that has emerged in the light of recent developments in communication technologies. Besides, on evaluation has been made by putting forth the probable oppurtunies that e-goverment concept can create in managerial and economical sense. As a result of the assesment its clear that govermental services can be more effective, more accesible and more transparent through implementation of electronic goverment (e-goverment).

Key Words: Communication Technologies, Internet, E-Goverment, E-Commerce

* Araş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, didar@iibf.sdu.edu.tr

** Araş.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, nilufer@iibf.sdu.edu.tr

GİRİŞ

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler özellikle de internet kavramının ortaya çıkması dünya ekonomilerini değiştirirken insanların çalışma tarzlarını, yaşam tarzlarını, eğlence kültürlerini ve ticari faaliyetlerinin de şeklini değiştirmeye başlamıştır. İnternet olgusuyla zaman ve mekan kavramlarının niteliği değişmiş, tüketiciler istedikleri her türlü bilgiye anında ulaşabilme şansına sahip olmuşlardır. Bilgiye anında ve istediğin zamanda ulaşabilme şansının verilmesiyle birlikte içinde bulunduğumuz çağ bilgi çağı haline gelmiştir. Bilgi çağıyla birlikte ekonomide, toplumsal alanda, siyasal alanda, yönetsel alanda, akademik alanda vb. pek çok alanda hızlı bir dönüşüm yaşanmaya başlanmıştır.

Yaşanan dönüşümlerden bir tanesi ise; devlet, özel sektör ve vatandaş ilişkilerini elektronik bir platform üzerinden sağlamayı hedefleyen yönetim modelinin önemli adımlarından birisi olan e-devlet kavramıdır. Bilgi toplumunun oluşumuyla bireylerin devlet ile ilişkilerinin şeffaflaştırılması, kolaylaştırılması ve etkinleştirilmesi ihtiyacı, iletişim teknolojilerinin de yaygınlaşmasıyla e-devlet kavramını ortaya çıkarmıştır.

Bu yapılanma ile vatandaşın yönetime katılımı sağlanacak, kurumlar arası bilgi ağı ile iş ve veri yinelemesi yerini iş ve veri geliştirmesine bırakacaktır.

Bu bağlamda bu çalışmada yeni iletişim teknolojileri ile birlikte yaşanan siyasal dönüşümün demokrasinin işleyişini nasıl etkilediğini ortaya koymak ve e-devlet kavramını irdelemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

1. İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ ve İNTERNET

Bilginin toplanmasında, işlenmesinde, depolanmasında, ağlar aracılığı ile bir yerden bir yere iletilmesinde ve kullanıcıların hizmetine sunulmasında yararlanılan iletişim ve bilgisayar teknolojilerini de kapsayan bütün teknolojiler bilgi ve iletişim (bilişim) teknolojileri olarak adlandırılmaktadır.¹

1970'li yıllarda gelişmeye başlayan ve giderek vazgeçilmez bir araç olan bilgi ve iletişim teknolojileri, kamusal alanda yaşanan sıkıntıları giderecek ya da hafifletecek unsurlara sahiptir. Söz konusu teknolojilerin başlıca unsuru olan bilgisayarlar, önceleri sadece bilgiyi yüksek hızlarda (dolayısıyla daha kısa zamanda) ve doğru olarak işlemek, tasnif etmek ve daha yüksek kapasitelerde saklamak için kullanılırken, sonradan bu işlevlerinin yanı sıra bilginin sağlanması, toplanması ve dağıtımını da üstlenmişlerdir. Bunlardan da önemlisi, geliştirilen ağ teknolojisi (network technology) sayesinde bilgisayarlar birbirleri ile bağlantıya geçebilmişlerdir. Bu aynı zamanda bireylerin, geleneksel sistemin çoğu kez kendi başına çalışan küçük ve büyük kapalı alt sistemlerinin de birbirleriyle bağlanması anlamına gelmektedir.²

¹ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, "Bilişim Teknolojileri ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu," Ankara, 2001, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bilisim/oik576.pdf>, 12.10.2003.

² Murat İNCE, "Elektronik Devlet: Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Yeni İmkanlar", T.C. Başbakanlık ve DPT Yayınları, Mayıs 2001.

Dolayısıyla yeni iletişim teknolojileri içinde en fazla dikkat çeken ve siyasal hayatı etkileyen araç internettir. Bu nedenle interneti ayrıntılı olarak incelemek gerekmektedir. Özellikle 1990'lı yılların başından itibaren kamusal kullanımı yaygınlaşan internet, yalnızca iletişim teknolojisi alanında bir yenilik olmakla kalmamış aynı zamanda bilimsel ve teknolojik gelişmenin önemli bir etmeni, taşıyıcısı, bilgi teknolojilerini değiştiren, giderek toplumu ve yaşamın tüm boyutlarını değişime zorlayan bir teknolojiler kümesi oluşturmuştur. İnternet zaman ve mekan farklarını azaltan bir çalışma ortamı, her insanın kendi zevkine göre oluşturduğu yayın ortamı, tüm dünyaya hitap eden bir tanıtım ve pazarlama ortamı, iş bağlantılarının kurulabileceği ve alım-satım yapılabileceği bir ortam, vatandaşların yönetime katılabileceği bir ortamdır.³

İnternet ile birlikte her türlü bilgi akışı olağanüstü hız kazanmıştır ve bu araçların dünya genelinde yaygınlaşması sonucu coğrafi engeller aşılmış ve bilişsel düzeyde dünya küçülmüştür.⁴ Bu da iletişimin küreselleşmesine ve bilginin sınır tanımamasına yol açmıştır.

İnternet ağların ağı olarak tanımlanmaktadır. İnternet bütün yerküreyi kapsayan bir WAN'dır (wide-area network, geniş alanlı ağlar).⁵

Günlük hayatımıza giren internet bizlere yüz binlerce enformasyon kaynağına anında erişim imkanı sunmakta, özellikle merkeziyetçi olmayan bir biçimde tasarlanmış olduğu için coğrafi sınırları etkisiz kılmakta, dolayısıyla da hükümetlerin denetimini güçleştirmektedir. İnternetin sınırsız enformasyon barındırma potansiyeli bulunmaktadır. O kullanıcıların sadece enformasyona ulaşmasını sağlamakla kalmayıp onların da enformasyonlarını diğer insanlarla paylaşmasına imkan vermektedir.⁶

İnternetin gündelik hayatın her alanında kullanımı, girişimcilerin, devlet ya da sermayenin kontrolü olmaksızın kendilerini somutlaştırmalarına ortam hazırlamaktadır. Yayın olanakları, internet ile son derece basitleşmiş ve ucuzlamış, aynı zamanda iletişimin de sansürlü, ambargosuz ve denetimden uzak bir biçimde gerçekleştirilmesinin önü açılmıştır. Artık ortak düşünce ve eylemler üreten kişilerin, katılımcı kültürler oluşturmaları söz konusu olmaya başlamıştır. Nihayet oluşturulan bu kültürlerin de anında, zaman-mekan sınırlamalarından arınmış ve aracısız olarak sürekli bir iletişim imkanı yaratacak şekilde gecikmeksizin diğer internet gezginlerine ulaştırılması mümkün hale gelmiştir.⁷ Bu da toplumsal, kültürel ve siyasal boyutlarda büyük değişimler yaşanmasına neden olmuştur. WWW'in sunduğu büyük imkanlar günümüzde büyük, küçük tüm işletmeleri, kamu kuruluşlarını, çeşitli organizasyonları ve bireyleri etkilemektedir.

³ Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 12.10.2003.

⁴ Sadık GÜNEŞ, "Medya ve Siyasal Bilgilenme," **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 11, Eylül-Ekim 1996, s. 803.

⁵ Aydın UĞUR ve Mücahit BİLİCİ, "Bilgi Toplumu, İnternet ve Demokrasi Dijital Alemin Genleşen Kamusal Alanı," **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 19, Ocak- Şubat 1998, s. 491

⁶ Halil İbrahim GÜRCAN, "İnternet, Küreselleşme ve Sanal Toplum," **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 20, Mart - Nisan 1998, s. 1445.

⁷ GÜRCAN, s. 1445-1447.

1.1. İnternet Kavramı ve Kamusal Alanda Yarattığı Dönüşüm

İnternetin en önemli özelliği etkileşime imkan tanımasıdır. Etkileşim, içinde bulunulan zamanda katılımcının iletişimin biçim ve içeriğini değiştirme ve etkilemedeki katılımı olarak tanımlanabilir.⁸ Bir televizyon yayını çok az değişime imkan vermektedir. Program ya yayındadır ya da değildir. Kullanıcının gücü ekranı açıp kapatmakla ve kanal değiştirmekle sınırlıdır. Yani kullanıcının etkileşimi oldukça azdır. Oysa bilgisayar temelli internette kullanıcılar iletişim başlatma ve bitirmede, iletişim sürecini kesintiye uğratmada ya da içeriği değiştirmede özgürdür.⁹

İnternetin gücü sahip olduğu bu etkileşimci özelliği ve ulaşım kolaylığından gelmektedir. Bu yeni medya aracı sayesinde mesafe ve uzaklık sorun olmadan herhangi bir kişi bir diğeriyle yazılı, işitsel ve görsel olarak iletişim kurabilmektedir. Bu anlamda internet siyasal konuların elektronik ortamda tartışılmasına imkan tanımış, böylece bireyler arasında siyasal tartışmaların sansürsüz yapılabilmesinin ve vatandaşların siyasal konular hakkında istedikleri bilgilere sahip olabilmemesinin önü açılmıştır. İnternet vatandaşlara sunduğu bu imkanlarla geniş halk kesimlerinin yönetimin kararları üzerinde baskı gücü oluşturmaları için yeni fırsatlar yaratmıştır. Elektronik ortamdaki tartışmalara katılım ve internet siteleri oluşturma imkanları, bireylere ve topluluklara yeni koalisyonlar oluşturma ve yeni konular ortaya çıktıkça o konularda tutum takınma kolaylığı sağlamaktadır. Yani internet elektronik demokrasinin yeni bir formu olarak ifadelerin engellenmeden aktarılmasına ve hiyerarşik olmayan bir düzenleme içinde fikir alışverişine izin vermektedir.¹⁰

İnternetin yarattığı fırsatları değerlendirmek isteyen günümüz hükümetleri birçok nedenden dolayı vatandaşların internet kullanımını teşvik etmektedirler. Bunun ilk nedeni de sosyoekonomiktir. Küreselleşme ve ekonomideki liberalleşme arttıkça devletlerin ve çok uluslu şirketlerin birbirleriyle rekabet edebilme güçleri daha fazla önem kazanmaktadır. İşte bu noktada internet kişilerin ürettiklerini dünya ölçeğinde pazarlama ve satma imkanı sunması bakımından önem arz etmektedir. İkinci neden ise siyasidir. Bilgi ve iletişim teknolojileri vatandaş ile devlet arasındaki kopukluk ve iletişimsizlik sorunlarının çözümü için önemli bir araçtır. İnternet yardımıyla kamu hizmetlerinin daha kaliteli, daha çabuk, daha yoğun katılıma imkan sağlaması ve 24 saat her an ulaşılabilir olması bu teknolojinin kullanımını cazip kılmaktadır. Hükümetlerin vatandaşlarının internete erişimini teşvik etmesinin bir diğer nedeni de yönetseldir. İnternet kullanımının vatandaşların yönetime katılımını artırma potansiyeli vardır. İnternet, vatandaşlarla kamu örgütleri arasındaki iletişimi artırmaktadır.¹¹

⁸ Nilüfer TİMİŞİ, Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi, Ankara: Dost Kitabevi, 2003, s. 133.

⁹ TİMİŞİ, s. 134-135.

¹⁰ Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI, "İletişim Teknolojisindeki Yenilikler ve Temsili Demokrasinin Geleceği," *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Güz 2003, s. 4-5.

¹¹ Mete YILDIZ, "Bir Kamu Politikası Aracı Olarak İnternet Kafeler," *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 35, Sayı 2, Haziran 2002, s. 77-78.

Bugün dünyada pek çok yönetim interneti vatandaşlara daha fazla imkanlar sunmak için kullanmaktadır. Çeşitli düzeydeki yönetimler internet siteleri oluşturarak internet ağlarına açılmakta ve bu iletişim şekliyle halka hizmet seçeneklerini genişletmektedirler. Halka hizmet seçeneklerinin genişletilmesi ve vatandaşların gerekli kamu bilgilerine ulaşımının sağlanması, gündelik yaşantıyı kolaylaştırmaktadır.¹² Böylelikle bireyler, kendilerini yakından ilgilendiren yerel ve ulusal içerikli kararlara katılabilir hale gelmiş ve sorunlar daha hızlı ve kolay aşılabılır olmuştur. Bu da toplumsal süreçlerde katılımcılığın artmasına, daha hızlı işleyen demokratik bir yapının oluşmasına yol açmaktadır.

Gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri, giderek ekonomik ve sosyal hayatın vazgeçilmez bir parçası olmakta, devletin bu gelişmeye ayak uydurması da bir zorunluluk haline gelmektedir. Karar alma sürecinin basitleştirilmesi ve kısaltılması ihtiyacı, modern toplumsal yaşamın bir gereği olmuştur. Bireyler, gelişen teknolojilerin de sayesinde devlete karşı daha talepkar olmaktadır. Ağ teknolojisi ve çoklu medya (multimedya) araçları, bilgiye erişim ve bilginin paylaşımı konularında sınır tanımaz hale gelmiştir. Çağdaş bireyler, kendilerine hizmet veren kurumların daha aktif, daha hızlı, daha açık, daha doğru ve daha az maliyetle çalışmalarını istemekte ve beklemektedir.¹³

İnternet sunduğu hizmet ve uygulamalar ile katılımı artırmaktadır. Siyasal açıdan baktığımızda katılımın artması toplumun büyük bir çoğunluğunun alınan kararlarda daha çok söz sahibi olmasını ve daha demokratik bir ortamın doğmasını beraberinde getirecektir. İnternetin sunduğu bu katılım hizmetleri şöyle sayılabilir:elektronik posta (e-mail), tartışma listeleri (usenet), tele konferans, sohbet sistemleri (chat) ve World Wide Webtir.¹⁴

Kamu yararı gözetilen adli ve kolluk hizmetleri, yurt savunması, terörizmin önlenmesi gibi konuların yanı sıra, her alanda istatistiklerin tutulması, ihtiyaç ve sorunların belirlenmesi ve giderilmesi konularında devletin görevlerini yürütebilmesi giderek yüksek teknoloji araçlarının kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Burada birçok benzer nedenler ve gerekçeleri alt alta sıralamak mümkündür. Ancak, ne kadarı sayılırsa sayılsın, var olan her yeni gerekçe, vatandaşların devletten beklentilerine bir yenisini eklemekte ve bunların uygun şekilde karşılanamaması halinde şikâyetler artmaktadır. ABD’nde 1993 yılında "Ulusal Performansı Gözden Geçirme Programı" çerçevesinde hazırlanan bir araştırmanın sonuçlara, vatandaşların devlete olan güvenlerinin ülke tarihinde karşılaşılan en alt seviyesine indiğini göstermiştir. Buna göre; 30 yıl önce yapılan bir araştırmada %76 olarak belirlenen hükümetin doğru kararlar aldığına inananların oranı, son araştırmaya göre %20’ye düşmüştür. Gayri resmi olmakla birlikte, ülkemizde

¹² SİTEMBÖLÜKBAŞI, s. 3.

¹³ İNCE, s.18-19.

¹⁴ Türksel Kaya BENSGHIR, “Devlet-Vatandaş İletişiminde E-Posta,”**Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 33, Sayı 4, Mart 2000, s. 50.

de zaman zaman yapılan araştırmaların benzer sonuçlar verdiği bilinmektedir.

Dolayısıyla, elektronik devlet kavramı kendiliğinden ortaya çıkmış bir kavram değildir. Aksine, zaman içinde giderek artan ihtiyaçların yarattığı ve bilgi ve iletişim teknolojileri yardımıyla ayakta duracak olan yeni devlet anlayışının bir ifadesidir.

Elektronik devlet, ilk bakışta kamu hizmetlerinin elektronik ortama taşınması faaliyetinin bir sonucu gibi görülmekle birlikte, ifade edilmek istenen husus aslında daha derindir. Devletin "elektronikleştirilmesi"nde, bilgi ve iletişim teknolojileri gerçek anlamda birer araçtır.¹⁵

2. ELEKTRONİK DEVLET

Elektronik devlet ya da kısaca "e-devlet" kavramı, "vatandaşların ve aynı zamanda özel kurum ve kuruluşların kamu kurumlarıyla olan mal, hizmet ve bilgi alışverişi şeklindeki ilişki ve işlemlerinin bilgi ve iletişim teknolojilerinin yardımıyla elektronik ortamda gerçekleştirilmesidir."¹⁶ Başka bir tanımıyla e-devlet; devletin günlük idari işlerinin kolaylaştırılmasında iletişim ve enformasyon teknolojilerin kullanılmasıdır.¹⁷ Son olarak e-devlet, kamu idari ünitelerinin enformasyon teknolojileri (örneğin geniş alan ağları, internet, mobil iletişim vb.)'ni kullanarak vatandaşlar, işletmeler ve diğer devlet birimleri arasındaki ilişkilerini dönüştürmesidir.¹⁸

Elektronik devlet temel olarak kamunun hizmet verdiği alanlarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması yoluyla daha şeffaf, vatandaşa yakın, daha ucuz ve daha iyi çalışan bir idari yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında elektronik devlet yeni bir kavram olarak karşımıza çıksa da elektronik devlette yeni olan şey kullanılan araçlar ve bu kavramın altında yatan özelliklerdir. Şöyle ki, kamu, toplumsal yaşamda bilginin en yoğun olarak üretildiği, toplandığı, dağıtıldığı, kullanıldığı ya da belirli amaçlarla gizlendiği sosyal bileşendir. Kamunun sahip olduğu bu bilgileri ihtiyacı olan insanlara sunması ve onlara hizmet etmesi devletin ortaya çıkmasından bu yana gerçekleştirdiği bir görevdir. Bu anlamda elektronik devletin amacı da aynıdır. Fakat amaca ulaşmak için kullandığı araçları farklıdır.¹⁹

Devletin amacını gerçekleştirmek için kullandığı araçlar devletin elektronikleşmesini ve böylece yirmi dört saat hizmet verebilme imkanını doğurmuştur. Elektronikleşen devletle "zamansal" ve her yerden ulaşma imkanı doğduğu için "mekansal" bir rahatlatma söz konusu olmuştur.

Elektronik devlet uygulamalarından asıl beklenti, yerel yönetim sınırları içinde yaşayan insanların internet aracılığı ile devlete ilişkin her türlü

¹⁵ İNCE, s.19-20.

¹⁶ Can AKTAN, "E-Devlet," <http://www.canaktan.org/politika/e-devlet/kavram.htm>, 8.10.2003.

¹⁷ Murat ERDAL, "Belediye Kavramı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Uygulaması"

<http://www.bilgiyonetimi.org>, 2005.

¹⁸ Zeki DÜZÖĞLU, İstanbul Büyükşehir Şehir Belediyesi, Bilgi İşlem Koordinasyon Müdürlüğü Çalışma Raporu, İstanbul 2002.

¹⁹ İNCE, s. 21-23

bilgiye ulaşabilmesi, yerel yönetim çalışanları ve diğer vatandaşlarla iletişim kurabilmesi, sanal konferanslar ve sohbet kanalları ile yerel yönetim sorunları hakkında etkileşimde bulunabilmesi, çeşitli form ve raporları yerel yönetim yetkililerine sunabilmesidir.²⁰

Yine hızlı ve kısa sürede sonuç veren e-devletle, tüm bürokratik zorlamalar yüzünden vatandaşlar tarafından ulaşılamayan evrakların olduğu, yavaş işleyen bir kurum olarak nitelendirilen devlet, hızlı ve verimli sonuçların alındığı bir kuruma dönüşerek artı bir saygınlık kazanmıştır.²¹ Bu noktada şu soruyu cevaplamak önemlidir. Peki devletin saygınlığını artıran ve vatandaşların devlete bakış açısını değiştiren elektronik devlet uygulaması ile sunulan hizmetler nelerdir? Elektronik devlet uygulaması ile sunulan hizmetler üç türdür.

- a) Bilgi verme hizmetleri (tek yönlü),
- b) İletişim hizmetleri (çift yönlü),
- c) Online işlem hizmetleri (tek ya da çift yönlü).

Devlet tarafından sunulan bu hizmetlerin dağılımı şu şekilde işlemektedir: Kamu kurumlarından kamu kurumlarına, kamu kurumlarından firmalara ve kamu kurumlarından vatandaşlara. Kamu kurumlarından kamu kurumlarına gerçekleştirilen elektronik hizmetler, devletin çeşitli kurumlarının eşgüdümü ve verimli çalışmasını, kaynakların etkin kullanımını ve kurumlar arası bilgi alışverişini sağlamaya yöneliktir.²² Kamu kurumlarından vatandaşlara yönelik gerçekleştirilen hizmetler de gelir vergisi bildirimi, tahakkuku ve ödenmesi, kamusal iş bulma kurumları aracılığı ile iş arama, sosyal güvenlik işlemleri (İşsizlik yardımları, çocuk yardımları, burslar, vb.), pasaport ve ehliyet gibi kişisel belgelere ilişkin başvurular, araç kaydı için başvuru, inşaat izinleri için başvurular, polise başvuru, kamuya açık kütüphanelere erişim, doğum ve evlilik için gerekli belgelerin alınması için başvurular, yüksek öğrenim kurumlarına kayıt başvuruları, adres değişikliğinin bildirilmesi, sağlıkla ilgili servislerdir. Kamu kurumlarından firmalara yönelik gerçekleştirilen hizmetler ise, çalışanlara ilişkin sosyal katkı paylarının ödenmesi, kurum vergisinin bildirimi ve tahakkuku, katma değer vergisini bildirimi ve tahakkuku, yeni şirket kaydı için başvuru, istatistik toplayan kurumlara bildirim, mal bildirimi, çevresel izinler için başvuru ve kamu ihaleleridir.²³

2.1. Elektronik Demokrasi

²⁰ Mehmet AKTEL, **Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi**, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2003, s. 106.

²¹ Ünal ŞENTÜRK, "Değişen Paradigmalar Bağlamında E-Devletin Toplumsal Boyutları," http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=200, 8.10.2003.

²² Volkan ERSOY, "Geleceğin Adı Bilgisayarlaşma," **Microsoft Life Dergisi**, Sayı 16, Eylül-Ekim-Kasım 2002, s. 17.

²³ Oktay ÖZGER, "E-Devlet İle İlgili Türkiye'nin Geleceği," **Gov.tr Dergisi**, Sayı 1, 2001, s. 3.

Yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin özellikle internetin ortaya çıkması, elektronik devlet uygulamalarını oluştururken, bu uygulamaların içerisinde e-demokrasi kavramının da gelişmesine yol açmıştır.

Günümüzde aracılar olarak doğrudan iletişimle yapılan yeni bir siyasetin doğmaya başladığını, “elektronik demokrasi”, “teledemokrasi”, “teknodemokrasi”, “yeni medya”, “siber siyaset” gibi kavramlar göstermektedir. Elektronik demokrasi, iletişim teknolojilerinin yönetenler ve yönetilenler arasında siyasi bilgi akışını kolaylaştırmak için kullanılması demektir.²⁴ Ayrıca elektronik demokrasi kamu görevlileriyle etkileşimi sağlayan, kişilerin siyasal görüşlerini paylaştığı bir ortam, gelişmiş bir kamuoyu yoklamasına imkan tanıyan, siyasal katılımı artırarak sağlayan demokrasi anlamına gelmektedir. Elektronik demokrasi kavramı, günümüzde vatandaşların yönetime doğrudan katılımı, seçimlerin elektronik ortamda yapılması, siyasi partilerin parti politikalarını içeren web sayfası tasarlaması, hatta ilerleyen aşamalarda siyasi partilerin ortadan kalkması, vatandaşların yürürlüğe konulması düşünülen yasalar hakkında görüş bildirmesi ve bu yasalara yön verebilmesi gibi pek çok konuyu içine almaktadır.

Elektronik demokrasi uygulamasının olumlu sonuçlar getireceği çeşitli düşünürler tarafından ileri sürülmüştür. Bu konuda olumlu beklentilere sahip olan bu düşünürler;

- Elektronik demokrasinin demokratik katılımı artacağı,
- Vatandaşların denetimi konusunda yönetimlerin kapsayıcı iktidarlarının azalacağı,
- Sanal dünya ile birlikte yönetsel düzenlemelerden kaçışın kolaylaşacağı,
- Yönetimlerin sahip olduğu düzenleme iktidarının vatandaşların iktidarına doğru kayacağını²⁵ ifade etmektedirler.

Bunlara ek olarak yine elektronik demokrasiyi savunanlar, bu savunmalarını aşağıda belirtilen faydaları sağlayacağını belirtmektedirler;

- Elektronik demokrasi ile bir imza kampanyası örgütlemek, bir parti ya da organizasyon için kampanya oluşturmak vatandaşlar için oldukça düşük maliyetli olmuştur,
- Enformasyon miktarındaki artışın siyasal ilgi ve toplumsallaşmayı arttırıcı yönde olup, elektronik posta ya da elektronik listeler aracılığı ile birbirine zayıf bağlarla bağlı olan siyasal ilgi ve çıkarları güçlendirmek mümkündür.²⁶

²⁴ SİTEMBÖLÜKBAŞI, s. 8-9.

²⁵ AKTEL, s. 109.

²⁶ TİMİSİ, s. 204.

- Son olarak, elektronik demokrasi ile, daha etkin, etkili ve şeffaf bir yönetim sisteminin oluşacağı ve vatandaşların kararlara katılımının artacağıdır.²⁷

Elektronik demokrasi adına yapılan bu olumlu savunmaların karşısında elbette ki elektronik demokrasinin olumsuz riskler taşıdığını savunan görüşlerde bulunmaktadır. Bunlar ise aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- İletişim teknolojilerindeki yenilikler sonucu medya araçlarının çoğalmasının, her zaman gerçek bir çoğulculuğa, fikir zenginliğine ve çeşitliliğine yol açmayacağı, şimdiye kadar egemen olan yukardan aşağıya iletişim yapısını fazla değiştirmeyeceği ifade edilen risklerden birisidir.²⁸

- İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte özel çıkar grupları arasında oluşan işbirliğinin artması tehlikesi ortaya çıkmıştır. Yeni iletişim teknolojileri sayesinde özel çıkar gruplarının anında birliktelik sağlayabilmeleri, demokrasideki özel çıkar gruplarının durumlarının daha da güçlenmesine yol açabilecektir.²⁹

- E-demokrasiye geçişle, siyasetçilerin ve hükümetlerin vatandaşlarla etkileşim içine girebilecekleri bir ortamın doğmuş olması yeterli değildir. Gerek vatandaşların gerekse siyasilerin bu konuda istekli, bilgili olması anlamında toplumda bir kültürün oluşması gerekir.

- Ülke genelinde düşünüldüğünde, vatandaşların yeni iletişim teknolojilerinin imkanlarından eşit ölçüde faydalanma fırsatına sahip değildirlir.³⁰

- Elektronik demokraside güvenliğin nasıl sağlanacağı önemli bir diğer sorundur. Özellikle bu yönde yapılan eleştiri seçimlerin elektronik ortamda yapılması konusunda gündeme gelmektedir. Yeterli güvenliğin olmaması durumunda, seçim ve benzeri işlemlerde manipülasyon tehlikesi ortaya çıkar.³¹

- Hızlı bilgi iletimi, demokrasinin gerekliliği olan rasyonellik ve sürekliliğe zarar verebilir. Hızlı bilgi iletimi, demokratik karar verme sürecinin adımlarını kesintiye uğratabilir ve bu durum aynı zamanda siyasetin gerçek eylemlerden koparak bir gösteri siyaseti haline gelmesine ve etkisini kaybetmesine yol açabilir.³²

2.2. Elektronik-Yönetim

²⁷ Ramazan ALTINOK, "İnternet, Demokrasi ve Devlet," <http://inet-tr.org.tr/turkce/yazilar/cbt-net3.htm>, 18.08.2003.

²⁸ Haluk ŞAHİN, "Demokrasi ve Medya: İki Yanı Keskin Bıçak," *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 19, Ocak- Şubat, 1998, s. 508.

²⁹ SİTEMBÖLÜKBAŞI, s.1

³⁰ UÇKAN, s. 41.

³¹ SİTEMBÖLÜKBAŞI, s. 20.

³² UÇKAN, s. 37.

Kamu kurum ve kuruluşları varoluş sebeplerini halka hizmet etme misyonundan alırlar. Söz konusu bu hizmetlerin kaliteli, verimli ve etkin sağlanabilmesi ise özellikle içinde bulunduğumuz dönemde üzerinde en çok durulan konu olarak gündeme taşınmıştır. Bu kaygı otoriteleri geçmişten bu yana yönetim alanında çeşitli düzenlemeler yapmaya zorlamıştır. Ancak yapılmak istenen dönüşümler köklü olmaktan ziyade daha çok varolanı düzenleme konseptinde gerçekleştirildiği için, yönetim alanında elde edilen kazanımlar da sınırlı kalmıştır.

Gerek kamu yönetiminde gerekse yerel yönetim alanında bahsedilen bu dönüşümler, 2000’li yıllarda Türkiye’de yeni bir anlayışı yönetim alanına taşımıştır. “E-yönetim”halkın bilgiye daha çabuk ulaşmasını sağlayacak ağ bağlantılarının geliştirilerek, yönetimin internete taşınması olarak tanımladığımız e-yönetim, sadece halkın bilgi edinimini kolaylaştırmakla kalmayıp, vatandaş-yönetim etkileşimini de sağlamıştır. Bugün devletin tüm kurumlarının hizmetlerinden haberdar edebilmek için oluşturduğu web sitelerinin yanında, hem bu kurumlar hem de halkla birebir iletişim içinde hizmet sunmakta olan birimlerde hizmetlerin sunum biçimi de elektronik ortamda yapılmaktadır.

E-yönetim, yönetimden vatandaşa doğru uzanan elektronik yönetim olarak tanımlanmaktadır. Yani; e-yönetim ile, hizmetin vatandaş tercihlerine göre düzenlenmesi, yönetimin daha ulaşılabilir olması, toplumun katılımının sağlanması ve bilgiyi daha iyi kullanma amaçlanmaktadır.³³ Vatandaşın yönetime en yakın olduğu alan olan yerel yönetimlerde e-yerel yönetim, e-belediye uygulaması, e-yönetim modelinin en önemli parçasını oluşturmaktadır. Bu uygulama ile sadece vatandaşa daha hızlı ve kolay bilgi akışı sağlanmakla kalmamakta aynı zamanda demokrasinin ilk basamağı olan bu yönetsel alan içerisinde demokrasinin tabana yayılmasını ifade eden yerel demokrasi hedefi de yakalanabilecektir.

E-belediye tanım olarak; “belediye yönetimi ile yerel yönetim hizmet ve faaliyetlerinde enformasyon teknolojilerinin kullanımı, vatandaş ve işletmelere internet üzerinden etkin bir biçimde hizmet sunumu, kurum içi birimlerin bilgisayar ağları ile entegrasyonu ve ilgili dış birimlerle ağ üzerinden iletişimin sağlanması”³⁴ şeklinde ifade edilebilir.

Yönetimin bireye en yakın olduğu yer yerel yönetimlerdir. Doğal olarak kişiler içinde bulundukları yerel alanla daha ilgilidirler. Bugün halkın yönetime yakınlığı, demokrasinin merkezi olarak düşünülen yerel yönetimlerde, e-belediye ile sağlanmaktadır. E-yönetim ya da e-belediye, sadece bilgisayar ya da internet aracılığı ile hizmet sunmalarının ötesinde demokratik sorumluluğun ve toplumsal katılımıcılığın da bir aracı olarak algılanmaktadır.³⁵

³³ <http://www.tojet.net/articles/318.htm>, 27.08.2005

³⁴ ERDAL, “Belediye Kavramı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Uygulaması” <http://www.bilgiyonetimi.org>, 2005.

³⁵ <http://www.tojet.net/articles/318.htm>, 27.08.2005

E-Belediye sadece internet üzerinde bir web sitesinin faaliyete geçmesi olarak değil tüm yapıyı kapsayacak bütünsel bir harekettir. Yani, belediye bünyesindeki tüm departman ve daire başkanlıklarının enformasyon teknolojileri ile bütünleştirilmeleri gerekmektedir. E-Belediye çalışmalarının başarılı biçimde yürütülmesi sadece yapısal olarak bu enformasyon teknolojilerinin yerleştirilmesi ile değil aynı zamanda belediyenin tüm birimlerinde çalışanlar ve bölümler tarafından da sahiplenilmesini de gerekmektedir. E-yerel yönetim ile ulaşmak istenen hedefleri birkaç başlıkta sıralamamız mümkündür.³⁶

- Vatandaşlar ile etkileşime geçme ve bir dizi hizmet için organizasyonların yeniden düzenlenmesi ile organizasyonlarda köklü bir değişimi sağlanması,
- Yerel özgürlükleri ve yönetim içersinde ve yönetim içinde karar vermeyi yerel yetkililerle paylaşmak,
- Yerel hizmetleri daha iyi, daha uygun maliyetli ve daha ulaşılabilir hale getirmek,
- Yerel demokrasinin gelişmesini gerçekleştirmek,

Bu hedeflere ulaşabilme ve e-belediye uygulamasını başarılı biçimde gerçekleştirmek için elbetteki aşılması gereken noktalar vardır. Öncelikle tüm kamu organizasyonlarında olduğu gibi yerel yönetimlerde de yenilikler çabuk kabullenilememektedir. Bu durum kamu organizasyonlarının yapısal özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ilk olarak organizasyon yapısının e-yönetim standartları ile uyumlaştırılması gerekmektedir.

Sonraki adım ise enformasyon teknolojilerinin kullanımı bu ağın paylaşımı finansal bir güç gerektirmektedir. Yerel yönetimler bilindiği üzere finansal açıdan hali hazırda yürüttükleri hizmetlerde dahi etkinliği bu nedenle yakalayamamaktadır. Yerel yönetimlerin finansal açıdan eksikliği bu dönüşümü sağlamasında en önemli sıkıntılardan birisidir. Bu noktada merkezi yönetimin e-belediyenin uygulanması için gerekli kaynağı sağlamada yerel yönetimlere yardımcı olması gerekmektedir.

Son olarak e-yönetim uygulamasında yerel yönetimlerin önündeki bir diğer engel yukarıda da bahsedildiği üzere, organizasyon yapısının e-yönetim standartları ile uyumlaştırılması noktasında kurumsal yapıda atılması gereken bir dizi adım vardır. Bunları birkaç başlık altında sıralamamız mümkündür:³⁷

- Belediye mevzuatının teknolojik gelişmelere göre uyarlanması,

³⁶Uğur YILDIRIM, Şerif ÖNER, "Bilgi Toplumu Sürecinde Yerel Yönetimlerde Eğitim-Bilişim Teknolojisinden Yararlanma: Türkiye'de E-Belediye Uygulamaları", **The Turkish Online Journal of Educational Technology**, Volume 3, Issue 1, Article8, www.tojet.net/articles/318.htm, 2004.

³⁷ <http://www.belsoft.gen.tr/kutuphane.asp>, 2003.

- Belediyenin çalışmak zorunda olduğu devlet bankalarının alt yapısının bilgi teknolojilerine uygun olarak yenilenmesi,
- Belediyelerde bilgi işlem alt yapısının kurulması ve nitelikli uzman bulunmalı,
- Belediyelerin otomasyona geçmesine ilişkin teknik ve mali destek sağlanmalıdır.

2.3. Elektronik-Ticaret

UN-CEFAACT (Birleşmiş Milletler , Yönetim, Ticaret ve Ulaştırma Yöntemlerini Kolaylaştırma Merkezi) elektronik ticareti; "elektronik yoldan ve yönetim ve tüketim etkinliklerinin yürütülmesinde kullanılan tüm iş bilgilerinin; üretici, tüketici, kamu ve özel kuruluşlar ve diğer organizasyonlar arasında elektronik araçlarla yapılması" olarak tanımlarken ETTK (Türkiye Elektronik Ticaret Koordinasyon Kurulu) ise daha geniş bir çerçevede konuyu ele alarak elektronik ticareti " bireylerin ve kurumların, İnternet veya intranet ortamlarında yazı, ses, görüntü biçimindeki sayısal bilgilerin işlenmesi, iletilmesi ve saklanması ve bir değer yaratmayı amaçlayan ticari işlemlerin bütünü" olarak tanımlamaktadır.³⁸

Çok çeşitli tanımlarla ifade edilen e-ticaret kavramı aslında sadece İnternet üzerinden yapılan ticari işlemlerle sınırlı değildir. ABD merkezli Ulusal Telekomünikasyon ve Enformasyon Yönetimi ise elektronik ticareti, "her türlü ticari aktiviteler için elektronik teknolojinin istenilen şekilde kullanılabilmesi" şeklinde tanımlanmıştır.³⁹

E-ticaret kavramının farklı ülkelerin kuruluşları tarafından farklı şekilde tanımlandığı görülmektedir. Sonuç olarak en çok kabul gören tanım OECD tarafından 1997'de yapılan tanımdır. OECD'ye göre e-ticaret bir süreçtir ve aşağıdaki eylemleri kapsamaktadır:⁴⁰

- i. İşletmelerin ticari işlemlerden önce elektronik ortamda araştırma yapmaları ve bilgilenmeleri,
- ii. İşletmelerin elektronik ortamda bir araya gelmesi,
- iii. Ödeme sürecinin yerine getirilmesi,
- iv. Taahhüdün yerine getirilmesi, mal veya hizmetin müşteriye teslimi
- v. Satış sonrası hizmetlerin; (bakım-destek vb.) temin edilmesidir.

Bilişim teknolojisindeki ilerlemelerin görsel ve işitsel verilerin bilgisayarlar arasında hızlı bir şekilde iletimini, işlenmesini ve saklanmasını mümkün hale getirmesi ve her alanda artan bilgisayar kullanımı e-ticareti

³⁸ İsmail GÜNEŞ, Elektronik Ticaret ve Kobi'ler İçin Yeni Fırsatlar, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=242, 24.11.2003.

³⁹ Mustafa Z. TUNCA, Ahmet HASKÖSE, Global Elektronik Ticaret, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:18, 2002, s.145.

⁴⁰ "Dünya Ticaretindeki Değişim... Elektronik Ticaret", <http://www.Kobinet.org.tr/hizmetler/e-ticaret/e-ticaret-kutuphanesi/ba1.html>, 27/10/2002, s.1.

işletmelerin hizmetine sunmuştur. Bu bağlamda e-ticaret dijital iş süreçleri vasıtasıyla işlemlerin yürütülmesidir. Dijital iş süreçleri ile işletmeler arası ve tüketiciye yönelik işlerin otomasyonu sağlanmaktadır. E-ticaret, bu anlamda bilişim teknolojilerinin kullanımıyla işletme verimliliğinin gelişimine odaklanan modern bir metodolojidir.⁴¹

Elektronik ticaret, yaşanan bilgi devriminin etkisidir ve on yıl önce 1990'lı yılların başında kimsenin söz etmediği bir kavramdır. E-ticaret ekonomiyi, piyasaları ve sektör yapılarını, mal ve hizmetlerin hareketlerini, tüketici bölümlenmesini, değerleri ve davranışları, istek ve ihtiyaçlarını, işleri ve işgücü piyasalarını büyük ölçüde değiştirmektedir.

Demiryolları endüstri devrimi için nasıl stratejik bir öneme sahipse, bilgi devrimi için de e-ticaret aynı stratejik öneme sahiptir. Elektronik ticaret ekonomiyi, toplumu, politikayı, yöntemleri, stratejileri, ihtiyaçları hızlı bir şekilde değiştirmekte yani farklı bir yükseliş yaratmaktadır. Endüstri devrimiyle insanlık demiryolunun yarattığı yeni düzende coğrafik mesafelere egemen olurken, elektronik ticaret mesafeleri tümüyle ortadan kaldırmıştır. Pazarlar küreselleşmiş ve tek bir pazar haline gelmiştir, ülkelerin birbirlerine karşılıklı bağımlılıkları artmıştır. Bölgesel pazarlarda üretim yada satış yapan her işletme küresel rekabete açık olmak zorundadır. Rekabet artık sınır tanımamaktadır. Elektronik ticarete yerel şirketler yada uzak coğrafyalar yoktur. Nerede üretim yapılacağı, üretim faktörlerinin nereden sağlanacağı, ürünün yada hizmetin nerede ve nasıl satılacağı iş dünyasında önemli kararlardır ancak işletmenin ne yaptığı ve nerede yaptığı belirleyici faktörler olmaktan çıkacaktır.⁴²

E-ticaret kavramını bu şekilde açıkladıktan sonra elektronik ortamda taraflar arasında ticaret konusu olabilecek alanlar ve işlemleri şu şekilde sıralayabiliriz :⁴³

- i. Taşınır taşınmaz ürünlerin, hizmetlerin elektronik alışverişi
- ii. Üretim planlaması yapma, üretim zinciri oluşturma, üretim izleme, sevkiyat izleme, ürün tasarımı ve mühendislik
- iii. Tanıtım, reklam, bilgilendirme
- iv. Sipariş verme, sözleşme yapma
- v. Bankacılık işlemleri ve fon transferi, elektronik hisse senedi alışverişi, borsa, elektronik para (sanal para) çıkarma, açık arttırma, konşimento gönderme, gümrükleme,
- vi. Elektronik ortamda kamu alımları

⁴¹ Hasan Kürşat GÜLEŞ, Adem ÖĞÜT, Hasan BÜLBÜL, "İnternet Teknolojisi Açısından İşletmeler Arası Elektronik Ticaret ve Aracı Pazarlar", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.7, S.2, Y., 2002, s.35.

⁴² Peter DRUCKER, Bilgi İşçileri, **Executive Excellence**, Nisan 2001, s.14.

⁴³ Bora AKTAN, Alaattin ARSLAN, "İş Hayatında İnternet Kullanımı ve Elektronik Ticarete (E-Commerce) Genel Bir Bakış", **Ekonomik ve Teknik Dergi Standard**, Y.41, S.490, Ekim 2002, s.85.

- vii. Ticari kayıtların tutulması ve izlenmesi,
- viii. Doğrudan tüketiciye pazarlama,
- ix. Dijital imza, elektronik noter vb. işlemler
- x. Dijital içeriğin anında dağıtımı, anında bilgi oluşturma ve aktarma
- xi. Elektronik ortamda vergilendirme ve fikri mülkiyet haklarının transferi.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere e-ticaretin alanı oldukça geniştir. Dolayısıyla e-ticaret sadece özel sektöre yönelik bir faaliyet olarak görülmemektedir. Elektronik ticaret işletmeler ve yönetim arası e-ticaret (B2G) ile yönetim ve tüketiciler arası e-ticareti (G2C) de kapsamaktadır. Her iki e-ticaret şekli de işletmeler ve devlet arasındaki ilişkinin elektronik ortamda gerçekleşmesidir. Bu kategoriye, kamu ihalelerinin İnternet'te yayınlanması ve şirketlerin bu ihalelere yine elektronik ortamda teklif vermeleri, kamunun vergi ödemelerini İnternet üzerinden yapması, gümrük işlemlerinin yine aynı şekilde elektronik ortamda gerçekleştirilmesi örnek verilebilmektedir. Buradaki amaç e-ticaretin yaygınlaşmasını desteklemektir. Yine bu iki tür e-ticaret şekliyle elektronik devlete geçişin sağlanması amaçlanarak ehliyet, pasaport başvuruları, sosyal güvenlik primleri ve vergi ödemeleri gibi uygulamalar da elektronik ortamda gerçekleştirilebilmektedir.⁴⁴

E-ticaretin, kamu hizmetlerine ilişkin işlerin elektronik ortamda yapılabilmesi fırsatını vermesi ile kamu sektörünün işleyiş verimliliği büyük ölçüde artmakta ve devlet vatandaşa bir tık kadar yakın olmaktadır. İsteyen herkesin dünyanın her yerinden bilgiye ulaşımının sağlanması şeffaf devlet anlayışını beraberinde getirmekte ve devlet-vatandaş ilişkilerini farklı bir düzeye taşıyarak⁴⁵ devletin imajını yeniden şekillendirmekte ve devleti geleneksel devletten e- devlete dönüştürmektedir. Bununla beraber e-devlet kavramının oluşması da aynı zamanda e-ticaretin uygulanabilirliğini ve etkinliğini de artırmaktadır. Bu geribeslemenin sağlanması ülke verimliliğini artırırken aynı zamanda ülkenin ekonomik performansını da geliştirmektedir. Bunu biz, e-ticaretin mikro ölçekte yarattığı faydalardan makro ölçeğe taşınması olarak yorumlayabiliriz. Bu bağlamda e-ticaretin yarattığı etkileri kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

Ekonomik Performansa Etkisi: E-ticaret firmaların ve dolayısıyla ülkenin verimliliğini artırırken maliyetler ve fiyatlar üzerindeki olumlu etkisi sayesinde göstermektedir. E-ticaret maliyetleri aşağıya çekerek ürünün fiyatının da daha ucuz olmasını sağlamaktadır. Şöyle ki, üretim girdilerinin alınması sırasında en ucuz hammadde ya da ara malı tedarikçisi bulunmasının kolaylaşması, ürünün dağıtımında fiziksel altyapının ucuzlaması, siparişlerin alınmasında ve izlenmesinde sağlanan kolaylıklar yani firmalar arasındaki tedarik zincirinin daha sağlıklı yürütülmesi, envanter kontrollerinin daha

⁴⁴ AKTAN, ASLAN, s.86.

⁴⁵ ALTINOK, <http://inet-tr.org.tr/turkce/yazilar/cbt-net3.htm>, 18.08.2003.

düzenli yapılması ve stok oranlarının azalması ürün fiyatlarının da azalmasını sağlar.⁴⁶ Elektronik ticaret, dünya ekonomisini şekillendiren geleneksel ekonomik faaliyetlerle bütünleşerek yeni bir dünya düzeni oluşturmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda e-ticaret olgusunun etkilerini en fazla iktisadi hayatta görmek ve yaşamak oldukça doğaldır. Bu etkilerin başında ise elektronik ticaretin, İnternet üzerinden ekonomilerin ve ülkelerin karşılıklı bağımlılıklarını artırması gelmektedir. Ulusal pazarların geleneksel sınırları büyük ölçüde bilgi çağının yükselişine paralel olarak özellikle dijitalleşen mallarda işlevselliğini yitirmektedir. Aynı zamanda e-ticaret yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesine ve bunların dünya pazarlarında pazarlanmasına olanak vermektedir.⁴⁷

E-ticareti ekonomik performansa en büyük etkilerinden birisi de ekonominin genelinde yarattığı olumlu etkilerin ve değişimin firmalarca paylaşılabilmesidir. Ronald Coase 1937 yılında geliştirdiği teoride, firmaların ortaya çıkışlarını değişim maliyetinin minimize edilmesine yönelik davranış eğilimine bağlamıştır. Ancak yeni bir üretim yada teknolojiyi ilk kullanan firma piyasada ilk olmanın avantajını kullanmış ve zamanla monopol haline gelerek pazarın kaymağını almıştır. İnternet'in makro ekonominin performansını artırdığı özelliği ise burada karşımıza çıkmaktadır. Çünkü İnternet ve bilişim teknolojilerine uyum kolaylığı böyle bir oluşuma imkan vermemektedir.⁴⁸

İstihdam ve İşgücü Piyasasına Etkisi: Elektronik ticaret yoluyla yaratılan katma değer, bilişim teknolojisinin giderek ucuzlaması ve yaygınlaşmasının meydana getirdiği finansman akışı, birçok yeni iş fırsatını ortaya çıkartacaktır. Bu iş alanları İnternet servis ve içerik sağlayıcıları, web sayfası sağlayıcıları, veri tabanı uzmanı, İnternet strateji uzmanı, web tasarımcısı, çözüm mimarı, içerik yöneticisi, network uzmanı, vadeli piyasalar uzmanı ve CRM (Customer Relationship Management) gibi doğrudan İnternet'e ilişkin hizmetler olabileceği gibi, elektronik ticaret mekana bağlı olarak çalışma olgusunu ortadan kaldırdığından insanlar evlerinde oturarak İnternet üzerinden hizmet üretmeleri de mümkün hale gelmiştir.⁴⁹ Bu sayede bedensel özürlü kişilerin de ekonomiye etkin bir biçimde katılımları söz konusu olacaktır. (Örneğin, danışmanlık yapma, rapor, oyun ve eğlence hazırlama vs.). Elektronik ticaret sayesinde işyerine ulaşmak için harcanan para ve zamandan tasarruf edilebilecek, iş yerinden duyulan rahatsızlıklar azaltılabilecek ve iş projelerinin daha geniş alanlarda

⁴⁶ Murat ÇAK, *Dünyada ve Türkiye'de Elektronik Ticaret ve Vergilendirilmesi*, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, , 2002, s.32.

⁴⁷ Aşkın, KESER, "Rekabetin Değişen Yüzü: Elektronik Ticaret", <http://www.isguc.org/askin1.htm>, , 27/10/2002, s.1-2.

⁴⁸ "Büyüme Modelleri Çerçevesinde Makro Ekonomi Üzerindeki Muhtemel Etkiler", <http://www.dtm.gov.tr/DUNYA/buyumod.htm>, 16/01/2003.

⁴⁹ "Elektronik Ticaretin Etkileri ve Karşılaşılan Sorunlar", <http://www.e-ticaretmerkezi.net/eticarenetkileri.php>, 10/09/2003.

koordinasyonu sağlanabilecektir. Dolayısıyla elektronik ticaret sonucunda oluşacak istihdam kayıpları, yaratılan yeni iş alanlarıyla giderilecektir.⁵⁰

Verimlilik ve Etkinlik Üzerine Etkileri: Bilgi ve iletişim teknolojilerinin çok hızlı gelişimi ve yaygınlaşması ekonomik işlemleri kolaylaştırarak işlem maliyetlerini düşürmüş, rekabet artmış, fiyat mekanizması dolayısıyla daha sağlıklı işler hale gelmiş ve pazara giriş engelleri kısmen eleme edilmiştir. Fiyatları şeffaflaştırarak alıcılar ve satıcılar arasındaki bilgi akışını düzenlemiştir. Düşük maliyetler ve pazara girişin kolay olması, yeni üreticilerin ve satıcıların e-ticaret girişini özendirildiğinden rekabet artmıştır. Elektronik ticarete ödemenin kredi kartıyla anında gerçekleşmesi ekonominin kesintisiz işlemesine imkan vereceğinden elektronik ticaret piyasanın daha verimli işlemesine yardımcı olmuş, ekonomik kaynak kullanımını ve ödül dağıtımını daha adaletli hale getirmiş, toplamda ekonomik etkinliği artırmıştır. Bu yüzden de yeni ekonominin en büyük faydalarından birisi eski ekonomiyi daha etkili hale getirmesidir.⁵¹

Bu bağlamda e-ticaretin firmalara sağladığı faydalar ülkenin ekonomik bakımdan daha güçlü bir hale gelmesine ve dolayısıyla toplumsal bakımdan kalkınma fırsatının doğmasına yol açmıştır.

3. E-DEVLETİN YARATTIĞI FIRSATLARI

Kısaca e-ticaretin yarattığı etkilerden bahsettikten sonra genel olarak devletin elektronik ortama geçişiyle birlikte sağlanabilecek olan faydaların açıklanması önemlidir. Çünkü günümüzde siyasal hayata bakıldığında temsili demokraside bazı tıkanıklıklar yaşandığı görülmektedir. Halkın seçimlere, siyasete ilgisinin azalması, partizan çıkarların halk çıkarlarının önüne geçmesi ve halkın istek ve taleplerinden uzak olan kararların alınması yaşanan tıkanıklıkları göstermektedir. Bu noktada yeni iletişim teknolojilerinin demokrasiye uygulanmasının eski toplumlarda yaşanan katılımcılığı yeniden sağlayacağı ve doğrudan demokrasinin işlerlik kazanacağı beklentileri gündeme gelmiştir. Bunun sonucunda da elektronik demokrasinin gerçekleştirilmesinin ön koşulu olarak devletin elektronikleşmesi gerekliliği doğmuştur. Devletin elektronikleşmesi sağlandığında yaratacağı faydalar neler olacak sorusu ise bu noktada önem kazanmaktadır. Bu bağlamda e-devletin yaratacağı faydaları şu şekilde özetleyebiliriz:

⁵⁰ Ayla, YAZICI, Elektronik Ticaretin Ekonomik Boyutu, **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. XVIII, S. 1-2, 2002, s.101.

⁵¹ YAZICI, s. 97-98.

Tablo1: E-Devlette Etkileşim Alanları ve E-Devletin Sağlayacağı Başlıca Avantajlar

Etkileşimin Yönü	Etkileşim Alanları	Avantajlar
Devletten Vatandaşa	Bilgilendirme Vergi Sağlık Eğitim Kültür	Alternatif dağıtım kanallarının kullanılması Kişiselleştirilmiş, hızlı ve kolay hizmetler Açıklık Düşük işlem maliyetleri
Devletten ticari kurumlara	Destek programları	Hızlı ve etkin etkileşim
	Tavsiye ve yol gösterme	Daha az bürokrasi
	Düzenlemeler	Düşük işlem maliyetleri
	Vergi	
Devlet ve Tedarikçiler	E- satın alma	Verimlilikte artış
		Düşük işlem maliyetleri
Kamu kuruluşları	Kamu kurumları arası iletişim	Verimlilikte artış
	Merkezi ve yerel yönetimler arası iletişim	Etkin bilgi paylaşımı
		Esnek çalışma ortamı

Kaynak: C.Can Aktan, **Etkin Devlet**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2003.

Tablodan anlaşılabileceği üzere elektronik devlet uygulamasında devlet ile vatandaşlar; devlet ile ticari kurumlar, devlet ile tedarikçiler ve nihayet devlet yönetimi içinde hizmet sunan kurum ve kuruluşların kendi arasında bir etkileşim söz konusudur. Kişi ve kurumlar arasında eğitimden, sağlık hizmetlerine; tapu hizmetlerinden vergileme hizmetlerine kadar bir çok alanda bir etkileşim ortaya çıkmaktadır. Bu alanlarda elektronik etkileşim sayesinde elde edilen avantajlar küçümsenmeyecek düzeydedir. Her şeyden önce elektronik devlet sayesinde devlet yönetiminde saydamlık gerçekleştirilmekte, işlem maliyetleri azalmakta, verimlilikte ciddi artışlar sağlanabilmektedir.

Elektronik devlet sayesinde devlet kendi iş süreçlerini daha ucuza, daha kaliteli ve daha kısa sürede gerçekleştirebilmektedir. Giderek bürokratikleşen devlet kurumları, üzerlerindeki yükü taşıyamaz duruma gelmektedir. Bürokratik işlemlerin azalması ile vatandaşın sıraya girip kuyrukta bekleme çilesi de ortadan kalkmaktadır. Böyle bir sonuca ulaşabilmek kuşkusuz, idarenin genel yapılanmasında da bir değişime gitmesiyle ilişkilidir. Bilgi işleme kapasitesinin yükselmesi, hızlı karar alma ve hızlı uygulayabilme, her şeyden önemlisi de tüm bu işlevleri yerine getirecek nitelikte iş gücüne sahip olmakla ancak beklenen faydaya ulaşılabilir.⁵²

E-devlet uygulamalarının faydalarını incelerken vatandaşlara, kamu kuruluşlarına ve firmalara olan etkileşimi düşünülerek ayrı bir şekilde incelediğimizde aşağıdaki sonuçlara ulaşabiliriz:

Elektronik devletin vatandaşlara yönelik faydaları: E- devlet uygulamasının yaygınlaşmasının vatandaşlar açısından en önemli faydası, karşılarında dokunulmaz ve erişilmez bir devlet değil, her zaman bilgi alabilecekleri, etkileşime girebilecekleri, idealinde tek noktadan bütün kurumlarına ulaşabilecekleri bir devletin bulunmasıdır. Devletin bürokratik yapılanmasının en azından hizmet sunma aşamasında devreden çıkarılması, sorulara yanıt alma, hizmetleri elde etme sürelerini kısaltır. Bilgiye erişim konusunda şehir ile kırsal kesim arasındaki fark azalır. Böylece de bilginin merkezi olan şehirlere uzak olmanın dezavantajları ortadan kalkar.⁵³ Yurttaşların müşteri, kamu yönetimi faaliyetlerinin de hizmet olarak görüldüğü, kalite/fiyat performansı ölçütlerinin uygulandığı elektronik devlet ile vatandaşların yaşam kalitesi, bilgiye erişim olanakları artar ve çeşitlenir.⁵⁴

Vatandaşların devlete 24 saat ulaşabilmeleri, vatandaşların kendilerini ilgilendiren konularda daha çok söz sahibi olma imkanını beraberinde getirir ve vatandaşların katılımcılık düzeyini artırır. E-devletle ortaya çıkan bu imkanlar, mevcut demokrasi anlayışını da değiştirme eğilimini doğurmuştur ve bu anlamda e- demokrasi kavramı doğmuştur.

Kamu kuruluşlarına yönelik faydalar: E- devlet uygulamasının yaygınlaşması devlet açısından maliyetlerin düşmesini ve verimliliğin artmasını sağlar. Görevlerin ve sunulan hizmetlerin yürütülmesi için gerekli olan kağıda dayalı işler, hem birim işlem süresini uzatmakta hem de maliyetleri ve dolayısıyla kamu cari harcamalarını artırmaktadır. Bu artış ise yıllar itibarıyla yükselmektedir. E-devlet uygulamaları, bu maliyetleri ve süreleri azaltacak, etkinlik ve verimliliği arttıracaktır.⁵⁵ Kamu hizmetlerinde işlem verimliliği artarken, işlem maliyetleri düşer, hatta işlem süresi ve

⁵² C.Can AKTAN, **Etkin Devlet**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2003, s.35-36.

⁵³ Oktay ÖZGER, "E- Devlet Uygulamalarının Avantajlarıyla Daha İyi Bir Yaşam," **Gov.tr Dergisi**, Sayı 2, 2002, s. 2-3.

⁵⁴ Özgür UÇKAN, **E- Devlet, E- Demokrasi ve E- Türkiye**, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003, s. 45.

⁵⁵ Elif YÜCETÜRK, "Türk Kamu Yönetiminde e- Devlet Uygulamaları ve Tabana Yayılabilme Yeteneği Bakımında Bir Değerlendirme: Bolu Örneği," http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=225, 8.10.2003.

işlemin hata oranı azalır. E- devlet uygulaması veri, belge ve dökümanların elektronik ortamda saklanması ve paylaşımını sağlar. Bu sayede bilgiye ulaşım hızlanır ve bu bilgilerden daha etkin yararlanma imkanı doğar. Kamu yönetiminin tüm birimlerinin birbirleri arasındaki bağlantı ve ilişki güçlenir.⁵⁶

Kamu kurum ve kuruluşları işlerine odaklanma fırsatı bularak, gerçek anlamda yeni hizmetler üreten, yatırımları yönlendiren kurumlar haline gelirler ve idari departmanlara bölünmüş, hantal, hiyerarşik yapılanmalarını müşteri odaklı servis sağlayıcı yapılar haline dönüştürürler.

Firmalara yönelik faydaları: Elektronik devlet sunduğu imkanlar sayesinde firmaların devletle olan ilişkilerindeki bürokratik engellerin azalmasını sağlamıştır ve firmaların devletle iş yapma potansiyelini artırmıştır. Elektronik devletin uygulanması ile faaliyetlerini gerçekleştiren firmalar devletle ilgili işlem süreçlerini kısaltmış ve böylece zamandan tasarruf sağlamışlardır. Devletin elektronikleşmesiyle küresel ekonominin gereklerine uygun alanlarda ekonomik atılımlar gerçekleştirilme olanağı elde edilmiştir.⁵⁷ Yine elektronik devlet uygulaması ile bilgisayar/internet okur yazarlığı artmış ve iş dünyasının bilgiyi katma değer olarak kullanmasının önü açılmıştır. E-devlet uygulamaları, firmaların elektronik ticaret yapma imkanı artırarak, firmaların ulaşabileceği pazarları genişletmiş ve kârlılık/verimliliklerinin artmasını sağlamıştır.

SONUÇ

Sonuç olarak yaşanan teknolojik gelişmelerle ekonomik işlemlerin bütünleşmesi e-devlet, e-yönetim, e-demokrasi ve e-ticaret kavramları ile yeni aşamalar kazanmaktadır. Bilgi ve teknoloji ekonomik gelişmenin ve büyümenin itici gücü olarak görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkeleri yakalamak amacıyla somut politikalar uygulamaktadırlar ve bu politikalarda özellikle de teknoloji ve ar-ge (araştırma - geliştirme) alanlarındadır. Dolayısıyla bu dönüşümü gerçekleştirmek isteyen ülkeler ise, bu politikalara benzer politikalar izleyerek ulusal yenilik sistemlerini kurmaları gerekmektedir. Böylece teknoloji – ekonomi dönüşümü sağlanabilir. Bu dönüşüm sağlanırken teknolojilerin öncelikli olarak devlet vatandaş iletişimini sağlayabilecek şekilde kamu hizmetlerinin sunulmasında kullanılması devletin elektronikleşmesi noktasında etkin bir rol oynamaktadır.

Bu çalışma da görülmektedir ki; e-devlet olarak tanımladığımız kavram ve uygulamalar, devlet ve vatandaş arasında karşılıklı etkin iletişim süreci yaratarak, hem devletin vatandaşlarına karşı hem de vatandaşların devlete karşı olan görev ve hizmetlerinin karşılıklı, sürekli ve güvenli biçimde yürütülmesini sağlamaktadır. Klasik kamu anlayışında yürütülen hizmetler yerini elektronik platformda yürütülen yeni bir anlayışa bırakmaktadır. Bu değişimin yarattığı fırsatlar ise, devlet yönetiminin şeffaflaşması, devlet vatandaş iletişiminin etkinleşmesi, devletin vatandaşına

⁵⁶ UÇKAN, s.45.

⁵⁷ ÖZGER, s. 3.

sunduğu hizmetlerin kalitesini artırılması, hizmet maliyetlerinin düşürülmesi, dünya üzerindeki bilgiye en hızlı şekilde ulaşarak çok geniş bir paylaşım alanı yaratılması ve kamu hizmetleri niteliğinin yükseltilmesi olarak sıralanabilir.

Ancak unutulmamalıdır ki, bilgi ve iletişim teknolojileri sadece bir araçtır. Bu noktada temel hedef bilgi işleme kapasitesi yüksek, acil karar alabilen ve ihtiyaçlara hızla cevap verebilen devlet yapısının oluşturulmasıdır. Bu hedefin gerçekleşmesi için öncelikle idari yapının değişime uğraması ve kamu kuruluşlarında sunulan hizmetin kalitesinin artırılması, bu kadrolarda çalışan bireylerin yeni devlet yapısında görev alabilecek hale getirilebilmesi için bilgi ve iletişim teknolojileri ile donatılarak eğitilmesi gerekmektedir. Ayrıca ideal e-devlete ulaşabilmesi için öncelikli olarak devlet yönetiminin kararlılığı ve e-devlet girişimine toplumsal katılımın sağlanması gerekmektedir. Son olarak, e-devlet uygulamalarının etkinliğinin sağlanabilmesi noktasında hükümetlerin bilgi teknolojilerine ayırdığı kaynaklar yeterli görülmemektedir. Bu bağlamda hükümetlerin e-devletin gerekliliğini anlayıp bu konuya daha fazla önem vermesi ve daha çok kaynak ayırması gerekmektedir. Hukuksal düzenlemeler konusunda da özellikle elektronik ortamda devlet veya özel sektör tarafından tutulan verilerin yasadışı bir şekilde değiştirilmesinin önlenmesine yönelik hukuki mevzuatın düzenlenmesi ve mevzuatta cezai yaptırımların oluşturulması da diğer bir önemli unsurdur.

KAYNAKÇA

AKTAN Bora, ARSLAN Alaattin, “İş Hayatında İnternet Kullanımı ve Elektronik Ticarete (E-Commerce) Genel Bir Bakış”, **Ekonomik ve Teknik Dergi Standard**, Y.41, S.490, Ekim 2002.

AKTAN Can, “E-Devlet,” <http://www.canaktan.org/politika/e-devlet/kavram.htm>, 8.10.2003.

AKTAN Can, **Etkin Devlet**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2003.

AKTEL Mehmet, **Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi**, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2003.

ALTINOK Ramazan, “İnternet, Demokrasi ve Devlet,” <http://inet-tr.org.tr/turkce/yazilar/cbt-net3.htm>, 18.08.2003.

Aşkın, KESER, “Rekabetin Değişen Yüzü: Elektronik Ticaret”, <http://www.isguc.org/askin1.htm>, , 27/10/2002.

Aşkın, KESER, “Rekabetin Değişen Yüzü: Elektronik Ticaret”, <http://www.isguc.org/askin1.htm>, , 27/10/2002.

Ayla, YAZICI, Elektronik Ticaretin Ekonomik Boyutu, **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. XVIII, , 2002.

Ayla, YAZICI, Elektronik Ticaretin Ekonomik Boyutu, **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. XVIII, S. 1-2, 2002.

BENSGHIR Türksel Kaya, “Devlet-Vatandaş İletişiminde E-Posta,” **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 33, Sayı 4, Mart 2000.

Büyüme Modelleri Çerçevesinde Makro Ekonomi Üzerindeki Muhtemel Etkiler, <http://www.dtm.gov.tr/DUNYA/buyumod.htm>, 16/01/2003.

ÇAK Murat, **Dünyada ve Türkiye’de Elektronik Ticaret ve Vergilendirilmesi**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, , 2002.

DRUCKER Peter, Bilgi İşçileri, **Executive Excellence**, s.14, Nisan 2001.

Dünya Ticaretindeki Değişim... Elektronik Ticaret”, <http://www.Kobinet.org.tr/hizmetler/e-ticaret/e-ticaret-kutuphanesi/ba1.html>, s.1., 27/10/2002.

DÜZOĞLU Zeki, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, Bilgi İşlem Koordinasyon Müdürlüğü Çalışma Raporu, İstanbul 2002.

Elektronik Ticaretin Etkileri ve Karşılaşılan Sorunlar, <http://www.eticaretmerkezi.net/eticaretinetkileri.php>, 10/09/2003.

ERDAL Murat, “Belediye Kavramı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Uygulaması” <http://www.bilgiyonetimi.org>, 2005.

ERSOY Volkan, “Geleceğin Adı Bilgisayarlaşma,” **Microsoft Life Dergisi**, Sayı 16, Eylül- Ekim- Kasım 2002.

GÜLEŞ Hasan Kürşat, ÖĞÜT Adem, BÜLBÜL Hasan, “İnternet Teknolojisi Açısından İşletmeler Arası Elektronik Ticaret ve Aracı Pazarlar”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.7, S.2, Y., 2002.

GÜNEŞ İsmail, Elektronik Ticaret ve Kobi’ler İçin Yeni Fırsatlar, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=242, 24.11.2003.

GÜNEŞ Sadık, “Medya ve Siyasal Bilgilenme,” **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 11, Eylül-Ekim 1996.

GÜRCAN Halil İbrahim, “İnternet, Küreselleşme ve Sanal Toplum,” **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 20, Mart - Nisan 1998.

<http://www.belsoft.gen.tr/kutuphane.asp>, 2003.

<http://www.tojet.net/articles/318.htm>, 27.08.2005.

İNCE Murat, “Elektronik Devlet:Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Yeni İmkanlar”, **T.C. Başbakanlık ve DPT Yayınları**, Mayıs 2001.

ÖZGER Oktay, “E- Devlet İle İlgili Türkiye’nin Geleceği,” **Gov.tr Dergisi**, Sayı 1, 2001.

ÖZGER Oktay, “E- Devlet Uygulamalarının Avantajlarıyla Daha İyi Bir Yaşam,” **Gov.tr Dergisi**, Sayı 2, 2002.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, “Bilişim Teknolojileri ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu,” Ankara, 2001, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bilisim/oik576.pdf>, 12.10.2003.

SİTEMBÖLÜKBAŞI Şaban, “İletişim Teknolojisindeki Yenilikler ve Temsili Demokrasinin Geleceği,” **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, Güz 2003.

ŞAHİN Haluk, “Demokrasi ve Medya: İki Yanı Keskin Bıçak,” **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 19, Ocak- Şubat, 1998

ŞENTÜRK Ünal, “Değişen Paradigmalar Bağlamında E-Devletin Toplumsal Boyutları,” http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=200, 8.10.2003.

TİMİŞİ Nilüfer, *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*, Ankara: Dost Kitabevi, 2003.

TUNCA Mustafa Z., HASKÖSE Ahmet, *Global Elektronik Ticaret, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:18, 2002.

UÇKAN Özgür, **E- Devlet, E- Demokrasi ve E- Türkiye**, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003.

UĞUR Aydın ve BİLİCİ Mücahit, “Bilgi Toplumu, İnternet ve Demokrasi Dijital Alemin Genleşen Kamusal Alanı,” **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 19, Ocak- Şubat 1998.

Volkan ERSOY, “Geleceğin Adı Bilgisayarlaşma,” **Microsoft Life Dergisi**, Sayı 16, s. 17, Eylül- Ekim- Kasım 2002.

YILDIRIM Uğur, ÖNER Şerif, “Bilgi Toplumu Sürecinde Yerel Yönetimlerde Eğitim-Bilişim Teknolojisinden Yararlanma : Türkiye’de E-Belediye Uygulamaları”, **The Turkish Online Journal of Educational Technology**, Volume 3, Issue 1, Article 8, www.tojet.net/articles/318.htm, 2004.

YILDIZ Mete, “Bir Kamu Politikası Aracı Olarak İnternet Kafeler,” **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 35, Sayı 2, Haziran 2002.

YÜCETÜRK Elif, “Türk Kamu Yönetiminde e- Devlet Uygulamaları ve Tabana Yayılabilme Yeteneği Bakımında Bir Değerlendirme: Bolu Örneği,” http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=225, 8.10.2003.

TÜRKİYE’DE TÜREV ÜRÜNLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ VE AB ÜLKELERİ İLE BİR KARŞILAŞTIRMA

Yrd. Doç.Dr. Hayrettin USUL* , Arş. Gör. Songül DUMAN**

Özet

Türev ürünlerinin vergilendirilmesi ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Bu farklılığın nedene ise, her ülkeden vergiye tabi kazancın tanımında olan değişiklik yatmaktadır. Ülkemizde türev ürünlerinin vergilendirilmesinde en önemli sorun, bu ürünlerin ticari kazanç sayılıp, sayılamayacağıdır. VUK’unda ticari kazancı ne olduğu konusunda bir açıklama yer almazken, genel anlayış olarak, bir işlemin ticari kazanç sayılabilmesi için devamlılık ön koşul kabul edilmektedir. Dolayısıyla, bir türev ürünleri işleminde devamlılık varsa, bu türev işleminden doğan kazanç ticari kazanç sayılacak, eğer devamlılık yoksa, bu işlemde doğan kazanç, ticari kazanç sayılamayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türev ürünleri, Ticari kazanç, Menkul sermaye iradı

Taxation Of Derivatives In Turkey: A Comparasion With Eu Countries

Abstract

Taxation of derivaties differs in different countries. The reason of this variation is based the differences in definition of taxable revenues in different countries. The most important difficulty in taxation of derivatives is to determine whether those products are revenues. While Turkish Tax Law does not explain the meaninig “revenue”, common belief is that reguirement of continuity for a transaction to become revenue. Therefore, if transactions of derivatives are continous, the income from those transaction can be treated as revenu.

* Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

** Araş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı

1. GİRİŞ

Bilgi teknolojisindeki gelişmelerin yaratmış olduğu küreselleşme olgusu, krizlerin ülkeler arasında etkileşimine yol açmaktadır. Diğer bir ifadeyle başlangıçta bireysel olarak ortaya çıkan krizler, bir süre sonra küresel bir kimlik kazanmaktadır. Özellikle uluslararası pazarlarda faaliyet gösteren yatırımcıların veya işletmelerin farklı ekonomik koşullar, farklı faiz oranları ve kurlar nedeniyle bir takım risklerle karşı karşıya kalmaları söz konusudur. Bu durum bireyleri ve kurumları riskten korunma yoluna itmekte ve bunun sonucu olarak da riske karşı yeni finansal araçlarla kendilerini savunmaktadırlar. Türev ürünleri olarak isimlendirilen bu yeni finansal araçlar pazarlarda riskin dengelenmesine imkan verirken, yatırımcıları tamamen veya kısmen korunmasına olanak tanımaktadır. Bu olanaklar nedeniyle günümüzde türev ürünlerin kullanımı hızla artmakta ve çeşitlenmektedir. Bu artış ve çeşitlenmelere rağmen, türev ürünlerin vergilendirilmesine ülkemizde yasal bir zemin hazırlanmadığından dolayı duraklamalara neden olmaktadır. Ayrıca, diğer ülkelere baktığımızda da bu ürünlerinin vergilendirilmesinde farklılıklar söz konusudur. Bu çalışmada ülkemiz mevzuatına göre türev ürünlerinin vergilendirilmesi incelenerek, bir tablo yardımıyla diğer ülkelerdeki uygulamalarla karşılaştırılacaktır.

2. TÜREV ÜRÜNLERİNİN TANIMI

Türev ürünleri; getirisi temel alınan bir malın, bir finansal aracın veya bir endeksin değerine bağlı olan ürünlerdir. (Talu,1995:16) Uluslararası Muhasebe Standardı (IAS) 32. maddesine göre türev ürünleri; değeri önceden belirlenen bir temel değişkene bağlı olarak değışen, başlangıç yatırım gerektirmeyen veya gerektirse bile bu yatırımı piyasa koşullarındaki değışmelerden benzer biçimde etkilenen sözleşmelere oranla küçük olan, belirlediğı hak ve yükümlölükleri ileri bir tarihte yerine getirecek olan finansal araçlardır.

Türev ürünler temelde asıl finansal araçlara ait fiyat, kur, faiz oranı gibi değışmelerden kaynaklanan risklerden korunmak, özeldde spekülâtif kar elde etmek amacıyla yapılan vadeli sözleşme işlemlerini kapsar. (Örten ve Örten, 2001:5)

Asıl finansal araçlar nakit mevcudu ile alacakları, borçları, hisse senetlerini tanımlarken; türevsel finansal araçlar ise forward, futur, opsiyon, swap gibi diğer finansal ürünleri kapsamaktadır. Bu araçların türev ürünleri olarak tanımlanmasının nedeni ise; bunların fiyatlarının işlem gördüğü ilgili nakit piyasalarda gerçekleşen fiyatlardan türetilmiş olmasındandır. (Özbirecekli ve İnal, 2001:65) Türev ürünleri, fiyat ve oran değışmelerinden kaynaklanan risklere karşı etkin bir koruma talebi sonucunda, risklerin parçalara ayrılması, izole edilmesi ve bağımsızca yönetilmesi olanaklarının yaratılması için geliştirilmişlerdir.

2.1 TÜREV ÜRÜNLERİ TÜRLERİ

Başlıca türev ürünlerini forward, futures, opsiyon ve swap olarak tanımlayabiliriz. Aşağıda bu ürünler açıklanmaya çalışılmıştır.

Forward Sözleşmeleri: Forward sözleşmeleri belirlenen bir varlığın, önceden belirlenen bir tarihte ve belirlenen bir fiyattan teslimini öngören anlaşmadır. Standart olmayan bu anlaşmanın koşulları taraflar arasında serbestçe belirlenebilir. Bu tip sözleşmeler konusu ise, döviz, faiz ve altın gibi kıymetli madenlerdir. Forward sözleşmelerinin en önemli sakıncası, tarafların sözleşmenin gereğini yerine getirip getirmemesi konusunda zorlayıcı bir sistemin olmayışıdır. Diğer bir ifadeyle, sözleşmenin yerine getirilmesi tamamen tarafların inisiyatifine bırakılmış olmasıdır.

Futures Sözleşmeleri: Futures sözleşmeleri tutarı veya miktarı belirli bir standarda bağlanmış bir varlığın önceden saptanmış bir tarihte belirli bir fiyattan teslimini öngören anlaşmalardır. Dolayısıyla, sözleşmeye temel olan mal ve değerin miktarı kadar vadeleri de standarttır. (Talu, 2000;17) Futures sözleşmeleri forward sözleşmelerinin aksine örgütlenmiş piyasalarda işlem görür ve ikincil eli vardır. Taraflar arasında teslimi gerçekleştiren bir takas odasının var olması bu piyasanın özellikleri arasındadır. Ayrıca sözleşmenin yükümlülüğünü yerine getirmek amacıyla taraflar borsaya bir teminat yatırmaları gerekmektedir.

Bu futures piyasasının var olması için temel koşul, piyasada alım ve satıma konu olan değerin fiyatının bir risk transferi gerçekleştirecek kadar değişken olmasıdır. (Erol,1992;2) Risk transferleri yatırımcıların fiyat dalgalanmalarından etkilenmelerini engellemektedir. Bu piyasalar fiyat riskini devretmek isteyenlerle, bu riski üstlenmek isteyenler arasındaki transferi sağlayan bir mekanizma olarak işlem görmektedir. Dolayısıyla futures piyasalar; risk yönetimini kolaylaştırmakta, gelecekte olabilecek fiyatları tahmin etmekte, ek çalışma sermayesi ihtiyacını karşılamasına yardımcı olmakta ve piyasayı bilgilendirmektedir. (Leuthold ve Cordier, 1995:5-6)

Futures sözleşmeleri döviz, hazine bonosu ve devlet tahvilleri, kıymetli madenler, endüstriyel ve tarımsal mallar ile hisse senedi üzerinden yapılmaktadır.

Opsiyon Sözleşmeleri: Opsiyon sözleşmesi sahibine önceden belirlenen bir tarihte veya süre içinde ve yine önceden belirlenmiş bir fiyattan temel alınan veya menkul kıymet üzerine bir işlemi yapma hakkı verir. (Talu, 2000:17) Bir opsiyon işleminde opsiyon alıcısı alım veya satım taahhüdüne girer. Opsiyon vadesinin bitiminde alım veya satımın gerçekleşmesi alıcının tercihi bırakılır. (Büker, Aşıkoğlu ve Sevil, 1997:580) Dolayısıyla opsiyon sözleşmeleri cayma hakkı veren vadeli kontrat alım ve satımıdır.(Walker, 1991:2) Ancak burada önemli olan konu cayma hakkını kullanabilme yeteneğine kimin sahip olduğudur. Bir opsiyon sözleşmesinde alıcı ve satıcı olarak iki taraf söz konusudur. Alıcı hakkını kullanmak istediğinde, satıcı bu isteği yerine getirmek zorundadır. Diğer bir ifadeyle satıcının cayma hakkı

yoktur. Buna karşılık alıcı eğer yapmış olduğu anlaşma yararına olacaksa anlaşma hükümlerini yerine getirir, zararına olacaksa anlaşmadan vazgeçebilir. Diğer bir ifadeyle opsiyon sözleşmelerinde vazgeçebilen kişi alıcıdır. (Haugen,1986:389)

Opsiyon sözleşmeleri alım ve satım opsiyonu olmak üzere iki türdür. Alım opsiyonu (Call Option) alıcıya belirli bir tarihte veya bu tarihten önce belirli bir varlığı önceden belirlenmiş fiyattan alma hakkı verir.(Brealı ve Meyers, 1990:171)Satım opsiyonu ise sahibine belli bir sürede veya bu süreden önce belli bir varlığın önceden belirlenmiş fiyattan satma hakkını verir.

Swap Sözleşmeleri: Türkçe karşılığı olarak takas ve değiştirme olan swap, faiz oranları ile döviz kurları arasında kaydedilen dalgalanmaların yarattığı riski minimize etmek amacıyla geliştirilen tekniklerden birisidir. Swap sözleşmelerinde amaç farklı piyasalarda farklı kredi koşullarıyla karşı karşıya olan kuruluşların, bu farklılıkları kendi lehine çevirip kazanç sağlamaktır. para ve faiz swapları en çok kullanılan sözleşmeler olmakla birlikte, zaman zaman da mal swapları yapılabilmektedir. (Talu, 2000:18) Para swapı genellikle faiz ve ana para ödemelerini içeren iki tarafın belirli bir miktarda iki farklı para birimini değiştirme ve belli bir vade sonunda geri alması konusunda anlaşmaya vardıkları bir finansal işlemidir. Faiz swapı ise farklı kredi değerlerine sahip iki işletmenin aynı para birimi üzerinden aynı tutarda fakat faiz koşulları farklı borç ödemelerinin belirli bir süre içinde değiştirmeleridir.(Shapiro;1992,75) Swap, sözleşmelerinde tarafların serbestçe belirledikleri koşullara uygun olarak genelde bir banka veya başka bir finansal kurumun vasıtasıyla yapılır. İhtiyaca uygun tutar ve vadelerin belirlenmesi bakımından esnek olmaları açısından avantajlı olmakla birlikte ikincil pazarlarının bulunmaması nedeniyle likit değildirlir.

3. TÜRKİYE'DE TÜREV ÜRÜNLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ

Türk vergi kanunlarında türev ürünlerinin vergilendirilmesi konusunda özel hüküm bulunmamaktadır. Ancak, türev ürünlerinin kullanımı dolayısıyla vergiyi doğuran bir olay gerçekleşmişse; vergi mevzuatlarımızın hükmü çerçevesinde vergilendirme yapılmaktadır.

Türk vergi sisteminde bir gelirin hangi koşullar altında oluştuğu veya hangi koşullar altında vergiye tabi olduğu belirlenmiştir. Yani, bir vergi alacağından söz edebilmek için, vergi borcunun doğma şekilleri kanunla ifade edilmiştir. Örneğin, GVK ticari kazançlarda vergi borcunun tahakkuk esasına göre düzenlenmişken, gayrimenkul sermaye iradında tahsil esasını getirmiştir.

Bu bağlamda vergiyi doğuran olay ile verginin konusu vergi kanunlarında açıkça belirlenmelidir. Nitekim, Vergi Usul Kanunu'un 19. maddesi; vergi alacağının vergi kanunlarının vergiyi bağladıkları olayın vukuu (meydana gelmesi) veya hukuki durumunun tekemmülü (tamamlanması) ile doğması şeklindedir. Bu nedenle vergi kanunlarında vergi alacağının veya vergiyi doğuran olayların bir olaya bağlanması

gerekmektedir. Bu olayın meydana gelmesi ile devlet açısından alacak, yükümlüler açısından bir borç doğacaktır.(Pehlivan; 2004, 66)

Türev ürünlerinin vergilendirilmesi ancak, yukarıda verdiğimiz açıklama doğrultusunda, bir vergi olayın doğması sonucunda gerçekleşecektir. Burada tartışılması gereken konu; türev ürünleri kazancının bir ticari kazanç mı, yoksa menkul sermaye iradımı olduğudur.

Vergi kanunlarımızda ticari faaliyetin ne olduğu konusunda ayrıntılı bir tanım yoktur. Türk Ticaret Kanunu ise ticari faaliyetten ne anlaşılması gerektiğini ticari işletme bağlamında belirlemiştir. (Koç;1999, 45) Dolayısıyla Türk Ticaret Kanunu’nun 12. maddesinde belirlenen faaliyetler Gelir Vergisi Kanunu açısından da ticari faaliyet olarak tanımlanması uygun bir davranış olacaktır.

Ticari faaliyetin asli unsurlarında birisi de faaliyetin sürekli olarak yapılmasıdır. Nitekim, Danıştay 4. dairesinin 13.11. 1990 tarihinde vermiş olduğu “Bir kazancın ticari kazanç sayılabilmesi için bulunması gereken en önemli unsur faaliyetlerin devamlılığıdır” şeklindeki karar ticari kazanç kavramında olması gereken en önemli unsuru belirlemektedir.

Buna göre, bir türev işleminin ticari kazanç sayılabilmesi için bakılması gereken en önemli unsur, devamlılıktır. Dolayısıyla, yapılan bu tür işlemler bir devamlılık arz ediyorsa ticari kazanç olarak tanımlanması uygun olacaktır.

Sermaye Piyasası Kanunu’nun 3. maddesi “Menkul kıymetler; ortaklık ve alacaklılık hakkı sağlayan, belli bir meblağı temsil eden, yatırım aracı olarak kullanılan, dönemsel gelir getiren, misli nitelikte, seri halinde çıkarılan, ibareleri aynı olan şartları kurulca belirlenen kıymetli evraktır” şeklindedir. Adı geçen kanun aynı maddede nelerin menkul kıymet olduğu geniş olarak saymıştır. Dolayısıyla, sözkonusu tanımı dikkate aldığımızda, türev ürünlerinin menkul kıymet olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, türev ürünleri ortaklık hakkı sağlamadığı gibi yatırım aracı olarak kullanılmamakta, dönemsel gelir getirmemekte, misli niteliğe haiz olmamakta ve seri halde çıkarılmamaktadır. Aşağıda, yapılan bu genel değerlendirmelerin ışığı altında türev ürünlerinin vergi kanunlarımız karşısındaki durumunu ayrı ayrı incelenmeye çalışılmıştır.

3.1. Vergi Usul Kanunu Açısından Türev Ürünlerinin Vergilendirilmesi

Türev ürünlerinde (vadeli işlemlerde) gelirin elde edilme zamanını belirlemek, vergilemenin en önemli unsurlarından birisidir. Vadeli işlem sözleşmelerinde vade tarihi dolmadan kar veya zararı belirlemek olası değildir. Bu nedenle verginin tahakkuku sözleşmede belirlenen vade tarihinin dolması ile mümkün olacaktır. Diğer bir ifadeyle vergiye tabi bir karın oluşması ancak vade sonunda işlemlerin realize edilmesi ile gerçekleşecektir.

3.2. Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunu Açısından Türev Ürünlerinin Vergilendirilmesi

Türev ürünlerinden elde edilen kazançların menkul sermaye iradı sayılamayacağı yukarıda tartışılmıştı. Bu bağlamda; forward, futures ve opsiyon işlemleri devamlılık arz ediyorsa ticari faaliyet sayılması gerekmektedir. Aynı zamanda borç verme işlemi olarak tanımlayacağımız swap işlemleride devamlılık arz ediyorsa ticari faaliyet olarak tanımlanması uygundur. Vergi kanunlarımız, ticari faaliyetten elde edilen kazancın vergilendirilmesini tahakkuk esasına bağlamıştır. Dolayısıyla kazanç alacak hakkının doğduğu dönemde elde edilmiş sayılacaktır. Bu bakımdan sözleşmeden doğan işlemlerin bir ya da bir kaç dönem sonunda ifa edilecek olması, verginin dönemselsel olarak tahakkuk etmesine engel teşkil etmez.

Türev ürününden doğan kazanç ister yurt içinden, isterse yurt dışından elde edilsin vergiye tabidir. Dar yükümlülerin ise sadece Türkiye’de yaptıkları işlemlerden dolayı vergiye tabi olacakları aşikardır.

3.3. Katma Değer Vergisi Kanunu Açısından Türev Ürünlerinin Vergilendirilmesi

KDV kanunu açısından türev ürünlerinin vergilendirilmesinde vergiyi doğuran olay vadeli işlemler sözleşmesinin yapılması değil, sözleşmede belirlenen hükümlerin yerine getirilmesidir. Diğer bir ifadeyle vadeli işlemlerde vergiyi doğuran olay, sözleşmede belirlenen malın teslimi veya teslim faturasının kesilmesi KDV açısından vergiyi doğuran olaydır. Emtia alım ve satımına yönelik olarak düzenlenen türev sözleşmelerinde, sözleşmede yazılı olan fiyat malın teslim tarihinde emsal bedeline göre açık bir şekilde düşük olmadıkça veya bu düşüklük mükellefçe açık bir şekilde haklı bir gerekçeyle açıklandığı sürece KDV yönünden matrah sözleşmede yazılı olan fiyat olacaktır. Aksi halde malın emsal bedeli KDV matrahı olarak dikkate alınacaktır. Ancak, döviz ve menkul kıymet teslimine yönelik türev sözleşmeleri KDV Kanunu’nun 17. maddesi uyarınca KDV’den istisnadır.

3.4. Damga Vergisi Kanunu Açısından Türev Ürünlerinin Vergilendirilmesi

Türev ürünleri Sermaye Piyasası Kanunu’nun 40. maddesine göre damga vergisinden muafır. Adı geçen kanunun 40. maddesi damga vergisinden muaf tutulacak sermaye piyasası araçları arasında türev ürünlerini de dahil etmiştir. Diğer taraftan Damga Vergisi Kanunu’na ekli 2 sayılı tablonun 19. sırasındaki hükme göre türev ürünleri bu kanun uyarınca da damga vergisinden muaf tutulmuştur.

3.5. Banka ve Sigorta İşlemleri Vergisi Açısından Türev Ürünlerinin Vergilendirilmesi

Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi’nin 28. maddesi, banka ve sigorta şirketlerinin (Finansal Kiralama Kanunu’na göre yaptıkları işlemler hariç olmak üzere) ve kendileri veya başkaları hesabına menkul kıymet alıp satmayı, alım-satıma tavassuf etmeyi veya alıp sattıkları menkul kıymet karşılığı borçları ödemeyi taahhüt etmeyi meslek edinenlerin, her ne şekilde

olursa olsun yapmış oldukları bütün muameleler dolayısıyla kendi lehlerine her ne nam altında olursa olsun nakden veya hesaben aldıkları paraların BSM Vergisine tabi olduğunu belirtmiştir. Yine aynı kanunun 31. maddesi ise kambiyo alım ve satım işlemlerinde kambiyo satış tutarının BSMV’nin matrahı olduğunu ifade etmiştir.

Bu bağlamda, bu tür piyasalarda, türev ürünlerinin fiziki sözleşmesi teslimden çok kredi piyasası olarak işlem görmesi nedeniyle, fiziki mal ve hizmet gerçekleşmediği durumlarda BSMV’nin hesaplanması zorunludur. Bu zorunluluk sözleşmeyi alım ve satımına aracılık edenlerin; sözleşme sonlarında lehlerine kurtaj, komisyon veya prim bedeli adı altında aldıkları paralar üzerinden BSMV hesaplayıp ödemeleri gerektirmektedir.

Ancak, türev ürünlerinin türlerinden olan swap ve forward işlemleri sonucu elde edilen kazancın arbitraj olarak değerlendirilip değerlendirilmemesi BSMV’nin oluşumunu etkileyecektir. Çünkü, 6802 sayılı Gider Vergisi Kanunu arbitraj işlemlerinin BSMV’nden istisna olduğunu belirtmiştir. Ancak, vergi mevzuatımızda arbitraj işlemlerinin ne olduğuna dair açık bir hüküm yoktur. Fakat, literatürde arbitraj; kambiyo kısıtlaması bulunmayan ülkelerin borsalarında, aynı zamanda kote edilen döviz kurları arasındaki farklardan yararlanarak kazanç sağlamak üzere bir paranın ucuz olduğu piyasadan alınıp, pahalı olan piyasada satma işlemi olarak tanımlanmaktadır. Maliye Bakanlığı’nın 14.1.1997 tarih ve 1425 sayılı müktezasında da arbitraj işlemini yukarıda verilen şekilde tanımlamıştır.

Bu bağlamda, ülkemizde bankaların forward ve swap işlemlerinden kendi lehlerine elde ettikleri kazançlar arbitraj kazancı olarak tanımlandığından BSMV’nden istisna edilmiştir.

4. AB ÜLKELERİNDE TÜREV ÜRÜNLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, türev ürünlerinin oluşum şekilleri farklılık gösterdiğinden dolayı bunların vergilendirilmesi de AB ülkeleri bazında da değişiklik arz etmektedir. Aşağıda bu değişiklikler bir tablo yardımıyla verilmemeye çalışılmıştır.

Ülkeler	Futures	Opsiyon	Swap
Avusturya	Kİ	Kİ/VT	Kİ
Belçika	Tİ	Tİ	Tİ
Danimarka	Kİ	Kİ	Kİ
Finlandiya	Kİ/VT	Kİ/VT	Kİ
Fransa	Kİ	Kİ	Kİ
Almanya	Tİ	Kİ	Kİ
Yunanistan	Kİ	Kİ	Kİ
Macaristan	Kİ	Kİ	Kİ

İrlanda	Kİ	Kİ	Kİ
İtalya	Kİ	Kİ/VT	Tİ/Kİ
Lüksemburg	Kİ	Kİ	Kİ
Hollanda	Kİ	Kİ	Kİ
Portekiz	Kİ/VT	Kİ/VT	Kİ
İspanya	Kİ/VT	Kİ/VT	Kİ
İsveç	Kİ	Kİ	Kİ
Türkiye	Kİ	Kİ	Kİ

Açıklama: Kİ: Kısmi İstisna, VT: Vergiye Tabi, Tİ: Tam İstisna

Kaynak: www.activefinans.com

5. SONUÇ

Ülkemizde 1994 yılı krizinden sonra finansal risk yönetimi oldukça önem kazanmaya başlamıştır. Bu amaçla geliştirilen türev ürünlerinin kullanımı bütün dünyada olduğu gibi, ülkemizde de hızlı bir şekilde artmaktadır. Özellikle Forward ve swap işlemlerinin 1996 yılından itibaren Türk mali sisteminde kullanılmaya başlanması, İzmir Vadeli İşlemler Borsası'nda aktif hale getirilmeye çalışılması; bu tür ürünlerin vergi mevzuatımız karşısındaki durumunu net bir şekilde ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır.

Bu amaçla yaptığımız bu çalışmada, türev ürünlerinin vergi mevzuatımız karşısındaki durumu net bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmış, ayrıca çalışmanın sonucunda verilen bir tablo yardımıyla diğer ülkelerdeki vergilendirilmeyle ülkemizdeki vergilendirilme şekli karşılaştırılmalı olarak verilmiştir.

KAYNAKÇA

1. ALAN, C. Shapiro, **Multinational Financial Management**, Massachusetts, 1992
2. BREALY, R.A. ve MYERS, C.S., **Principles Of Corporate Finance**, New York, 1984
3. BÜKER, Semih; AŞIKOĞLU, Rıza ve SEVİL, Güven, **Finansal Yönetim**, Eskişehir, 1997
4. EROL, Ümit, **Vadeli İşlemler Piyasaları**, İstanbul, 1999
5. HAUGEN, R.A., **Modern Investment Theory**, London, 1980
6. KOÇ, Selim, "Forward Sözleşmelerinin Hukuki Mahiyeti, Vergi Kanunları Karşısındaki Durumu ve Muhasebeleştirilmesi", **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı: 219, Kasım, 1999

7. LEUTHOLD , R.; JUNKUS, C. And CORDİER, Jean, **The Theory and Practice of Futures Market**, Chicago, 1989
8. ÖRTEN, Remzi ve ÖRTEN, İpek, **Türev Finansal Araçları ve Muhasebe Uygulamaları**, Ankara, 2002
9. ÖZBİRECİKLİ, Mehmet ve İNAL, Ayda, “Dünyadaki Gelişmelere Göre Türkiye’de Futures Opsiyonların Uygulanma Düzeyi ve Karşılaştırmalı bir inceleme: Brezilya Örneği”, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, Mart 2001
10. PEHLİVAN, Osman, **Vergi Hukuku**, Trabzon, 2004
11. TALU, Hülya, “Türev Ürünler Pazarındaki Gelişmelerin Muhasebe Eğitimine Etkisi”, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, Haziran, 2000
12. WALKER, E.W., **Case Problem in Financial Management**, New York, 1968
13. Türk Vergi Mevzuatı
14. www. Activefinans.com

YARATICILIK MI YOKSA TAKLİT Mİ? : YENİLİK SÜRECİNİN BAŞLANGIÇ AŞAMASINA İLİŞKİN KAVRAMSAL BİR ANALİZ

Kürşat ÖZDAŞLI*

Özet

Yenilik, yeni bir fikrin uygulanması veya ticarileştirilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Yeni fikir, işletme içerisinde yönetici ve çalışanlarla ilgili herhangi bir yaratıcılık sürecinin ürünü olabildiği gibi işletme dışı kaynaklardan da edinilebilmektedir. Bu nedenle organizasyonlarda yenilik sürecinin başlangıcı yaratıcılık mı yoksa taklit mi? sorusu akıllara gelecektir. Tabi ki, makro açıdan yeniliğin ortaya çıkışında yaratıcılık süreci temel teşkil ederken, işletmeler açısından taklit de yeni bilginin kaynağı ve yenilik sürecinin başlangıcı olabilir

Anahtar Kelimeler: Yenilik, Yaratıcılık, Taklit, Yenilik Süreci, Kıyaslama

Creativity or Imitation?: A Conceptual Analysis which Refers to the Beginning Stage of Innovation Process

Abstract

Innovation is defined as an implementation or commercialization of a new idea. New idea, could be a product of a creativity process which concerned with managers and workers. Also it could be obtained from the sources which out side of the business. For this reason the question that the beginning of innovation creativity or imitation? will come to the minds. Surely, for macro perspective creativity process is basic process while innovation emerged. Bu also, for businesses at the same time the imitation could be the source of new idea and the inception's of innovation.

Key Words: Inovation, Creativity, Imitation, Innovation Process, Benchmarking

* Arş. Grv., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Yönetim Organizasyon Bilim Dalı, kursad@iibf.sdu.edu.tr

GİRİŞ

Bugünün işletmeleri yüksek düzeylerde rekabet, hızla değişen pazar ihtiyaçları, daha yüksek düzeylerde teknolojik eskime, daha kısa ürün hayat eğrileri ve sayıları artan kültürlü müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamının artan önemi gibi nedenlerden dolayı önemli baskılar yaşamaktadırlar. (SHEPHERD vd., 2000, 100) Bu koşullarda işletmeler için yenilik yapmak; hayatlarında devamlılık, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü ve ortalama üzerinden getiri elde edebilmek için en uygun stratejilerden bir tanesidir. Yenilikçi olmak isteyen bir işletme için ise, yeniliğe yatkın bir örgüt yapısı ve ilişkiler ağı geliştirmek önem kazanmaktadır. Bunun gerçekleştirilebilmesi ise yeniliği ve yenilikle ilgili kavramları tanımak ve işletme süreçlerini onlara uygun olarak şekillendirmek gerekmektedir.

Yenilik ve yenilik süreciyle ilgili kavramların özellikle pratisyenlerce bilinmesi bu sürecin planlanması, yenilikle ilgili kaynakların ve varlıkların tespit edilmesi ve yenilik sürecinin gerçekleştirilmesi aşamalarında ufuk açıcı olacaktır. Çünkü, yenilik gerçekten işletmede bir süreç dahilinde bilinçli işleyen bir olgudur. Bu süreç içerisinde bir takım bireysel ve örgütsel unsurlar ön plana çıkartılmalıdır. Ön plana çıkarılması gereken bireysel ve örgütsel unsurları belirlerken yenilikle ilgili kavramlara vurgu yapmak gerekmektedir.

Aynı zamanda yeniliği hem makro hem de mikro açıdan ele almakta da fayda vardır. Makro açıdan yenilik, tek ve eşsiz olabilir ancak mikro açıdan bir organizasyon açısından yeni olan diğer organizasyon açısından eski olabilir. Bu sebeple taklit her ne kadar ahlaki problemler atfedilen bir olgu olsa da belirli bir sistem içerisinde bir yönetim tekniği ve aracı olarak kullanılabilir. Sistematik kullanılmış bir taklit süreci organizasyonun kendi iç dinamiklerinin de dikkate alınmasıyla mikro açıdan yeniliklerin ortaya çıkmasında etkili olacaktır.

Çalışmamızda sırası ile yenilik kavramının tanımlanması, yenilik yaratıcılık ve taklit kavramları arasındaki ilişkilerin incelenmesi, yenilik süreci içerisinde yaratıcılığın ve taklidin nasıl bir yere sahip olduğunun analizi gerçekleştirilecektir.

1. Yeniliğin Tanımlanması

Yenilik kavramının kökü olan yeni sıfatının sözlük anlamlarına bakacak olursak zaman, kullanım vb. boyutlara sahip tanımlarla karşılaşmamız mümkündür. Zaman boyutuna sahip olma açısından yeni, oluşunun ve çıkışının çok az zaman geçmiş herhangi bir şey olarak tanımlanabilir. Mesela, yeni haber, yeni usul vb. gibi. (Ağayak, 1995, 795) Kullanım açısından ise, kullanılmamış veya çok az kullanılmış olan tanımını vermek mümkündür. Diğer bir ifade ile yeni kavramını, ilk defa ortaya atılan, yapılan, meydana getirilen ve karşılaşılan olarak açıklayabildiğimiz gibi öncekilerden farklı, başka gibi bir ifadeyle ortaya koymamız mümkündür. (Doğan, 1994, 819) Tüm bu tanımlamaların ışığında yeni, birey, işletme vb. sosyal yapı parçaları açısından daha öncesi olmayan bir olayı ya da olguyu ifade etmektedir. Burada vurgulamamız gereken başka bir noktada

Yaratıcılık Mı Yoksa Taklit Mi?

herhangi bir birey yada kurum için öncesi olan bir olayın, faaliyetin veya durumun başkaları için öncesinin olmayabileceği ve ilk defa karşılaşılabileceğidir.

Yeni kökünden türeyen yenilik kavramının da sözlük anlamlarına baktığımız zaman, yeni olma hali, yeni çıkan şeyin hali ve eski veya halen devam eden bir şeyin yerine başka bir şey koyma gibi açıklamalar yapmamız mümkündür.(Doğan, 1994, 819) Bu tanımlamalardan anlayabildiğimiz kadarıyla yenilik, eskiyi veya var olanı değiştirerek başka bir hal ve yapıya bürünmeyi ifade etmektedir.

İşletmeler açısından, yeni hizmetler/ürünler tasarlamak, yeni üretim ve sunum yöntemleri kullanmak veya o zamana kadar hiç imal edilmemiş bir malı endüstriye ilk kez sunmak olarak ifade edebileceğimiz yenilik kavramı bir yandan yeni bir mal/hizmet veya süreç yaratımını kapsarken öte yandan daha önce yaratılmış ve kullanılmış teknolojilerin farklı bir endüstride ilk kez kullanımını da kapsamaktadır. (Dinçer ve Fidan, 1999, 167)

İşletmeler açısından ise yenilikle ilgili tanımları ve öne çıkan boyutları farklı yazarlara göre aşağıdaki gibi kronolojik bir sıra ile vermek mümkündür; (Alıntılaman, Cumming, 1999, 21-22)

- Zuckerman Committee (1968); “teknik, sinai ve ticari silsileye sahip basamaklardır.”
- Marquis (1969); “teknolojik değişimin bir parçasıdır”
- Kuhn (1985); “yaratıcılık hiçbir şeyden bir şeyler oluşturmak, yenilik ise bu bir şeyleri ürünlere ve servislere dönüştürmektedir.”
- Badawy (1988); “yaratıcılık bir şeyi var hale getirmek, yenilik ise bir şeyi kullanılabilir hale getirmektir.”
- Udwardia (1990); “yeni ürünlerin, hizmetlerin ve süreçlerin başarıyla yaratılması, geliştirilmesi ve tanıtılmasıdır.”
- Twiss (1995); “yeni bir buluşun yenilik olabilmesi için pazarda başarı elde etmesi gerekir.” demişlerdir.

Yeniliği sadece teknik bir çerçevede değerlendirmemek gerekmektedir. Yenilik herhangi bir olay, olgu ve durumla ilgili meydana getirilen yeni fikirlerin pratiğe ve uygulamaya geçirilmesi ile ilgili bir süreç olarak ifade edilebilir. (Awamleh, 1994, 52) Bu anlamda Drucker’(1985, 785)’a göre de yenilik sadece teknik bir terim olarak anlaşılmamalıdır. Aynı zamanda, sosyal ve ekonomik bir terimdir. Yeniliğin ölçütü; bilimsel veya teknolojik değil, ekonomik ve sosyal çevrede bir değişimdir ve bir değerdir. İnsanların (müşteriler veya üreticiler, vatandaşlar, öğrenciler veya öğretmenler v.b.) davranışlarında bir değişimdir. Yenilik, yeni bir bilgiden ziyade, yeni varlık veya yeni hareket potansiyeli yaratmak demektir. Yani, yenilik somut olarak bu potansiyeli ortaya koymakla ilgilidir. Yenilik örgüt dışını hesaba katmaksızın örgüt içinde meydana gelen olaylar değildir. Dolayısıyla, yenilik ticarileştirilebildiği ölçüde anlam ifade edecektir.

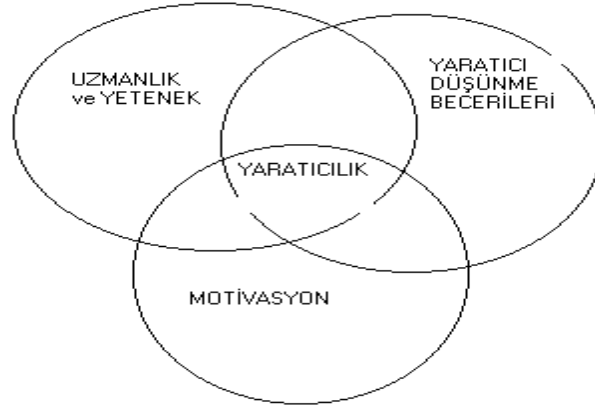
Yukarıdaki tanımlardan da anlayabileceğimiz kadarıyla yaratıcılık, buluş, değişim vb. kavramlar birbirlerine yakın, iç içe kavramlar durumundadır. Yenilik bazen teknolojinin bir parçası, bazen yaratıcılık sürecinin devamı olarak nitelendirilmekte ve/veya taklit kavramı stratejik bir araç olarak yenilikle ilişkilendirilmektedir.

2. Yaratıcılık ve Yenilik

Hayalileştirilmiş, ispat edilmemiş ve denenmemiş yeni fikirlerin meydana getirilmesi olarak tanımlayabileceğimiz yaratıcılık, gerçekleştirilmemiş bir amaç, bir ürün, bir hizmetle ilgili olabildiği gibi nesnelerin doğası ile ilgili olarak daha önce ortaya hiç atılmamış bir görüş de olabilir. (Gurteen, 1998, 6)

Yaratıcılık, var olan şeylerin yeniden yapılandırılması ve/veya yeniden bir araya getirilmesini sağlayacak yeni fikirlerin ve düşüncelerin sentezi olup insanda var olan içsel bir özelliktir. Fiziksel bir varlığı olmayan yaratıcılığın bir insanda hazır bulunup bulunmadığını saptamaya çalışmak veya sınırlarını belirlemek için çaba göstermek sübjektif ve tartışmaya açık bir yaklaşım olacaktır. (Zhuang, 1995, 14) Ancak diğer taraftan şunu söyleyebiliriz ki Fransız filozof Henry Bergson' un da vurguladığı gibi yaratıcılık bireysel hayatın her anında tecrübe edilen (Alıntılayan, Petrowski, 2000, 304) bir süreçtir. Yani, her birey doğal yaratıcılık yetenekleriyle dünyaya gelir. Doğal yaratıcı yeteneklerden kasıt, insanları bir şeyleri farklı yapma, bir şeyler yaratma ve tecrübe edinme yetenekleridir. (Peges, 1998, 27.2.)

Şekil 1 : Yaratıcılığın Unsurları :

Kaynak : ÖZTÜRK, Azim ve WİLEMAN, David, “Enhancing Managerial Competencies Through Organizational Creativity”, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, 2001, s. 83.

Yaratıcılık hem bireysel hem de kolektif davranışın bir çıktısı ve olarak görülebilir. Yaratıcılık her bireyde var olan düşünme becerisinin bir fonksiyonudur. Bu nedenle yaratıcılık insanların düşündükleri yolu ve

Yaratıcılık Mı Yoksa Taklit Mi?

sorunlara nasıl hayalci yaklaşıtlarını ifade eder. Şüphesiz hayalci düşünöbilmek yaratıcılığın bir unsurudur. Ancak, yaratıcılığın diğör iki önemli unsuru daha vardır. Bu unsurları kısaca açıklayacak olursak: (Öztürk ve Wileman, 2001, 83)

1. Yaratıcı Düşünebilme Becerileri : İnsanların problemleri nasıl ele aldıklarını ve hem var olan fikirleri hem de yeni fikirleri yeni kombinasyonlar içerisinde yerleştirebilme ve çözüm yaratabilme kapasitesini anlatmaktadır.

2. Uzmanlık : Bir kişinin işiyle ilgili olarak yapabildiğı ve bildiğı her şeyi kapsamaktadır.

3. Motivasyon : Yaratıcı düşünme ve uzmanlık bir bireyin hammaddeleeri veya doğal kaynaklarıdır. Fakat üçüncü faktör olan motivasyon ise, gerçekten insanların ne yapabileceğini belirler. Mesela bir bilim adamı, önemli eğitimsel kimliklere sahip olabilir ve eski problemlere yeni açılımlar getirebilmekte büyük beceriye sahiptir. Ancak eğer, bilim adamının bunları gerçekleştirmek doğrultusunda motivasyonu yoksa, gerçekten hiçbir şey istenildiğı gibi gerçekleşmeyecektir.

Yaratıcılık faaliyeti bir süreç dahilinde işlemektedir. Yaratıcılık süreci geliştirilebilen ve ilerletilebilen bir süreçtir. Herkes belirli ölçülerde yaratıcıdır. Bununla beraber, bir çok beceriler ve yetenekler alanında mesela, spor veya sanat gibi, bazı bireyler diğörlerine göre daha fazla yaratıcılığa sahiptirler. Aynı zamanda, bazı insanlar yaratıcılığın gelişmesinin cesaretlendirildiğı bir çevrede büyümüş ve eğitim almışlardır. Onlar diğör insanlara göre daha yaratıcı düşünür ve uygularlar. Diğör insanlar açısından yaratıcılık süreci daha zordur. Çünkü, onlar bu alanda pozitif olarak güçlendirilmemişlerdir. Eğer bu insanlar da yaratıcılık yeteneğine sahip olmak istiyorlarsa yaratıcı süreçlerin nasıl hayata geçirildiğini öğrenmek zorundadırlar. Çoğu insanlar yanlış olarak, sadece bazılarının yaratıcı olabileceğine ve diğörlerinin de olamayacağına inanırlar. Onlara göre, sadece zeki ve kabiliyetli insanlar fikirler ve öngörüler ortaya koyabilirler. Yaratıcılık ihtiyaten saklanan, esrarengiz ve nadir olan bir yetenek değildir. Çoğu zaman mantığa aykırı olarak dünyaya farklı açılardan bakma yoludur. Yaratıcılık süreci diğör insanların göremediğı ve düşünemediğı şekilde nesneler arasındaki ilişkileri görebilme ve düşünöbilmeyi gerektirir. (Kuratko ve Hodgets, 1998, 124-125)

Yaratıcı süreçlerin sonunda önceden bilinmesi ve planlanması çok zor olan buluşlar veya keşifler elde ederiz. Bilmediğimizi düşündüğümüz fakat daha önce var olan bir şeyi keşfederiz veya daha önce var olmayan bir şeyi icat ederiz. (Burgelman vd., 1995, 1) Buluşlar ve keşiflerdeki başarı kriteri ticari değildir, burada önemsenen başarı kriteri ticari olmasından daha çok tekniktir. Yani, ekonomik kazançlara bir temel oluşturacak mı? sorusundan daha ziyade buluş veya keşif doğru mu/gerçek mi? sorusuna verilecek cevap önem kazanmaktadır.(Eren, 1982, 16-17; Şimşek, 2001,293)

Yenilik ve yaratıcılık arasındaki temel farklardan birini yarattıkları sonuçlar açısından ortaya koymamız mümkündür. Yukarıda bahsedildiğı gibi

yaratıcılık sürecinin sonunda keşfedilen veya icat edilenin doğruluğudur ancak, yenilik sürecinin sonucunda ise ekonomiklik ve ekonomik kazanca bir temel oluşturması önem kazanmaktadır.

Öte yandan yenilik teknik buluşlar ve icat etme ile yakından ilgilidir. Yenilik yapmak (innover) fiilini açıklarken, önce icat etmek (inventer) kavramından bahsetmek gerekebilir. İcat etmek, düşünce gücü işe herhangi bir şeyi yaratmak olarak tanımlanabilir. Yenilik yapmak ise, bir takım yeni faaliyetlere girme mevcut olan durumda bazı değişiklikler yapma olarak tanımlamak mümkündür. Loke' a göre icat etmek; "beklenmeyen bir anda bir düşünce ortaya atarak o zamana kadar mevcut olmayan bir şeyi keşfetmek"tir. Yenilik yapmak ise, "insan faaliyetlerinde bir değişme ve değişimi meydana çıkaran bir süreç"tir. Bu açıklamalardan elde edeceğimiz netice; yenilik yapmak için her şeyden önce icat etmek gerektiğidir. (Alıntıl原因, Eren, 1982, 16)

Yaratıcılık ve yenilik arasında yapılan bu nevi bir ayırımın örgütsel yaşamda önemli bir işlev gördüğü ortadadır. Çünkü, yeni fikirler üretmek için gereksinme duyulan yetenekler ile bu fikirleri ticari amaçlarla uygulamaya aktarmak için gerek duyulan yetenekler arasında fark söz konusudur. Kendi üyelerinin fikirlerinden tam olarak yararlanabilmesi için bir organizasyonun hem yaratıcı hem de yenilikçi personele ihtiyacı vardır. Bunun yanında yaratıcı fikirler yenilik şeklinde uygulamaya aktarılmadıkları sürece örgütsel etkinliğe herhangi bir katkıda bulunamazlar.(Şimşek, 2001, 293)

Bu noktadan hareketle işletmelerin yenilikçi özelliklere sahip olması aynı anda o işletmelerin yaratıcılık bakımından gerekli özelliklere sahip olmasını gerektirdiğini söyleyebiliriz. Bir işletmede yeniliklerin sürekli hale getirilebilmesi her şeyden önce işletmede yaratıcılık faaliyetlerinin kurumsallaşmasına bağlıdır. (İbicioğlu ve Karaöz, 2001, 567) Çünkü yaratıcılık işlerin yapılmasında daha yeni ve etkili yol ve yöntemlerin geliştirilmesinde örgüte yardımcı olmakta ve onu yeterli hale getirmektedir. Yaratıcılık, ayrıca, örgütün kendini sürekli olarak yenileme ve değişim yapma yeteneğini de yükseltmektedir. Kısaca, kendi üyelerinin fikirlerinden tam olarak yararlanabilmesi için bir örgütün hem yaratıcı hem de yenilikçi personele ihtiyacı vardır. (Şimşek vd., 2001, 259)

3. Taklit Ve Yenilik

Kelime anlamı olarak bakıldığında taklit, benzemeye veya benzetmeye çalışma, benzerini yapma, bir şeyin aslının benzeri veya sahtesini yapma ve başka birinin fikir ve görüşlerine tahkiksiz uyma ve onun gibi hareket etme anlamlarını taşımaktadır. (Doğan, 1994, 742) Daha çok ekonomik açıdan ise, belli bir örneğe benzemeye ve benzetmeye çalışma ve benzetilerek yapılmış mal veya eşya demektir. (Seyitoğlu, 1992, 821)

Sosyal hayat açısından taklit incelendiğinde sıklıkla meydana gelen bir olgu olduğunu söyleyebiliriz. Çocuklar ailelerini ve emsallerini taklit ederler. Az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkeleri taklit ederler. Bir endüstrideki işletmeler o endüstrideki kendini kabul ettirmiş diğer işletmeleri taklit ederler. (Pingle, 1995, 281)

Yaratıcılık Mı Yoksa Taklit Mi?

Taklit olgusu hem makro hem de mikro açıdan düşünüldüğünde yenilikle yakından ilişkili bir kavramdır. Mokra açıdan şunu söylememiz mümkündür, gelişmekte olan ülkeler uzun dönem batının yenilikler sonucu ortaya çıkardığı teknolojileri taklit etmişlerdir ve halen taklit etmeye devam eden ülkeler de vardır. Bugün geline nokta şu görülmüştür ki dünyanın Güney Kore ve Tayvan gibi taklitçi ülkeleri bugün yenilikçi ülkeler haline gelmiştir. Başarılı şekilde yaptıkları taklit onların yenilikçi ülkeler haline gelmesinde etkili olmuştur. (Economist, 1996, 80) Bunun gibi, yenilikleri taklit ederek veya ıslah ederek durumu güçlendiren ve lider konumuna geçen işletmelerde az değildir. Mesela, IBM işletmesi Hollerith işletmesini taklit ederek bilgisayar piyasasına girmiştir. (Eren, 1982, 19)

Organizasyonlar açısından taklit olgusuna bakıldığında Porter'ın görüşleri dikkat çekicidir. Ona göre, eğer bir örgüt herhangi bir konuda uzmanlığa sahip değilse onu dış kaynaklardan elde edebilir ve dış kaynaklardan elde etme süreçlerine odaklanarak operasyonel etkinlik kazanabilir. Diğer taraftan zaten organizasyonlar aktivitelerini geliştirebilmek için ve rekabet edebilirliklerini koruyabilmek için diğer organizasyonlarla kendi uygulamalarını mukayese etmek zorundadırlar. Her ne kadar operasyonel etkinlik tek başına mukayeseli üstünlük sağlamasa da bir şeye verilen önemi artırmak, ilerlemeyi sağlamak diğerlerinin faaliyetlerini başarıyla taklit etmekle mümkündür. (Alıntıl原因, Appleby ve Mavin, 2000, 554)

Rekabetin globalleşme neticesinde daha da artması sonucunda işletmeler halihazırda yapmış oldukları işleri geliştirmek ve ilerletmek için sürekli olarak yeni yollar bulmak zorundadırlar. Bu nasıl olacak? Gelişmek ve ilerlemek için çok mu çalışılmalı yoksa daha fazla müşteri odaklı stratejiler mi belirlenmeli? Bu sorular Coopers&Lybrand tarafından yürütülen ve Uluslararası Müşteri Hizmetleri Kurumu (International Customer Service Association)'nın da sponsorlarından biri olduğu bir araştırmanın temel konusu olmuştur. Bu araştırma, ABD ve Kanada'da faaliyet gösteren 1600 işletme üzerinde uygulanmıştır. Araştırma temelde müşteri memnuniyetini sağlayan yenilikçi yaklaşımlarla ilgilidir. Bulgular tamamıyla göstermektedir ki, başka işletmelerin en iyi uygulamalarını öğrenmekte ve bu uygulamaları taklit etmekte istekli olan işletmeler bu konuda isteksiz olan işletmelerden daha fazla müşteri memnuniyeti sağlayabilmektedirler. (Stanley, 1995, 24)

Bunun altında yatan temel sebep belki de onların "yenilik" için yaptıkları tanımlamalarda düştükleri ayrılıktan kaynaklanmaktadır. Yenilikçi olarak müşteri memnuniyetini sağlamada başarısız olan işletmeler çoğunluğu yeniliğin içsel bir süreç olması gerektiğine inanırlar, onlara göre yenilik; "yeni ürünlerin, hizmetlerin ve/veya içsel süreçlerin yaratıcı süreçler neticesinde geliştirilmesi" olarak tanımlanabilir. Fakat şu iyi bilinmelidir ki yenilik sadece yaratıcılıkla eş anlamlı bir kavram değildir. Her nerede geliştirilmiş olursa olsun yeni fikir ve uygulamaların başarılı adaptasyonunu da içeren bir kavramdır. Başarılı olan bir çok Japon işletmesi bunu yıllardır uygulamaktadır. (Stanley, 1995, 24)

Bunun aksi olarak başka bir görüşe göre ise, pratik hayatta, genellikle, yenilik bir veya birkaç işletme tarafından başlatılmakta, diğer bir çok işletmeler, bu teşebbüslerin uygulamalarından yararlanmaktadır. Bu nedenle başka işletmeleri taklit eden işletmelerin yaptıkları değişimleri yenilik olarak kabul etmek mümkün değildir. (Eren, 1982, 18)

Tabi ki makro açıdan düşünüldüğü zaman yeni bir ürün ya da hizmet pazara ilk çıktığı anda yeniliktir en azından o pazarın dahil olduğu ülke açısından yenidir ve daha sonraki taklitleri ve benzerleri yeni değildir. Ama taklit olgusuyla üretilen ürün veya hizmet onu taklit olarak üreten işletme için yenidir. Aynı zamanda taklit edilerek alınan ve uygulanan bir süreç bilgisi, üretim bilgisi, teknolojik bilgi vs. taklit eden işletme için bir yeniliktir.

Taklit yeniliğe oranla çok daha az masraflıdır ve daha önce taklit konusu olguyu başkaları uyguladığı için taşımış olduğu başarısızlık riski çok daha azdır. Ancak, taklit işletmeleri bir bakımdan bağımlı halede getirebilmektedir. Çünkü, yenilik olmadan taklit olmayacaktır. Aynı zamanda, planlı yapılamayan taklidin işletmeleri daha kötüye sürüklemesi ihtimali fazladır. Taklit, planlı olarak yapılmalıdır yani, yenilikçi işletme tarafından uygulanan hususlar, taklitçi işletme tarafından zamanında değerlendirilmeli, işletme koşullarına uydurulmalı hatta yeniliğe bazı değişiklikler ve yeni unsurlar ilave edilerek onu daha tutarlı hale getirmeye çalışılmalıdır. (Eren, 1982, 19)

4. Yenilik Sürecinde Yaratıcılık Ve Taklit

Yenilik sürecini daha anlaşılır bir hale getirebilmek için en basit olanından en karmaşık olanına kadar bir çok farklı modelin geliştirildiği görülmektedir. Bu modellerden bazıları tüketim ürünlerinin yeniliğine odaklanmışken diğerleri ise, endüstriyel ürün yeniliğine odaklanarak yeniliğin meydana geliş aşamalarını açıklamaya çalışmıştır. (Koskinen ve Vanharanta, 2002, 61)

Yenilik süreci açıklanırken daha çok ürün ve hizmet odaklı bir yaklaşımlar geliştirilmiştir. Dolayısıyla diğer yenilik türlerinin¹ farklı aşamalara sahip olup olmayacağı konusuna açıklık getirilmediği görülmektedir. Yeniliğin ilk aşamalarında temelde böyle bir ayırım önemli olmasa bile daha sonraki aşamalarda bazı farklılıkların olması söz konusudur. Mesela, yeni bir ürün için nihai kullanıcı ürünü satın alan müşteridir ve bu bağlamda yeni ürünle ilgili testlerin müşteri ve tüketici odaklı olması doğaldır ancak yönetsel yenilikle oluşacak yeni örgütsel ortamdaki etkilenecek olanlar ise örgüt çalışanlarıdır. Bu açıdan yenilik sürecine bakıldığında yeniliğin ticarileştirilmesi aşaması değil örgüt içi uygulanması durumu söz konusudur.

¹ İşletmelerde farklı açılardan bir çok yenilik türünden bahsedilebilir. Bunlar: 1. Ürün ve süreç yenilikleri (bkz. Camelo vd., 1999), 2. Yavaş ilerleyen (incremental) ve radikal yenilikler (bkz. Burgelman vd., 1995, 403) ve 3. Teknik ve yönetsel yenilikler (bkz. Barney ve Griffin, 1992, 294)

Yaratıcılık Mı Yoksa Taklit Mi?

Herhangi bir yeniliğin ortaya çıkışında; 1. Başlangıç, 2. Geliştirme ve 3. Uygulama/Sonlandırma aşamalarının olduğu söylenebilir. Başlangıç aşaması; yenilikçi fikirlerin ortaya çıktığı ve bu fikirlerin uygulamaya götürülmesi için atılımların başladığı, işletme yöneticilerin yenilikle ilgili olarak planlama ve kaynak tahsisi yaptığı bir aşamadır. (Van De Ven vd., 1999, 182)

Yeniliklerle ilgili fikirler başlıca iki kaynaktan sağlanabilmektedir. Bunlar; (Tek, 1997, 407)

1.İşletme içi kaynaklar : Yöneticiler, fikir araştırmacıları ve çalışanlar

2.İşletme dışı kaynaklar : Müşteriler, tüketiciler, bilim adamları, rakipler, araçlar, ticari laboratuvarlar, tüketici derneklerinin çalışmaları, danışmanlar, mucitler, patent ve ihtira beraatı kuruluşları, reklam ajansları, pazarlama araştırma kuruluşları, ticari birlik ve dernekler, endüstriyel yayınlar vb. dir.

Yaratıcılık ve Yenilik Süreci

Yaratıcılık açısından işletme içi kaynaklar önem taşıyorken taklit açısından rakipler ve diğer endüstrilerde en iyi uygulamaları yapan işletmeler ön plana çıkmaktadır. Örgüt içerisinde ki çalışanların yaratıcılıkları çok büyük önem taşımaktadır. Büyük ölçekli işletmelerde çok sayıda çalışanın özelleştirilmiş bilgiye, gelişmiş aletlere ve bunları çok daha ucuz olarak kullanma imkanlarına sahip olarak bu konuda küçük ölçekli işletmelerin çalışanlarından çok daha şanslı olduklarını söylememiz mümkündür. Diğer taraftan küçük ölçekli işletmelerde ise fikri ortaya atan kişi ile müşteriler arasında etkileşim çizgisinin daha kısa olması (Çünkü; müşteri ihtiyaçları ve beklentileri yeni fikirlerin araştırılmaya başlanmasında temel yer tutmaktadır. Hippel'e göre yeni endüstriyel ürün fikirlerinin büyük bir yüzdesi müşterilerden gelmektedir. Teknik işletmeler, ürünlerinin kullanılmasında büyük aşamalar kaydetmiş ve diğer müşterilerden daha önce ürünlerin geliştirilmesine ihtiyaç duyan lider kullanıcılardan yeni fikirler elde edebilmektedirler. En iyi fikirlerin bir çoğunluğu mevcut ürünler üzerindeki problemleri sorulan müşterilerden gelmektedir (Alıntıl原因, Kottler, 2000, 335)) yaratıcı bir çalışma ortamının oluşması açısından önemli bir husustur. Küçük işletmelerde gizli bilgiye (tacit knowledge) ait düşünce ve haberlerin yayılması büyük ölçekli işletmelere göre çok daha kolaydır. Aynı zamanda, büyük ölçekli işletmelerde ki Ar-Ge departmanları örgüt içerisinde diğer çalışanlardan gelen fikirleri bazen önemsememektedirler ve ilgisiz kalabilmektedirler veya kendi prestijlerine bir saldırı olarak algılayabilmektedirler. (Koskinen ve Vanharanta, 2002, 62)

Başarılı işletmeler, her çalışanın üretim, ürünün ve hizmetlerin yapılmasının yeni yollarını araştırmasını sağlamak için uygun bir organizasyon kültürü oluşturmaya çalışmaktadırlar. Böyle bir kültüre sahip olan işletmeler çalışanlarından gelen çok sayıda yenilikçi fikirle karşılaşmaktadırlar. Toyota işletmesinin her bir çalışan başına 35 adet fikir olmak üzere yılda yaklaşık iki milyon öneriyle karşılaştığı iddia edilmektedir.

Ayrıca, Kodak ve diğer yenilikçi işletmeler en iyi fikri sunan çalışanına para, tatil ve onurlandırma gibi çeşitli ödüller vermektedir. (Kottler, 2000, 336)

İşletmenin çalışanlarının yanında ailelerinden de yeni fikirlerin gelmesi olasıdır. Mesela, Procter and Gamble işletmesinin en başarılı ürünlerinden biri olan atılabilir (hazır) çocuk bezi, bir gece vakti torununu bekleyen bir Procter and Gamble mühendisinin aklına gelmiştir. Torununun altını değiştirmekle uğraşan mühendis bezlerin yıkanma, saklanma ve ütülenme gibi problemlere sahip olduğunu görmüştü. Aynı zamanda piyasadaki kağıt bezlerini denediğinde ise kağıdın bez kadar idrarı çekmediğini ve çabuk yırtıldığını izlemiştir. Bir tüketici olarak duyduğu ihtiyacı mühendis olarak işletmesine götürdü. Aynı ihtiyaçların diğer tüketiciler tarafından da paylaşılıp paylaşılmadığını araştırdı. (Kozlu, 1995, 85-86)

İşletmelerde yöneticiler de yeni fikirlerin diğer bir kaynağı olabilmektedir. Bazı işletmelerde, Edwin H. Land (Polaroid işletmesi kurucusu ve yöneticisi) gibi işletme içerisinde teknolojik yenilikler konusundaki sorumluluğu kendisi üstlenen yöneticiler söz konusudur. (Kottler, 2000, 336) İlk Polaroid film ve kamerası ve onları izleyen yeniliklerin çoğu, işletmenin kurucusu ve yöneticisi Land'ın fikirlerinden kaynaklanmıştır. Emekli olmadan önce Land'ın en önemli çabalarından bir tanesi kendi sahip olduğu bu yaratıcılığı kurumlaştırıp aynı tempo ve başarının bir Ar-Ge departmanı tarafından devam ettirilmesini sağlamaktır. Böyle bir departman temel araştırmalar yapabileceği gibi, temel araştırmalardan elde edilen sonuçları işletme sorunlarına uygulayabilecekti. Aynı zamanda, teknolojik ve temel bilimsel gelişmelerin mümkün kıldığı yeni ve mevcut ürünler için yeni kullanım alanları geliştirip önerebilecekti. (Kozlu, 1995, 86) Benzer şekilde Hewlett Packard'ın yöneticisi Lewis Platt'a göre de, işletmelerde üst yöneticilerin rolü, diğer yöneticileri risk almak ve yeni büyüme fırsatı yaratacak bir çevre meydana getirmek için cesaretlendirmektir. Bu görüşlere sahip HP, Platt'ın liderliğinde yüksek derecede özerkliğe sahip girişimci bir işletme haline gelmiştir. (Kottler, 2000, 336) Görüldüğü üzere işletmelerde yenilik açısından üst yönetim, hem yeni fikirler geliştirmek hem de diğer yönetici ve çalışanları yeni fikirler geliştirebilmesini sağlayacak bir örgüt kültürü oluşturmak ve aynı zamanda yeni fikirleri yenilik olarak hayata geçirmek konularında sorumluluklar taşımaktadır.

Taklit ve Yenilik Süreci

Yenilik sürecinde, taklit de önemli bir fikir meydana getirme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmeler aynı zamanda, rakiplerinin hizmetlerini ve ürünlerini ve diğer tüm süreç ve uygulamalarını inceleyerek iyi fikirler elde edebilirler. Müşterilerin, rakiplerinin ürünleri konusunda, hangi yönlerinden hoşlanıp hangi yönlerinden hoşlanmadığını araştırıp belirleyebilirler. İşletmeler rakiplerinin ürünlerinin satın alıp inceleyerek daha iyisini yapma açısında fikir sahibi olabilirler. (Kottler, 2000, 335)

Yaratıcılık Mı Yoksa Taklit Mi?

İşletme süreçlerinde taklit; kıyaslama (benchmarking) adı verilen bir yönetim tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıyaslama, mukayeseli avantaj elde edebilmek için, rakiplere veya “en iyi uygulayan” işletmelere karşı ürünlerin, hizmetlerin, süreçlerin ve uygulamaların sürekli ölçülmesidir, en iyi işletmelerin hangi performansı düzeylerinde hareket ettiklerini belirleyerek bu bilgilerin kendi işletmemizde hayata geçirilmesini sağlamak olarak tanımlanmaktadır. (Ransley, 1994, 50)

Yalnız, bu yönetim tekniğini uygularken öğrenmenin ve gelişmenin sonsuz süreçler olduğunun bilincine varıp, kendi işletmemizin diğer işletmelerle sektöre farkı gözetmeksizin kıyaslayarak taklide yer vermeden, yaratıcılık katarak en iyi uygulamaları kendi işletmemizin şartlarına, yapısına, amaç ve kültürüne göre uyarlamamız ön görülmektedir. (Bedük, 2000, 133) Bunun anlamı, tamamen benzerini uygulamaktan ötede, işletme içerisinde tüm ürün, hizmet ve süreçleri rakip ve/veya rakip olmayan fakat en iyi uygulamaları yapan işletmelerinki ile karşılaştırmak ve onların işletmemizden daha iyi olan yönlerini işletmemizin teknoloji, insan kaynakları ve finans gücü gibi koşullarını dikkate alarak işletmemizde uygulamaya çalışmaktır.

Kıyaslama neticesinde kimi zaman var olan sürecin yerine tümüyle yeni bir süreç koyulabilir veya kimi zaman da, alınması gereken şey yalnızca bir genel kavram yada serbest bir uyarlama olabilir. (Fisher, 1998, 25)

Bu tip bir öğrenmenin ahlaki olup olmadığı tartışma konusudur. Ancak bazı yazarlara göre, gelecek yıllarda ayakta kalabilmek için organizasyonların yapılarını, ürünlerini, süreçlerini ve pazarlarını yeniden düşünmeye ihtiyaçları vardır. İşletmeler kendilerine; pazarda daha hızlı, müşteri odaklı, yenilikçi, esnek, atik, hızlı değişime ayak uydurabilir olduklarını ispat etmek zorundadırlar. Bu da ancak dünyanın en iyisiyle kendi performanslarını sürekli mukayese etmek, yeni ve en iyi uygulamalara adapte olmak, dünya sınıfında yenilikçi olmak ile mümkündür. Bu tip bir kopyalama, adaptasyon ve öğrenme ahlaki ve hukuki açıdan uygun görünmeyebilir, fakat geleceğin başarısı için hemen hemen bir sorumluluktur. (Jarrar ve Zairi, 2001, 907)

Bilinmelidir ki yenilik sadece yaratıcılıkla eş anlamlı değildir, başka yerlerde geliştirilmiş fikirlerin başarılı adaptasyonu da yeniliğin içerisine girmektedir. Başarılı olan Japon işletmeleri sürekli olarak kıyaslama tekniğini uygulamaktadırlar. Tabi ki kıyaslama tekniği basit, çok hızlı ve kolay bir endüstriyel casusluk olarak algılanmamalıdır. Bu teknikle başarılı olan işletmeler üç veya daha fazla yıl bu süreci devam ettirmektedirler. Kıyaslama de sabır, bağlılık, sürekli müşteri odaklılık ve daha da önemlisi diğerlerinin en iyi uygulamalarından öğrenmeye istekli olmak önem kazanmaktadır. (Stanley, 1995, 25) Kıyaslama “en iyinin en iyisi” olmayı hedeflemektedir, değişimin hızlandığı ortamda faaliyet gösteren işletmelerin, daha iyiye ulaşmayı hedefleyerek, asla en mükemmele ulaşamayacaklarını kabullenmeleri ve diğer işletmelerin bazı yönlerinin kendilerinden daha iyi olabileceğini görmeleriyle daha üstün bir performansa ulaşmayı sağlayan

kıyaslama sürekli gelişmeyi öngörmektedir. Zaten, kıyaslamanın kendisi sürekli gelişme sürecidir. (Bumin ve Erkutlu, 2000, 94-95)

SONUÇ

Yenilik, işletmelerde her alanda gerçekleştirilebilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar ilk akla gelen ve daha çok araştırma konusu olan ürün ve hizmetlerde yenilik olsa da pazar, pazarlama stratejisi, yönetim yaklaşımları ve uygulamaları vb. gibi bir çok alanda yenilik yapılması mümkündür.

Yeniliğin özellikle günümüz rekabet koşullarında işletmelerin hayatta kalabilmeleri ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmeleri için gerekli bir olgu olduğu tartışmasız kabul edilmektedir. Bu nedenle, her işletme gerçekleştirmiş olduğu süreçler içerisinde yeniliği de alma çabası içerisinde olmalıdır.

Yenilik, bir takım süreçlerin gerçekleştirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yenilik, yeni fikirlerin ticarileştirilmesi yada uygulamaya aktarılması olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama neticesinde, sistematik olarak yenilik meydana getirmenin ilk aşamasının fikir meydana getirme süreci olduğu bir gerçektir. Fikir meydana getirmek, zihinsel bir faaliyet olup yaratıcılık olarak adlandırılmaktadır. İşletme içerisindeki bireylerin yeni fikir meydana getirmeleri yeniliğin ilk aşamasını ifade etmektedir. Bu insanlar, bir takım etkileşimler neticesinde yada etkileşimde bulunmadan sadece kendi işlerinin gereklerini düşünerek yaptıkları işlerle yada işletmeyle ilgili yeni fikirler meydana getirebilmektedirler. Sonuç olarak, esas olanın, işletme yöneticileri veya çalışanlarının fikir meydana getirmesi olduğu ortadadır. İşte bu noktada yeni fikrin, çalışanların müşteri, tedarikçi, rakip işletmeler vb. ile etkileşimi sonucu ortaya çıkıp çıkmadığı değil yeni fikrin olup olmadığı yenilik sürecinin ilk aşaması açısından önem kazanmaktadır.

Bu anlayıştan hareketle yenilikçi olmak isteyen bir organizasyonda, yenilik sürecinin ilk basamağı olan yaratıcılığın işletme içi yada işletme dışı kaynaklarla beslenmesi gerektiği söylenebilir. Adı taklit veya başka bir şey olsun eğer bir olgu işletmede çalışan bireyleri düşünmeye ve yeni fikirler meydana getirmeye sevk edecekse işletme yöneticileri onu kullanmalı ve ondan faydalanmalıdırlar.

Taklit, yeni olanı aynısı ile alıp uygulamak olarak ifade edilse de, işletmelerdeki yönetim uygulamalarında farklı içerikler kazandırılarak yer almaktadır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi zaten mikro açıdan düşündüğümüzde taklit, bir işletme için başlı başına yeni ürün, hizmet yada süreçlerle tanışma olanağı sağlamaktadır. Diğer taraftan kıyaslama tekniği olarak kullanıldığında ise, hem yeni ürün, hizmet ve süreçlerle tanışma hem de kendi işletmemizin koşullarını ve doğasını dikkate alarak bunlar üzerinde yeniden bir yaratıcılık süreci gerçekleştirme imkanı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, işletmelerimizin rekabetçi özellik kazanabilmeleri için yenilikçi olmaları ve bunu sağlamak için de öncelikle yeni fikirlerin serbestçe

Yaratıcılık Mı Yoksa Taklit Mi?

çıkabileceği örgütsel ortamları hazırlamaları gerektiğini söyleyebiliriz. Bunun için çalışanların hem işletme içi hem de işletme dışı fikir kaynaklarına yakın olması hem de fikirlerini serbestçe iletebilecekleri örgütsel mekanizmaların var olması gerekmektedir.

Tabi ki yenilikçi bir organizasyon olabilmek sadece yeni fikirlerin ortaya çıkarılması ile sonlanacak süreçler yeterli değildir. Yenilikçi bir organizasyon aynı zamanda, yeniliği somut bir süreç, ürün ve hizmet haline getirecek, uygulayacak ve ticarileştirecek diğer yenilik süreçlerine de sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- AĞAYAK, M. Ali, **Türkçe Sözlük**, İkinci Baskı, Yeni Matbaa, Ankara, 1955.
- APPLEBY, Alex ve MAVIN, Sharon, “Innovation Not Imitation: Human ResourceStrategy And The Impact On World-Class Status”, **Total Quality Management**, Vol. 11, Nos. 4/5&6, ss. 554-561, 2000.
- AWAMLEH, Nail A. H. K., “Managerial Innovation in the Civil Service in Jordan: A Field Study”, **Journal of Management Development**, Vol: 13, Number 9, pp. 52-60, 1994.
- BARNEY, J. B. ve GRIFFIN, R. W., **The Management of Organizations**, Houghton Mifflin Company, Boston, 1992.
- BEDÜK, Aykut, “Yeni Yönetim Tekniği ‘Benchmarking’ ”, **Dış Ticaret Dergisi**, DTM Yayınları, Yıl: 5, Sayı: 19, Ekim 2000.
- BUMİN, Birol ve ERKUTLU, Hakan, “Toplam Kalite Yönetimi ve Kıyaslama (Benchmarking) İlişkisi”, **G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, 1, ss. 83-100, 2000.
- BURGELMAN, Robert A., MAIDIQUE, Modesto A. ve WHEELWRIGHT, Steven C., **Strategic Management of Technology and Innovation**, Second Edition, Irwin Homewood, New York, 1995, s.1.
- CAMELO, Ordaz C., ALKAZAR, Martin C. Ve VALLE, Fernandez, “Explanatory Factors Of Product Innovation: The Spanish”, <http://www.sba.muohio.edu/abas/1999/martinal1.pdf>, (05.10.2002)
- CUMMING, Brian S., “ Innovation Overview and Future Challenges”, **European Journal of Innovation Management**, Vol: 1, Number 1, ss. 21-29, 1998.
- DİNÇER, Ömer ve FİDAN, Yahya, **İşletme Yönetimine Giriş**, 4. Baskı, Beta Basım Yayım dağıtım A.Ş., İstanbul, 1999.
- DOĞAN, D. Mehmet, **Temel Büyük Türkçe Sözlük**, Bahar Yayınları, İstanbul, 1994.
- DRUCKER, Peter F., **Management (Tasks, Responsibilities, Practices)**, Harper & Row Publishers, New York, 1985, s. 785.

- EREN, Erol, **İşletmelerde Yenilik Politikası**, Formül Matbaası, İstanbul, 1982, s. 19.
- FISHER, John G., **Benchmarking Yoluyla Performans Nasıl Artırılır**, Çeviri: Ahmet Ünver, Rota Yayınları, İstanbul, 1998.
- GURTEEN, David, “Knowledge, Creativity and Innovation”, **Journal of Knowledge Management**, Vol:2, Number 1, pp. 5-13, September 1998.
- İBİCİOĞLU, Hasan ve KARAÖZ, Murat, “Türkiye’ de İşletmelerin Yaratıcılık Boyutlarının Analizine İlişkin Bir Araştırma”, **9.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler**, İ.Ü. İşletme Fakültesi Araştırma ve Yardım Vakfı, Yayın No: 10, İstanbul, ss.567-576, 2001.
- JARRAR, Y. F. ve ZAİRİ, M., “ Future Trends in Benchmarking for Competitive Advantage: A global survey”, **Total Quality Management**, Vol. 12, No. 7&8, ss. 906-912, 2001.
- KOSKINEN, Kaj U. ve VANHARANTA, Hannu, ““The Role Tacid Knowledge in Innovation Process of Small Technology Companies”, **International Journal of Product Economics**, 80, ss. 57-64, 2002.
- KOTTLER, Philip, **Marketing Management**, The Millenium Edition, Prentice Hall International Inc., New Jersey, 2000.
- KOZLU, Cem M., **Uluslararası Pazarlama**, Genişletilmiş 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1995.
- KURATKO, Donald F. ve HODGETTS, Richard M., **Entrepreneurship**, Fourth Edition, The Dryden Press, Fourth worth, 1998, s. 139.
- ÖZTÜRK, Azim ve WİLEMAN, David, “Enhancing Managerial Competencies Through Organizational Creativity”, **H.Ü. iktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 1, 2001.
- PEGES, Carl, **Handbook of Strategies and Tools for Learning Company**, Productivity Press, Portland, 1998.
- PETROWSKI, Mary J., “Creativity Research: Implications for Teaching, Learning and Thinking”, **Referance Service Review**, Vol:28, Number 4, pp. 304-312, MCB University Press, 2000.
- RANSLEY, Derek L., “ Do’s and dont’s of R&D Benchmarking”, **Research Technology Management**, Vol. 37, Issue 5,p. 50, 7p., Sep/Oct. 1994.
- SEYİTOĞLU, Halil, **Ekonomik Terimler Sözlüğü**, Güzem Yayınları No. 4, Ankara 1992
- SHEPHERD, Charles ve AHMED, Pervaiz K., “From Product Innovation to Solutions Innovation: A New Paradigm for Competitive

- Advantage”, **European Journal of Innovation Management**, Vol:3, Number 2, pp. 100-106, 2000.
- STANLEY, Brown, “Don't innovate--imitate!”, **Sales&Marketing Management**, Vol. 147, Issue1, ss. 24-25, 1995.
- ŞİMŞEK, M. Şerif, **Yönetim ve Organizasyon**, 6. Baskı, Günay Ofset, Konya, 2001.
- ŞİMŞEK, M. Şerif, AKGEMCİ, Tahir ve ÇELİK, Adnan, **Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış**, 2. Baskı, Nobel Yayınları, Konya, 2001, s.259.
- TEK, Ö. Baybars **Genel Pazarlama**, Geliştirilmiş 7. Baskı, Cem Ofset Matbaacılık, İzmir, 1997.
- The Economist, “ The Road from Imitation to Innovation”, 5/18/96, Vol. 339, Issue 7966, p80, 1p, 1996.
- VAN DE VEN Andrew H. , POLLEY, Douglas E. ve GARUD, Raghu vd., **The Innovation Journey**, Oxford University Press, London, 1999.
- ZHUANG, Lee, “Bridging the Gap Between Technology and Business Strategy a Pilot Study on the Innovation Process”, **Management Decision**, Vol:33, Number 8, pp. 13-21, 1995.

İNSANLIĞIN UZUN SOLUKLU TECRÜBESİ DİN-MİLLİYETÇİLİK İLİŞKİSİ

Mevlüt ALBAYRAK*

Özet

Bu çalışma şu sorulara cevap bulmayı amaçlamaktadır. İçinde bulunduğumuz yüzyıl yeni bir çağın başlangıcı olarak kabul edilebilir mi? Bu yüzyılda din ve milliyetçilik arasında bir ilişki söz konusu edilebilir mi? Bu sorular etrafında çalışma, “Din ve Milliyetçilik küresel bir temel üzerinde birlikte hareket ediyorlar. Dindar olan insanlar aynı zamanda daha milliyetçi oluyorlar” hipotezini değerlendirmeye almaktadır.

Anahtar kelimeler: din, milliyetçilik, huntington

Longterm Experience of human being -Relationship between Religion and Nationalism

Abstract

History shows a bewildering variety of religions, cults, sects, denominational developments, and spiritual movements of every sort. Taken together, the world's religions reflect the geographic, social, and linguistic diversity of the planet itself. This essay aims to answer the following questions. Can this century we live in be accepted as the beginning of a new century? In this century can there be a relation between religion and nationalism? This study tries to evaluate the hypothesis of “religion and nationalism are acting together on a global basis and religious people are also more nationalist than others” according to the answers given to the above questions.

Key words: religion, natioanlism, huntington.

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı Başkanı.

Yüzyılların ötesinden Lucretius'un, "din büyük kötülükleri ikna edebilirdi" sözü, geçmiş dönemlerden çok günümüzde daha fazla anlam içermektedir. Dışlayıcı bir ön itikatla, yaşadığı kültürel gerçekliği tek hakikat olarak kabul edenler, günümüz dünyasında başka hakikatlerin de var olabileceğini kabul etmemekte direnç gösteriyorlar. İnsanlık için birlikte öğrenerek, birlikte uygulamanın imkanlarını aramak zor ya da imkansız geliyor olmalı ki, hep çatışmaların arkasından yeniliği izlemek daha kolay ve doğal kabul edilebiliyor.

Bu kısa girişten sonra çalışmanın iki konu ilgi alanına aldığını söyleyebiliriz. Birincisi 11 Eylül 2001 tarihi yeni bir çağın doğuşu olarak kabul dileyebilir mi? sorusuna cevap arama çabasıdır. Bu soru, stratejistlerin yoğun baskılarının ve yönlendirmelerinin yanı sıra, toplumbilimci, felsefeci ve ilahiyatçıları da harekete geçirmektedir. Bir bilim adamı olmaktan çok bir propagandist olarak kabul edilen Huntington¹ başta olmak üzere bir çok Amerikalı bilim adamı ve düşünür, mesela Bernard Lewis, 11 eylül saldırısının Amerika'nın milli kimliğini güçlendirmesi için bir fırsat doğurduğunu, Amerikalıların kendilerini kültür ve dinle tanımladıkları yeni bir çağı başlattığını iddia etmektedirler.

İkinci olarak S. Huntington'un *Biz Kimiz?* isimli çalışmasında ve değişik yerlerde vurguladığı bir olguluğu, yani Amerika'nın dini ve milli kabulünün Amerikanizm açısından ele alınışını sorgulamaktır. Bu görüşte iddia edildiği gibi Amerika'da ve dünyanın bir çok yerinde yeniden yükselen bir değer olarak din ve milliyetçilik günümüz insanına ne söylemeye çalışmaktadır. Bu çalışma din ve milliyetçilik arasında kurulan doğrudan ilişkiyi değerlendirmeyi amaçlarken, din ve dindarlığın Amerika'yı diğer dünya ülkelerinden (özellikle Avrupa) ciddi anlamda ayırmakta mıdır? sorusuna da yönelmektedir. Huntington'un temel vurgusu şu önermedir. Bu önerme aynı zamanda çalışmamızın hipotezini oluşturmaktadır.

"Din ve Milliyetçilik küresel bir temel üzerinde birlikte hareket ediyorlar. Dindar olan insanlar aynı zamanda daha milliyetçi oluyorlar" (Huntington 2004, s. 17; Huntington 2004b, s. 365).

Huntington'un bu hipotezini ele alırken, onun önceki çalışmalarına da atıfta bulunulacaktır. Bu özellik sosyal bilim araştırmalarında kaçınılmazdır. Konuyu ele alış, metot, varsayımlar, değerlendirmeler bir bütün olarak incelenmelidir. Foreign Affair'in 1993, Yaz döneminde yayınlanan "*Medeniyetler Çatışması mı?*" isimli makalesinde Huntington, "*medeniyetlerin çatışması global politikaya hakim olacaktır*" (Huntington 1995, 14) teziyle başlıyor. Ona göre şayet bu çatışma gerçekleşirse, "*bundan sonraki dünya savaşı, medeniyetler arası bir savaş olacaktır*" (Huntington 1995, 30). Din ve Milliyetçilik arasında kurulan bir ilişkinin tutarlı ve uygulanabilirliği Huntington'un bu tezinden bağımsız ele alınamaz.

¹ Dikkat çekici bir yaklaşım olarak gördüğüm için bkz. Nuray Mert, "Huntington, ciddi bir düşünür falan değil, "siyaset düşünürü" diye lanse edilen bir propagandist," diyor. "*Din Siyasete Alet Ediliyor*," Radikal, 26. 05. 05, s. 6.

Burada ele aldığımız teze yardımcı olacağı düşüncesinden hareketle, Türk tarihinin büyük toplumbilimcisi İbn Haldun'un asabiyet (Milliyetçilik, bunun modern bir kavram olduğunun bilincinde olarak) teorisine de yer yer dikkat çekerek din ve milliyetçilik arasında doğrudan bir ilişkinin varlığını ortaya koymaya çalışacağız. Hristiyanlık, İslam ya da başka bir dini gelenek olarak din, milliyetçilik hakkındaki hükümleri etkiler ve harekete geçirir. Çalışmamız dinin bu özelliğini yerel ve uluslar arası politikanın işlevliliğindeki rolünü de dikkate alarak doğrulamaya çalışmaktadır.

21. yüzyıl bir din çağı mıdır? sorusu ilahiyat bilimi açısından fazla dikkat çekicidir. Ancak stratejik açıdan bu soru çok daha ciddi araştırmaları gerektirmektedir.

“11 eylül ideoloji ve ideolojik çatışma açısından 20. yüzyılın sonunu ve insanların kendilerini öncelikle kültür ve dinle tanımladıkları yeni bir çağın başlangıcını çarpıcı bir şekilde simgeledi. Bugün ABD'nin gerçek ve potansiyel düşmanları, dinin yönlendirdiği Militan İslam ve ideolojik olmaktan bütünüyle uzak Çin milliyetçiliğidir” (Huntington 2004b, 340).

Bu cümlelerin ön kabulü bir çağın sonu, yeni bir çağın başlangıcı vurgusudur. Buna göre ideolojilerin ve tarihin sonu tezleri burada bir daha karşımıza çıkmaktadır. İdeolojiler çağı bitmiş ve onun yerine din ile tanımlanan bir çağ başlamıştır ya da başlamaktadır. Burada bir geri dönüş, diğer bir ifadeyle spiral bir dönüş söz konusu edilmektedir. Aslında biten ya da bitirilen bir şey söz konusu değildir. Biten Amerika açısından rakip ve düşman bir ideolojinin sonudur, başlayan ise yine Amerikanın kendi tanımladığı kavramlar örgüsü içinde yeni bir din çağıdır. Çünkü Amerika açısından, ya da stratejistlere göre Din, çağımızda bir uyanışı yeniden ve daha canlı ve entelektüel bir tarzda yaşarken, İslam'ın bu uyanışta canlı kalması bir derece problem olarak dikkat çekmektedir. En azından bu soğuk savaş sonrası Amerika için böyle olduğu görülmektedir.

İbn Haldun'un (1332-1406) toplumluk otoritenin ve devletin kaynağını asabiyet (modern anlamda milliyetçilik) olgusunda yattığı iddiası, yeni söylemi kavrayabilmemiz açısından bir başlangıç noktası sunmaktadır. Milliyetçilik mi dini harekete geçiriyor, din mi Milliyetçiliği doğuruyor? sorusu, daha çok modern dönemle ilgili bir soru olarak kabul edilse de, bunun tarihin her döneminde mümkün olabileceğinin kabul etmeliyiz. Günümüzde böyle bir sorunun canlı tutulmasında, büyük oranda, dünyanın en gelişmiş ülkelerini hedef alan terör olayları etkili olmaktadır. Akademisyen ve gazete köşe yazarı Şahin Alpay, *“Milliyetçilik Dini Sömürüyor”* isimli köşe yazısında, ABD'nin Chicago Üniversitesinden Prof. Pape ve ekibinin intihar eylemleriyle ilgili çalışmasından hareketle şu sonuca ulaştığını yazmaktadır.

“Savunulanan aksine intihar saldırılarının radikal İslamcılık ile fazla bir ilgisi yok... Dünyanın her yerindeki intihar saldırılarının itici gücü, dini

inançlar değil açık ve net bir stratejik hedef: Yabancı orduların vatan sayılan topraklardan çekilmesini sağlamak.”²

Toplumbilim açısından bu yorumlama doğru olabilir. Ancak dini inançların Milli duyguları yoğunlaştırmadığını, aksine dini istismar ettiğini büyük harflerle söylemek fazla iddialı görünüyor. Din, Milli duyguları harekete geçirebilir. Dinin emirlerinin yerine getirilmesi, özellikle İslam açısından, birinci derecede özgürlüğü temel almaktadır. Özgürlüğün olmadığı bir toprak parçasında insani değer ve erdemlerin gerçekleşmesi söz konusu edilemez. Bu bakış açısından Milliyetçilik de kültürün bir unsuru olarak dini duygu ve düşünceleri harekete geçirir. Din, modernitenin ürünü modernizmle birlikte kaybettiği güç ve yaşamlık etkisine yeniden kavuştuğu gerçekçi bir değerlendirmedir. Bu “yeniden” tanımlama, Milliyetçilik duygusundan bağımsız olamaz. Yabancı ya da düşman güçlerin bir ülke toprağından çekilmesini sağlamak noktasında din ve milli duygular birlikte, bir bütün olarak hareket ederler. Dindarlık ve milli duyguları canlı olmak bir insan sorunudur ve yaşamlık değeri vardır. Din ve milliyetçilik bu anlamda insan hakları uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Terör olarak isimlendirilen sorun, sadece uygulanan metodun insanlık suçu sayılabilecek boyutunda ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Ancak ülkesi düşman güçler tarafından işgal edilen insanların uluslar arası hukuk kuralları içinde mücadele etmelerini beklemek için, öncelikle hukuk kuralları içinde ülkelerinin işgal edildiğinin rasyonel bir açıklamasının olması gerekmektedir. Günümüzde sömürgeci emperyalizm, isim değiştirerek küreselleşme maskesi takmaktadır. Bu isim ve uygulama ise, Makyavelist bir yaklaşımla her şeyi mubah görmektedir. İntihar bombacılarını sorgular ve yargılarken, onların argümanlarının yanlış olduğunu değil, niçin bu yola başvurdıklarını incelemek rasyonel ve tutarlı bir yol olacaktır. Bu insanlar kendi öz vatanlarında yabancı konumuna sokulmuş ve yalnızlığa itilmişlerdir. Yukarıda öne sürülen tez doğru kabul edilirse, dinlerinin onlara verdiği yönlendirici duygu ile vatanlarını ve geleceklerinin kurtarmaya çalışmaktadırlar.

Din ya da başka bir dünya görüşü insanları yanlış ve eksik eğitimle, insanlık için felaket olarak tanımlanabilecek sonuçlara götürebilir. Bu yanlışlığı tek başına dine ve o dine inananlara kesmek, bir insan hakları sorunu doğurur. Günümüz dünyasında din, modern dünyada bir yalnızlık yaşamıştır. Türkiye açısından da sorun, din eğitiminin resmi kurumlarda daha rasyonel ve tutarlı bir biçimde yapılması için çaba sarf etmek yerine, bu eğitimi yasaklamaya gidilmesi ve böylece de cemaatlere meşru zemin hazırlanmasından kaynaklanmaktadır.

Din insanlık tarihinde serüvenini tamamlamış mıydı?

Dinin insanlık tarihinde serüvenini tamamladığı iddiası, pratikte çok ciddi yanıtlara işaret etmektedir. Günümüz dünyasında dinin ve dini değerlerin bir kenara itildiği, kısmen doğrudur. Din bilginlik (epistemolojik) gerekçelerle, dünya hakkındaki bilgimizin merkezi

² Şahin Alpay, “Milliyetçilik Dini Sömürüyor,” Zaman Gazetesi, 30. 07. 2005.

şartlarından birini oluşturmuyor. Dünyayı tanımlamada “dine gerek kalmadığı” vurgusu aslında kendi içinde bir çağrışıma dile getirmektedir. Bilim çağında dinin yeri, bireyin Tanrı inancının günümüzde nasıl ifade edilebileceği, bilimsel dünya görüşü ile bir dine iman eden birinin dünya görüşünün birbiriyle nasıl uyusabileceği/ uyuşturulabileceği, çağdaş bilimin ürünleriyle insan ve dünya hakkındaki fikirlerimizin nasıl etkileşim içinde olduğu, insan hayatının anlam ve amacının bilimin keşfettiği ve bize ‘gerçek’ diye sunduğu dünya anlayışının tanımlanması ve uygulamaya sunulmasında hangi çeşit tecrübelerle sahip olduğumuz vs. soruları modernizmin biçimlendirmeye çalıştığı hayat tarzında kaçıp kurtulamayacağımız kadar ‘bizleşmiştir.’

Kant’ın dine bir yer bulma çabası ve onu sınırlı bir alana hapsedmesi, dinin bir fenomen olarak hayat içindeki yerinin yanlış tanımlanmasına yol açmıştır. Din, salt fikri inançlar veya soyut düşüncelerden oluşmaz. O inananlarına bir yaşam tarzı sunar. Her dini topluluk bireylik tecrübenin, topluluk ritüelin ve etik ilgilerin ayırıcı geleneğine sahiptir. Aynı zamanda din bireylik hayatın dönüşümünü amaçlar. Diğer bir ifadeyle, “Dini gelenekler temelde pratik ve normatif birer yaşam tarzıdır. Öyküler, merasim ve dini pratikler, bireyleri ortak belleğe, tavırlara ve yaşam stratejilerine sahip topluluklara bağlamaktadır. Bir başka yönüyle dinin asıl amacı bireyde dönüşümün gerçekleştirilmesini” (Barbour 2003, 1, Borbour, 2004, 43) sağlarken, topluluk dönüşümü de beraberinde kazanmayı hedeflemesidir.

Din ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için din felsefecisi Ninian Smart’ın dini tanımlamak için ortaya koyduğu yedi (7) boyutu tekrarlayarak, modern dünya gerçekliğinde din ve milliyetçilik arasındaki bağı değerlendirmeye çalışabiliriz. Smart’ın bu 7 (yedi) boyutu şunlardır. Öğreti, mit, etik, ibadet (ritüel), sosyal tecrübe, bireylik tecrübe ve maddi donanımlar. Donanımlara camiler, Kiliseler, özel giysiler, semboller vs. girer (Smart 1987, 70). Ulus fikri bu boyutlarda vücut bulmaktadır. Her millet, modern mit/ler, yani tarihe, okul ve üniversitelerinde öğretilen tarihe sahiptir. Mit, kahramanlar ve başka kutsal kahraman ve figürleri gerektirir; mesela şairler, büyük bilim adamları, sporcular. Her milletin ritüelleri vardır. Bayrak kullanımı, milli marş, spor müsabakalarıyla ilgili başarılar, şehitler için düzenlenen anma günleri, geçit törenleri vs. her millet vatandaşlık ahlakını aşılar, vergi vermenin kutsallığını vurgular, düşmana karşı hazırlıklı olmanın bilincini yerleştirir, oy vermenin bir vatandaşlık görevi olduğunu ve doğru çalışmanın erdem olduğunu söyler ve uygulatır. Her milletin kardeşlik duygusu, gurur duyma gibi tecrübeleri aşılar ve ona odaklanır. Her millet bir çeşit ruhban sınıfı gibi çalışan bir devletle vücut bulmuştur.

Buna göre milliyetçiliği, modern anlamda din kendi açılımı olarak görebiliriz. Milletlerde din ve devlet arasındaki ilişki değişik olabilir. Bu ilişkide sorun gibi gösterilen seküler kavramına verilen anlamdır. Bu kavramı hem bir devletin yönetimini dini olmayan anlamında, hem de seküler devlette dini inancın bir olumsuzluk oluşturmayacağı anlamda kullanarak, ortaya çıkabilecek problemi ya da problemleri aşabiliriz (Smart 1987, 71).

Milliyetçilik modern bir ideoloji olmasına rağmen, milliyetçiliğin özel bir formu gelenekli dinin unsurları içinde yer alabilir. Bu hem dini olana, hem de maddi olana katılır. Milliyetçiliğin dini olabileceğini savunan Smart, adı geçen yedi boyuttan öğreti boyutunu ayrı tutmaktadır (Smart 1987, 74). Ancak İslam açısından bakarsak, “vatan sevgisinin imandan olduğu” hükmünden hareketle, şehitlik kavramının rasyonelleştirilmesi bir öğreti çabasıdır. Vatanın kutsallığı bir öğretinin nesnelleşmiş halidir. Tanrı inancı, İlahiyatçı Paul Tillich’in ifadesini kullanarak söylersek, “sizin toplumunuz mutlak ilginin toplumdur” (Smart 1987, 75) vurgusuna inançtır. Milli kimlik sizi siz yapan temel unsurdur. Kimlik ve karakter arasındaki ilişki açısından bakarsak, inançlarınız neyse, karakteriniz de o olur. Diğer bir ifadeyle milli kimlik ile karakter arasındaki ilişki, karakterin başka kültürlerden insanlarla aramızdaki ilişkide de etkin olduğunu kabul etmemize yol açar. İnsan karakteri, içinde yaşadığı dünya ile nasıl bir bağlantı kurabileceğinin nesnelliğini eylemde gösterir.

Yazıda, dinin birey ve toplum hayatındaki belirleyici rolü ve etkisine vurgu yapmanın sebebi, ‘11 Eylül 2001’den sonra’ önermesinde insanların daha dindar ve daha fazla milli hassasiyet gösterdikleri iddiasında, dinin bir kenara itilemeyeceğinin kısa bir girişini sunmaktır. Nitekim S. Huntington, din ve milliyetçilik arasında doğrudan bir ilişki kurarak İbn Haldun’un asabiye teorisini 11 eylül aracılığıyla güncelleştirmektedir. Huntington’a göre “daha dindar olan insanlar aynı zamanda daha Milliyetçi olabiliyorlar” (Huntington 2004b, 365).

Tarihi Yardıma Çağırarak

Türk tarihinin büyük siyaset felsefecisi ve toplumbilimcisi İbn Haldun’a göre her devletin gelişmesi beş aşamayı içerir. (1) Göçebelerin, istila ettikleri ülkeye yerleşmeleri, (2) yenilen halkların yönetilmesi, bireylik iktidarın kurulması ve iş hayatının ortaya çıkması, (3) toprağın işlenmesi, ticaretin gelişmesi ve büyük şehirlerin oluşması, (4) güven ortamı ve devletin denge durumu, (5) verimlilik ve gelişme, iktidarı elinde tutanların israf ve şehvete düşmeleri ve çöküş (İbn Haldun, I/444-447). Bütün bu aşamalar, gelişmiş her devletin temel özelliği olarak kabul edilirse, yeni bir çağın başlangıcı olarak adlandırılacak günümüzde, din ve milliyetçilik birlikte bu yeni çağı nasıl biçimlendirecektir? Devletlerin belli bir ömrünün olduğu tarihi bir tecrübedir. Temel soru günümüz dünyasında asabiyet/milliyetçiliğin nasıl tanımlanacağı konusunda yer almaktadır.

Onun cümlelerinden okursak; Asabiyet, ya da Milliyetçilik, “bir nesilden gelenlerin bir araya toplanarak bir kuvvet, kudret ve üstünlük sahibi olmaları ve bir ideal etrafında toplanmalarıdır” (I/373). Milletsiz devlet inşa etme (Fukuyama) düşüncesinin aksine İbn Haldun, “bir nesilden gelenleri” merkeze almaktadır. Milli kimlik açısından bu temeldir. Bu ise toplumbilim ifadesiyle “standart kimlik” karşılığıdır. Dikkat edilmesi gereken nokta, bu nesilde güç ve ideoloji olgularının var olması zorunludur. Güç ve ideoloji bir bilgi sorunudur. Dil, din, gelenek, alışkanlıklar ve kurumluk yapı bu bilginin zihinlik ve mekanlık alt yapısının temelini oluşturur. Bu anlamda ideoloji bir hafızadır.

Asabiyet, diğer bir ifadeyle Milliyetçi duygu ve düşünceler, din ile birlikte bulunmalıdır. “Asabiyet ile beraber bir kimse de Tanrı’nın hüküm ve emirlerini mahluklarına tatbik edeceğini gösteren güzel ahlak, adalet vs. gibi hayır belgeleri bulunursa, o kimse yeryüzünde Tanrı’nın halifesi olmaya hazırlanmış olur” (İbn Haldun, I/364-5). Tarihlik tecrübeler bunu doğrulamaktadır. Din ve Milliyetçilik Batı ve Doğu tarihinde hep el ele ilerlemiştir. Adrian Hastings’in işaret ettiği gibi din çoğu kez Milliyetçiliğin içeriğini tanımlar: “Her etnik yapı önemli ölçüde, dille biçimlendiği gibi dinle de biçimlenir. Avrupa’nın Milli oluşumunu Hristiyanlık biçimlendirmiştir.” (Adrian, 1997, 185-87, 205). Nitekim günümüzde dindarlık Amerika’yı diğer bir çok batılı toplumdan ayırır. Amerikalılar aynı zamanda ezici çoğunlukla Hristiyan’dır; bu özellik onları batılı olmayan halkların bir çoğundan farklı kılar. Dindarlıkları Amerikalıların dünyayı iyilik ve kötülük çerçevesinde, diğerlerinden daha belirgin, daha geniş biçimde algılayabilmelerini sağlar.

İbn Haldun’a göre asabiyet, modern anlamda Milli duygu ve heyecanlarla birlikte dini ve dinin uygulamadaki “güzel ahlak, adalet” bir arada bulunursa, insanlık için bir kurtuluş modeli oluşturabilir. “Dine inanma ve boyun eğme asabiyet sahibi (Milliyetçi) olanlar arasında çatışmaları sona erdirir. Din, amaç ve hedefleri bir kılar...” (I/403). Ancak tarihlik tecrübe, asabiyetsiz bir din birliği ve amaç ortaklığını doğrulamamaktadır. Din bireyler arası ve toplum içi dayanışmada etkin olabilir, ancak tamamen birlik ve amacı dine göre açıklamaya çalışmak yeterli ve geçerli bir anlam içermemektedir.

Huntington’a göre 21. yüzyılda “bir din çağı olarak yükseliyor. Kuzey Avrupa dışında her yerde halk rahatlık, destek, teselli ve kimlik için yüzünü dine dönüyor...Bir çok ülkede ulusal kimliğin dinsel çerçevede yeniden tanımlanmasını hedefleyen güçlü hareketler ortaya çıktı. Çok farklı biçimde, ABD’deki hareketler Amerika’nın dinsel köklerini ve Amerikan halkının dine olan sıra dışı bağlılığını anımsatıyor. İncil öğretisine dayalı Hristiyanlık, önemli bir güç haline geldi ve Amerikalılar kendi imajları konusunda, büyük oranda, Hristiyan bir halk oldukları gerçeğine geri dönüyor” (s. 15). Huntington, spiral bir dönüşümde ısrarlıdır. Amerika’nın “dinlik kökleri” ve “dine olan bağlılık” kuramı, Amerika’yı oluşturan Protestan ruhunun yeniden başına dönmesi kavrayışıdır. Bu İbn Haldun’un devletler için tanımladığı son noktaya, yani “yok oluş” sürecine karşı bir tezdır ve tamamen ırkçıdır. Bunun uygulamalarını en azından *ku klux klan* ve benzeri örgütlerin teori ve uygulamalarından gördük.

Huntington toplumların dine yönelmelerinin temelinde rahat bir yaşam ve kimliklerini koruma gerekçesini görüyor. Dini köklere inme çabası da bu kimliği koruma ve hayata hakim kılmak duygusundan kaynaklanmaktadır. “İncil’e dayalı Hristiyanlık” Kutsal kitap temelli dünya tasavvuruna dönüşür. Din yeniden kendi kökleriyle tanımlanırken, milliyetçilik de bu tanımlamadan istisna edilemez. Nitekim bu vurgu İbn Haldun’da tanımlanmaya çalışılmıştır:

“Din veya mezhep veya bir devleti korumak gibi bir düşünce etrafında halkı toplamak ve boyun eğdirmek için asabiyet, yani kudretli ve kuvvetli bir kavmin arka olması gerekir” (I/405). Tanrının yeryüzünü imar etmek ve adaleti hakim kılmak için insanı sorumlu tutması ilkesinden hareketle, dinin yeryüzünde adaleti hakim kılabilmesi için milli kimlikler ve ondan kaynaklanan güçlü yapıya ihtiyaç duyması doğal bir yasa olarak kabul edilebilir.

Güçlü devlet kaçınılmaz olarak güçlü Millet demektir ve o milletin sahip olduğu güçlü değerler demektir. Bilgi ve güç, geçmiş dönemlerin olduğundan daha fazla modern hayatın olmazsa olmazıdır. Hayata uygun kavramlar üretebilmenin tek yolu budur.

Asabiyet sahibi, ya da Milliyetçi bir yöneticide “hayır, iyilik ve cömertlik sahibi, küçük kusurları affedebilen cesareti, hayatlarını teminde zorlanalara yardımcı olmak, misafirleri konaklatmak, verdikleri sözleri yerine getirebilen, zayıf ve yetersiz olanları korumak gücünün” (I/365) bulunması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle bu özellikler kaçınılmaz olarak bu insanların Milliyetçi gerçekliklerinin özellikleridir (I/366). Kendi insanına ve milletine saygılı olan, vefa duygusuna sahip olanlar, tüm yaratılmışı tanrılık işareti olarak görür. Bu da milliyetçi gücün insanlık için dinle birlikte hareket etmesi gerektiğinin açık ifadesidir. Doğal olarak bu ilkeyi temele alan bir milliyetçilik tezi, hiçbir şekilde ve ortamda insan hakları ihlali yapmaz, yapamaz. Zaman yenilikleri ve farklılıkları beraberinde getirir. Her dönem kendi gerçekliğini, kendi gerçekleri doğrultusunda tanımlamaya çalışır. Nitekim, “devleti idare edenlerin huyları,” diyor İbn Haldun, “o devletin hallerine göre değişir, bir devredeki hal ve ahlakları diğer devrelerdeki hal ve ahlaklarına benzemez. Çünkü ahlak, bulunduğu çağın halinin mizacına tabidir.” (İbn Haldun, I/).

Amacımız bir İbn Haldun değerlendirmesi yapmak değildir. Tarihin bir süreç içinde olduğunu göstermektir. İbn Haldun’u akıldan çıkarmadan günümüzün en güçlü devletini okumaya çalışabiliriz. Bu güçlü ve bir o kadar da emperyalist devlet Amerika’dır. Amerika farklıdır ve bu farklılık büyük oranda Amerika’nın Anglo-Protestan kültürü ve dindarlığıyla tanımlanır (Huntington, 364). Bu Amerikan ideolojisi, diğer bir ifadeyle Amerikanizmdir. Amerika’nın kendi ülkesi ve devleti için istediği ve kurguladığı din- milliyetçilik ilişkisini, Türkiye için geçerli bir eylem biçimi olarak kabul etmekte midir? Yoksa, cemaat temelli, milli duyguları ikincil duygular olarak gören bir yapılanma mı istemektedir? Bu sorulara doğrudan değil, metin içinde yer yer cevap vermeye çalışacağız.

Daha Dindar Olan Ülkeler Aynı Zamanda Daha Milliyetçidir.

Toplumda daha dindar olan bireyler, aynı zamanda daha milliyetçi olma eğilimindedir. Toplumbilim araştırmaları bunu doğrulayacak kadar fazladır. Huntington buna canlı bir örnek sunmaktadır:

“Amerikalılar ezici çoğunlukla hem Tanrı’ya hem de ülkelerine bağlıdır ve Amerikalıların gözünde bu ikisi ayrılmaz niteliktedir. Dinin her kıtada halklar arasında bağları, bağlılıkları, ortaklıkları ve düşmanlıkları biçimlendirdiği bir dünyada Amerikalıların ulusal kimliklerini ve ulusal hedeflerini bulmak için yeniden dine dönmeleri hiç şaşırtıcı olmayacaktır. Amerika dünyaya dönüyor. Dünya Amerika’ya dönüşüyor. Ve Amerika Amerika olarak kalıyor. Kozmopolit mi? Emperyalist mi? Milli mi? Amerikalıların tercihi bir millet olarak kendi geleceğini biçimlendirecek ve bir de dünyanın geleceğini..” (365-66). Buradaki sıkıntı, Amerikanlaştırma çalışmalarının süreç halinde bir Amerikanizm’e dönüşmesidir. Her izm ise, ‘ötekilere’ ‘zorlanan masum bir dayatmadır.’ Amerikan milliyetçiliği yayılmacı ve emperyalisttir. Her coğrafya için farklı yorumlanmaya ve tanımlanmaya açık bir olgu olarak milliyetçilik, Türk kültürü açısından farklı bir açılımı kabul edebilecek güçtedir. Türk Milliyetçiliği evrensel değerlere açık olmayı insani bir ilke olarak benimser; emperyalizmin de amansız düşmanıdır. Onun temel çıkış noktası, inandığı tek Tanrı inancı, diğer bir ifadeyle “rab’bul alemin olan” yüce Tanrıdır.

Amerikalılar 11 eylülde önce dini gerçeklerin farkında değil miydi? Amerikalılar ve ülkeyi yönetenler 11 eylül 2001 olaylarının tahrip edici etkisinden önce, şu anda yüzyüze geldikleri meydan okumalarla bugün olduğu kadar ciddi yaptırımılık teori ve pratikler üzerinde düşünüp düşünmediklerini tartışma konusu yapmıyorum. Ancak yapılan araştırmalara göre Amerikalılar “din, manevilik, etik, farklılık, çatışma ve birlik” gibi kavramlar üzerinde bugün biraz daha fazla ilgilenmektedirler (Hicks 2003, 11).

Washington’daki Milli Katedraldeki dua servisi, 11 eylül’de ölenlerin anısına farklı dinlerden insanları bir araya getirdi. Bu merasim CNN’de naklen yayınlandı. Washington Post yazarlarından Rene Sanchez ve Bill Broadway’in yazılarının başlığı bu anlamda dikkat çekicidir. “*A Kindship of Grief: With Prayer and Patriotism, a Nation Comes Together.*” *Keder Dostluğu: Dua ve Milliyetçilik, Bir Millet Bir Araya Geliyor.*

Dinin Amerikan hayat ve yönetimindeki rolünü ve etkisini göstermesi bakımından Milli Katedralde yapılan merasim bir çok şeye bir anda dikkat çekmektedir. Ömer Çaha, Amerikan modelini anlamamız için bu merasimin bizlere bir çok ipucu sunduğunu yazıyor. Ona göre bunları beş noktada toplamamız mümkündür. (1) “Din ve onun ulusal sembolü olan Katedral Amerikan toplumunun ve devletin ruhu olarak kabul edilmektedir. En üst düzeydeki kutlama merasimi Tanrı’nın mekanında yapılır anlayışı açıkça gösterilmektedir. (2) Halkın oy desteğine ihtiyacı olan siyaset dünyası değil, aynı zamanda askeri ve sivil bürokrasi de din ile iç içedir...(3) Milli katedralin başında bir zencinin olması eşitlik konusunda sembolik bir gösterge oluşturmaktadır. (4) Ayinde Hristiyan, Müslüman, Yahudi sırlaması İslam’ın Amerika devleti nezdinde Yahudilikten daha üst bir noktaya geldiğini göstermektedir. (5) Bütün devlet erkanının Amerika düzeyinde en yüksek mekan olarak kabul edilen Katedral’de Tanrı’nın huzuruna çıkması

ve ona devlet başkanı ağzıyla söz vermesi, Amerika'nın Tanrıya karşı sahiplendiği özel misyonu göstermektedir" (Çaha 2003, 41-42).

Merasim, bütün bu yorumlamanın ötesinde dinin tezyinat ve süsü diyebileceğimiz kurumların hala mistik etkileyici gücünü canlı tutarken, dinin birey ve toplum hayatındaki kontrol edici ve insanlığın ortak kaderinde Tanrı inancının asli rolünü vurgulamaktadır. Bu bize dinin, hayatı anlamlı kılma ve onu yönlendirmede bilgikuramlık anlamda dışlanamayacak kadar etkin olduğunu göstermektedir. Bu aynı zamanda gelişmiş bir ülkede, dinin stratejik rolüne dikkat çekmektedir. Bu biz Türklerin göz ardı ettiği önemli bir noktadır.

Din yeniden etkin hakimiyetini mi kuruyor? Bu sorunun cevabı yazının bütünlüğü içinde evet, olacaktır. Ancak bu hakimiyet, Amerika'nın yönlendirdiği ve sınırlarını belirlediği bir din ve milliyetçilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda özellikle Türk milliyetçileri, Huntington'un aşağıdaki cümlelerini dikkatli okumak zorundadırlar. Kavramı istediğimiz gibi kullanmak değil, kavramın içinin tarafımızdan doldurulması önemlidir. Kavram üreten ve içini "kendice" dolduran hayata hakim olur. Huntington, *Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı* isimli kitabının "Dinin Küresel Dirilişi" alt başlığında "yaklaşık 300 yıldır dinin insan hayatında etkisini zayıflatmış olduğunu" kabul etmektedir. Ona göre;

"20. yüzyılın son çeyreğinde laiklik yönünde ilerleyiş tersine döndü. Din neredeyse küresel bir diriliş sürecine girdi. Batı Avrupa dışında dünyanın hemen her yerinde bu süreç kendini gösteriyor" (2004b, 355).

Huntington'un din ve laiklik arasında yaptığı ayrım dikkat çekicidir. Burada laiklik ile din iki karşı alan olarak sunulmaktadır. Laikliği din karşıtı olarak okumak, Türkiye gibi dini ve milli hassasiyetlerini birlikte oluşturan bir ülkede yanlış ve kasıtlı yönlendirmelere yol açabilir. Huntington'a göre, laiklik insan hayatında dinin yerinin olmadığı vurgusunu yaparken, din, bu olumsuzluk karşısında yeniden "küresel bir süreç" içine giriyor. Bu iki farklı dünya ayrımı, Amerika'nın politik paradigmasıyla uyumludur. Dinin küresel bir süreç içine girmesi, doğal dini hareketlerin kendini ifade etmesi değil, Amerika'nın 'tanımladığı' şekilde gerçekleşmektedir. Her bir tanımlama, kendi içinde bir sınırlamayı beraberinde getirmektedir. Nitekim onun bu süreçten Avrupa'yı istisna tutması dikkat çekicidir. Amerika'nın bizim için tehlikeli olacak dini "cemaatleşme" olayını "din" olarak algılatma çabası, toplumbilim ve ilahiyat açısından kabul edilemezdir. Türkiye bu konuda cemaatleşme, cemiyetleşme ve devletleşme sürecinin argümanlarını eleştirel tarzda ele almanın imkanları üzerinde çalışmalıdır. Cemaatleşme, toplumluk bilincin oluşmasına engel olabilecek güçte olursa, hafızamız ve gelecek kimliğimiz problematik hale gelecektir. Cemaatleşme dini, ritüel alanda güçlendirirken, Milli duygular konusunda pasif kalabilmektedir. Daha ileri düzeyde milli duygu ve hassasiyet, ikincil bir konuma indirgenmektedir. Türkiye'de cemaatleşme, doğal olarak indirgemeci ve milli reflekslere karşı tepkiseldir. Nitekim cemaatleşmenin Türkiye üzerindeki en etkin isimlerinden Gülen'in bir dergide çıkan mülakatı dikkat çekicidir. AB sürecine karşı çıkanları ulusalcı (Milliyetçi) cephe olarak isimlendiren Gülen,

“ölseler bir araya gelmeyecek kimseler ulusal cephe adı altında bir kitlesel dalga oluşturmaya çalışıyorlar,”³ diyor. Diyalog önderi olarak takdim edilen Gülen, aynı kültürel gelenekten gelenlerin bir araya gelmesini çok olumsuz bir yaklaşım olarak değerlendirirken, ötekilerin dini ve dindarları ile diyalogu olumlamaktadır. Bu çelişki, dini duyarlılıktan değil, ideolojik önyargıdan ve Amerikan merkezli bir din anlayışının uygulanmaya çalışılmasıyla ilgilidir. Amerika’nın ürettiği ve ‘kendince’ tanımladığı “İlımlı İslam” senaryosu bu düşüncenin olgusalığa dönüştürülmesidir. Nitekim aynı yerde o şöyle devam ediyor:

“Kimlikleri, söylemleri, hassasiyet ve dünya görüşleri bu derece farklı, üstelik birbirleriyle hiçbir diyalog geliştirme niyet ve isteği olmayan insanlar muvakkatan bir araya geliyor...ulusal cephe adı altında oluşturulmaya çalışılan dalganın sınırları belli değil. Hedefi, niyeti ve çağrı yaptığı hassasiyetler farklı farklıdır. Kemiksiz, kimliksiz ve hedefsiz bir dalga” (Aynı Yer).

Kutsal bir süreç olan kurtuluş savaşında çok farklı renklerin milli direnci göstermek için bir araya gelmelerindeki zihniyet dünyasını anlayamamak ya da anlamamak çabası içinde olmak, bugün AB ya da Amerikanizm’e karşı cephe oluşturanları da anlayamayacaktır.

Dünyanın hemen her yerinde tıpkı ekonomik küreselleşme gibi dini küreselleşme de nüfusun genç kesimiyle ilgilenmektedir. Belki de cemaatlerin en büyük başarısı da bu noktada etkili olmaktadır. Nitekim Huntington,

“Bu ülkelerde en dindar insanlar ille de ileri yaşlardakiler değil, gençler, yoksul köylüler değil, yükselişe açık iyi eğitim almış beyaz yakalıları ve profesyoneller, tıp fakültelerine giden öğrencilerin sınıfa türbanla girerek laik yönetime meydan okuyan Türkiye bu eğilimi yansıtan bir örnek. İki büyük misyoner din, İslam ve Hristiyanlık tüm dünyada din değiştirenleri kazanmak için rekabet ediyor; en dikkat çekici çabalar ise İslami cephede, köktenci hareketlerde ve Hristiyanlık cephesinde İncil öğretisine dayalı Protestanlıkta kendini gösteriyor. Protestanlığın Latin Avrupa’da çok büyük etkisi oldu ve şimdi de Afrika, Asya ve eski Sovyet dünyasını etkiliyor” (2004b, 356), diyor.

Bu iddiaların toplumbilimlik geçerliliği ayrı bir tartışma konusudur. Bununla beraber kendini tanımlama ve uygulama alanı olarak din, bireyin ve toplumun birlikteliğinde etkin rol oynamaktadır. Bu politik stratejilerin göz ardı edemeyeceği bir olgudur. Tekrar edersem, bu toplumbilimlik bir olgu olmakla beraber, bireylik anlamda, öznenin “ben merkezlikten” kutsal olana yönelmesinin de bir ifadesidir. Laikliğin dinsizlik olarak kabul edildiği vurgusu, masum bir şekilde geçiriliyor. Mesela, Türban ile dinin ve dindarlığın özdeşleştirilmesi, politik bir söylemden öteye bir anlam ifade etmiyor. Din, türbana indirgenerek, parça-bütün arasındaki ilişkiye yer

³ Yeni Aktüel Dergisi, sayı, 14, , 10. 05. 2005, s. 57.

verilmiyor. Türkiye’de dini hareketin Türkiye Cumhuriyetine meydan okuduğu tezi, Huntington’un “dindarlık ve milliyetçilik” arasında kurduğu doğrudan ilişkisini de tehlikeye sokuyor. Onun tezinden hareketle sormaya çalışırsak, şayet, dindarlık milliyetçiliği harekete geçiriyorsa, Türkiye’de cemaatler niçin daha fazla Milliyetçi oluşumların içinde yer almıyor, ya da taraftarlarına Milliyetçi ideolojiyi özümsetmiyor? Bu soru Amerikan örneğinden hareketle cevaplandırılabilir. Güçte değildir. Felsefi değerlendirme bir tarafa, bu toplumbilim açısından ayrı bir çalışmayı gerektirir. Şu bir gerçek ki, Türkiye’de cemaatleşme artık köylü değil şehirli, okumamış değil üniversitelidir. Biz bu noktada uygulamada dinin Amerika sivil ve politik hayatındaki etkilerini de göz ardı etmememiz gerektiğinin bilincinde olmak zorundayız. 2000 yılı başkanlık seçimlerinde din, merkezi bir etkendi. Büyük olasılıkla Amerikan tarihinde gerçekleşmiş hiçbir seçimde bundan daha merkezi olmamıştı. Dinin oynadığı bu rol dört yönden özel önem taşıyor.

1- Dine dayalı ve toplumsal girişimler için Beyaz Saray’a bağlı özel bir dairenin kurulması daha önceki yönetimlerin aklına gelmeyen örneği görülmemiş bir adımdır.

2- 1990’lı yılların sonlarında yaşanan ekonomik patlama ve ciddi dış tehditlerin yoksunluğu seçime giden süreç içindeki politik mücadelelerde ahlakın merkezi bir rol oynamasına yol açmıştı. Ahlakla ilgili kaygılar, dine odaklanılmasına yol açmıştı. Seçimden hemen sonra yapılan bir kamuoyu yoklamasında Amerikalıların %69’u Amerika’da aile değerlerini ve ahlaki davranışları güçlendirmek için seçilecek en iyi yolun dine daha fazla yönelmek olduğunu dile getiriyordu; halkın % 70’i Amerika’da dinin etkisinin daha da güçlenmesini istediğini söylüyordu (Huntington 2004b, 350/351, 27 dipnot s. 45).

3- Dinin ahlaki çöküşe çare olacağı inancı, doğal olarak, halkın dinsel görüş ve bağlılıklarını kullanan oylarla son derece ilişkili kılıyordu (s.351).

4- Adayların dinsel inançlarıyla ilgili bütünüyle yepyeni bir tartışma düzeyine tanıklık etti (353).

En sevdiği politik düşünür kim olduğu sorulduğunda G.W.Bush şu yanıtı verdi: “İsa; çünkü yüreğimi değiştirdi. Yüreğiniz ve yaşamınızla İsa’ya döndüğünüzde, İsa’yı kurtarıcı olarak kabul ettiğinizde, o da yüreğinizi değiştiriyor. Yaşamınızı değiştiriyor. İşte bana da olan buydu!”⁴

⁴ Bir Türk’ün Paranoya olarak okuyacağı aşağıdaki cümleler Amerikalılar için doğal kabul edilmektedir:

Gazeteci Bob Woodward, kararlarında baba Bush’a danışıp danışmadığını sorduğunda, Bush şu cevabı vermiştir. “Tavsiye alınması gereken doğru baba o değil. Kuvvet kazanmak için gidilmesi, başvurulması gereken doğru baba o değil. Benim başvurduğum daha yüksek bir baba (Tanrı) var” (Milliyet Gazetesi, 08.10. 2005, s. 20).

Bush’la ilgili olarak BBC’deki bir programda Filistinli Nabil Shaath ise Bush’un şu cümleleri sarfettiğini iddia etmektedir:

“Tanrıdan aldığım misyonla hareket ediyorum. Tanrı bana diyor ki, Bush Afganistan’a git, teröristlerle savaş, ben de yaptım. Tanrı bana diyor ki, Irak’taki despotizme son ver, yaptım...Tanrı orta doğuya barış getirmemi istiyor...” (BBC NEWS, Erişim:

Amerika- Avrupa Ayrımı

Huntington, Amerika ile Avrupa'nın (Batı) felsefi/ilahiyatla ilgili temelleri arasındaki farka dikkatimizi çekiyor. Batı bir bölünmüşlük örneğidir. Bunun temelinde ise, Birleşik Devletler ile Avrupa arasındaki “güç” ve “kültürel” bölünme bulunmaktadır. Avrupa ile Amerika bir çok önemli noktayı paylaşmakla beraber, birincinin dünyevi, ikincinin ise dindar bir ülke olmalarında yatmaktadır. Amerikalıların dindarlığı Tocqueville'den bu yana, her Avrupalıyı şaşırtmaktadır. Tocqueville'ye göre Aristokratik bir gelenekten yoksun olan Amerika demokrasisi, Avrupa'dan farklı olarak sosyal grupların omuzlarında bina edildiğini iddia etmektedir. Ona göre Amerikan demokrasisinin ana dinamiklerinin, hatta ana dayanaklarının başında dini gruplar gelmektedir (Çaha 2003, 15).

Huntington, Avrupalılar ile Amerikalılar arasındaki din ve kültür farkına vurgu yaparken aynı zamanda Avrupa ile ilişki içinde olacak ‘öteki’ ülkelere de uyarıda bulunuyor. Mesela buna göre, Türkiye'nin Avrupa birliği sürecinin din ve kültür farkı yüzünden olumsuz sonuçlanacağını düşünebiliriz. Böyle bir iddia da her zaman yüksek sesle tartışılmaktadır.

İddia edildiği gibi Amerika dünyanın tek dindar ülkesi midir? Huntington'a göre bu sorunun cevabı, evettir. Amerika'yı, Amerika yapan kültür ve inançtır. Onun iddiasına göre Amerika, “hala dünyanın en dindar insanları arasındadır”.

O şöyle devam ediyor: “

“Bu durum sanayileşmiş toplumlar arasında oldukça enderdir. Din ve Milliyetçilik küresel bir temel üzerinde birlikte hareket ediyorlar. Daha dindar olan insanlar aynı zamanda daha milliyetçi oluyorlar. Amerikalılar genellikle tanrıya ve ülkelerine derinden bağlıdırlar ve Avrupalıların bu ikisiyle daha zayıf bir ilişkisi var gibi görünüyor.

Ayrıca Birleşik Devletlerdeki kurucu din ayrılıkçı Protestanlık ve bu Amerika kültüründe derin bir ahlaki gelenek yarattı. Biz olayları Avrupalılardan daha fazla iyi ve kötü açısından tanımlama eğilimindeyiz ve bu eğilim son Amerikan yönetiminde kesinlikle zirveye ulaştı” (Huntington 2004, 17).

Dindarlık ölçütünün, Amerika'yı bir çok batı ülkesinden ayırdığı doğrudur. Ancak bu dindarlık insanları kategorize eden bir dindarlıktır. Amerikayı sevenler ile sevmeyenler: Araplar içinde Suudiler Amerika'nın istediği iyi dindarlardır. Amerikanizm'in dışında kalanlar ise “kötü

<http://newsvote.bbc.co.uk/mpapps/pagetools/print/news.bbc.co.uk/1/hi/world/america..>
07.10. 2005.

Demokrat cephede Al Gore, İlahiyat Fakültesinde nasıl bir yıl geçirdiğini ve yaşamın amacına ilişkin en önemli soruların nasıl yanıt aradığını, yaratıcıyla ilişkimizi... anlattı. ve zor bir kararlar hep karşı karşıya kaldığında “İsa ne yaptı?” diye sordu (Huntington 2004b, 354).

Müslümanlardır.”⁵ Dini söylem kullanılarak, “iyi ve kötü” ayrımı bu açıdan önemlidir. Sanayileşmenin dinin etkin gücünü zayıflattığı pratikte bir olgudur. Ancak din-milliyetçilik ilişkisinde dinin milliyetçiliğe öncelenmesi dikkat çekicidir. Milliyetçiliğin, dini duyguları ve dindarlığı harekete geçirdiğini ileri sürersek, stratejik anlamda dini hareketlerin mi milliyetçiliği harekete geçirdiğini, yoksa milliyetçi duyguların mı geleneğin temel unsurlarını tetiklediğini sorabiliriz. Daha dindar insanlar, daha fazla milliyetçi oluyorlarsa, daha milliyetçi insanların da daha fazla dindar olmaları kaçınılmaz olacaktır.

İkinci olarak Huntington Protestanlığa vurgu yapmaktadır. Amerika’nın “resmi mezhebinin adı ne olursa olsun, kesinlikle Protestanlıktır,” (2004b, 98) diyor Huntington.

Protestanlık

Amerika ve batı ayrımı açısından bakarsak, din (Hristiyanlık) konusunda bu dünyanın bir bütün oluşturmadığını görmekteyiz. Batı, Thomas Aquinas’ın akılcı ilahiyatının serüveninin ürünüdür. Farklılık, dinin ilahiyatla ilgili yorumlayış biçiminden kaynaklanmaktadır. Bu durum tüm ilahiyatlar için mümkün bir sonuçtur. Diğer bir ifadeyle Hristiyanlık bir bütün değildir. Ortodoks ve Katolik çatışmadan sessizce kendine pay çıkaran Protestanlık dikkat çekiyor. Mesela doğu Hristiyanlığı, batı, yani Aquinas’ın Hristiyanlık kadar dikkat çekici değildir. Avrupa’nın dışında kalan, Ortadoğu’da, Etiyopya’da Hristiyanlar oldukça küçük ve önemsiz gruplardır (Lewis 2005, erişim).

Bu ayrımın Protestanlık, diğer Hristiyan mezhepleri arasında daha yaratıcı ve daha fazla ilahi kitap vurguludur. Protestanlık, reformasyon hareketinin mirasıdır. Huntington da Protestan hareketin köklerinin reforma dayanan bir miras olduğunu vurguladıktan sonra, “20. yüzyılın sonunda hala ayakta ve sağlıklı” (2004b, 90) olduğu iddiasında bulunuyor.

Din Amerika kimliğini merkezi öğelerinden biridir. Başta da ifade ettiğimiz gibi, Amerika büyük ölçüde dini nedenlerle kurulmuştu ve yaklaşık dört yüzyıldır Amerika’nın evrimi dinsel hareketlerle biçimlendi. Bütün göstergeler Amerikalıların diğer endüstrileşmiş ülkelerin halklarından çok daha dindar olduğuna işaret ediyor. Beyaz, siyah ve Hispanik Amerikalıların ezici çoğunluğu Hristiyanlardan oluşuyor. Ülkelere gösterilen bağlılıkların, anlaşmaların ve halklar arasındaki düşmanlıkların, tüm kıtalara, kültürle ve özellikle de dinle biçimlendiği bir dünyada, Amerikalılar ulusal kimliklerine, kültür ve din alanındaki ulusal hedeflerine yeniden kavuşabilir” (2004b, 19-20). Ancak bu Hristiyan gelenek, Kilisenin istediği ya da tarihin bizlere

⁵ Nitekim Gazeteci Mahmood Mandani’nin *İyi Müslüman Kötü Müslüman Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri*, 1001 Kitap, İstanbul 2005, isimli çalışması bu konuda örnek bir eserdir.

öğrettiği Hristiyanlık değildir. Protestanlığın temel ilkelerinin başında, ibadet ve vaazların yorumlarla değil, kutsal kitaptan çıkarılabileceği fikri gelir. Reform, dinin tarih sahnesinden yavaş yavaş çekilmesi, Weber'in de ifadesiyle, "kilise otoritesinin yaşam üzerinden tümüyle kaldırılması olmayıp var olan biçimin farklı bir anlamda değiştirilmesidir" (Weber 1997, 33).

Protestan hareket, özellikle Luther ve Calvin'in görüşleri doğrultusunda (her biri kendi yolunda hareket etse de), geleneksel ilahiyatı sorgularken, Tanrı'nın Birlik ve Aşkınlığına, vahyin önemine, vahye bir cevap olan imana, vahyi ihtiva eden Kutsal kitabın otoritesine ve ahlaki davranışların yüksek ölçülerine fazlaca vurgu yapmaktadır.

Protestanlık dünyada en iyiyi bulma ve daha fazla dünyaya hakim olma anlayışının temsilidir. Katoliklik ise, "daha sakin, daha az kazanma güdüsü ile donatılmıştır" (Weber 1997, 36). Bu dini kabul, Amerika'nın sosyal ve politik hayatında da belirleyicidir. Daha fazla çalışma ve daha fazla kazanma. Tüm bunlar gerçekleşirken, Tanrı'nın buyruklarına daha fazla gönül verme. Bu durum, Amerikalıların her şeye rağmen daha fazla Hristiyan oldukları anlamına gelir mi? Huntington bu soruya çok kısa cevap veriyor: "Amerikalılar tarih boyunca olduğu gibi, bugün de Hristiyan bir halktır" (2004b, 101). Bu son cümle çoğulcu bir çağın reddidir. Ona göre Hristiyan kimliği Amerika'da iki düzeyde sorgulanmıştır:

"Birincisi, ülkedeki Hristiyanlık dışındaki dinlerin artışı nedeniyle Amerika'nın bu kimliği yitirmekte olduğu ve buna bağlı olarak, Amerika'nın sadece çok mezhepli değil, aynı zamanda çok dinli bir halk haline geldiği öne sürülüyor. İkincisi, Amerikalıların dinsel kimliklerini yitirirken laik, ateist...Bu önermelerin her ikisi de gerçekten uzaktır" (2004b, 99).

Avrupa'da Dini Hayat

Din insanın var olduğu her yerde varlığını, etkisi azalmış olsa da, sürdürmektedir. Laiklik konusunda Avrupa'da en fazla dikkat çeken Fransa örneğidir. Fransız Laikliğinin esas noktaları, Jean Baוברat'a göre şu ilkelere dayanmaktadır:

1- Devlet, kiliseleri (dinleri) "kabul etmeksizin" tanımaktadır. Onların felsefi ve ruhani değerleri üzerine bir yargıda bulunmaksızın sivil toplumda varlıklarını kabul etmektedir.

2- Diğer inançlara göre agnostisizmin hukuki eşitliği tanınmıştır. Devlet her fert için mensup olduğu veya bağlandığı toplumun dine inanmama imkanını vererek garanti altına almaktadır.

3- Devletin farklı dinlere yaptığı yardım, dolaylıdır. Bu yardım iki şekilde ortaya çıkar. Birincisi diğer derneklerde olduğu gibi dini derneklere vergi indirimi, ikincisi, dini, felsefi ve diğer derneklere sosyal aktiviteleri yerine getirdiklerinden dolayı ayrılan yardım.

4- Dini bir mezhebin kamu eğitiminde yeri yoktur.

5- Din ve vicdan özgürlüğü tamamen tanınmıştır....Hiç kimse toplumun tümü için ayrıcalıklı bir ahlak savcısı rolünü oynayamaz.

Fransız laikliğinin en önemli hukuki dayanağı devletle kilisenin birbirinden ayrılması ile ilgili kanun ve bundan doğan hukuktur. Bu hukuk vicdan hürriyetini sağlamakta ve dinlerin serbestçe yaşanmasını garanti etmektedir (Bauberot 2003, 99, 105-106).

İsviçreli Protestan ilahiyatçı Pierre-Luigi Dubied şöyle diyor:

“Hristiyan olarak Avrupa’nın yeniden Hristiyanlaşması görüşünün bugün kabul edileceğini düşünemiyorum... Batı’nın tarihi aynı zamanda Hristiyanlık tarihinin bir engelidir” (Willaime 2003, 219).

Amerika için söylenebilecek en düzgün ifadeler yine Huntington tarafından kullanılmaktadır: “Amerika’nın resmi dini mezhep farkı gözetmeyen milli bir dindir ve söyleyiş biçimiyle, özellikle Hristiyan değildir. Ancak kökleri, içeriği, düşünceleri ve tarzıyla bütünüyle Hristiyan’dır. Amerikalıların paraların üzerinde inandıklarını dile getirdikleri Tanrı, Hristiyanlıktaki Tanrıdır. Bununla birlikte, resmi dine ilişkin açıklamalar ve törenlerde yer almayan iki sözcük vardır: “*Jesus Christ*.” Amerikan ruhu tanrısız Protestanlıkta, Amerika’nın resmi dini İsa’sız Hristiyanlıktır” (Huntington 2004b, s. 106). Amerika kendini Avrupadan farklı olarak, milli bir dinin temsilcisi kabul etmektedir. Amerika’nın dini Hristiyanlıktan farklı yeni bir Amerikan Hristiyanlığıdır ve sömürgecidir. Tanrısı taraflıdır ve diğerlerini dışlamaktadır. Amerikan menfaatleri söz konusu olduğunda tüm etik değerlere rağmen pragmatik davranabilmektedir. Bu din, ideoloji elbiseli, Amerikanizmdir.

İbn Haldun’un asabiyet teorisi dikkate alınarak okununca Huntington’un bu felsefeyi nasıl Amerika’nın menfaatleri lehine dönüştürdüğü ve onu uygulamaya sokmak istediği dikkat çekicidir. Mesela bu durumun Amerikan resmi dininin tanımlanmasında nasıl kullanıldığını görmektedir. Bu tanımlama Amerika için dört temel öğeyi içine almaktadır.

Birincisi, Amerikan yönetim sisteminin dinsel bir temele dayandığına ilişkin önerme, resmi dinin merkezindedir. Üstün bir varlıktan söz eder. Anayasayı düzenleyenlerin, yaratmakta oldukları cumhuriyetçi yönetimin sadece din ve ahlak aşılanmış bir halk arasında varlığını sürdürebileceğine ilişkin görüşleri, sonraki Amerikalı kuşakların liderleri tarafından da savunulmuş ve yinelenmiştir...Tanrıyı reddetmek Amerikan toplum ve yönetiminin altında yatan temel ilkeye meydan okumaktır.

Resmi dinin ikinci temel öğesi, Amerikalıların Tanrı’nın “seçilmiş” ya da Lincoln’un deyimiyle “neredeyse seçilmiş” halkı, Amerika’nın da tanrı tarafından dünyaya iyilik etme misyonu ile “yeni İsrail” olduğuna ilişkin inançtır.

“Amerika’da din, karşıt seküler güçler arasında çeşitlilik ve dinamizm kazanarak yükselmeye devam etmektedir. Bu sebeple ortada bir tür

paradoks vardır. Yani kurumsallaşmış din bir taraftan güçlü görünüyor ve kiliseler toplumda hala etkinliklerine devam ediyor. Diğer taraftan ise dinin bu kadar etkili görüldüğü bir ülkede sayısız etik sorunlar var ve medya, iş dünyası, kamu okulları ve üniversiteler gibi güçlü kurumların çoğu dini etkilerden oldukça bağımsız bir biçim ve anlayış içinde işlevlerini sürdürüyor...gücü denetleyip farklı kesimler arasında paylaştıran Amerikan siyasal kültürü, dini grupların çoğunun belli ölçülerde siyasal etkinliğe ulaşmasına fırsat tanır, ancak bu hareketlerden hiç birinin tek başına mutlak üstünlük kurmasına izin vermez” (Fowler 2003, 67). Bu durum sadece Amerika’nın kendi içinde yaşadığı bir ayrımcı bir özellik değil, dini hayatı öne çıkaran tüm ülkelerin ortak sorunudur. Bir yanda dini ritüellere ve kurumlara büyük rakamlarla yapılan yatırımlar, diğer taraftan etik sorunlar aynı anda varlığını sürdürmektedir. Bu büyük olasılıkla insan doğasının dualist yapısının eylemde varlığını göstermesi olarak değerlendirilebilir, ya da dinin gerçek hayat unsuru olmaktan uzak politik bir araç olmasından kaynaklanabilir.

İngiliz Toplumbilimci Giddens buna farklı yaklaşmaktadır. Ona göre

“kilisenin dünyevileşmesi Birleşik Devletlerde çok güçlü bir durumda: Din büyük toplumlarda her zaman farklı bir işleve sahip oldu. Avrupa ve Birleşik Devletler arasındaki fark doğrudan dinle ilişkili değildir, bir politikleşmeyle, dini hakikatin politikleşmesiyle ilgilidir” (Cogito 2004, s. 17). Giddens’in din ve politikleşme ayrımı önemlidir. Amerika özellikle Türkiye’de “ılımlı İslam” dayatmasıyla Müslümanları bir politikleşme sürecine dahil etmek istemektedir. Türk milletinin tasavvufi hareketlere karşı sıcak yaklaşımı, Amerika’da ikamet eden Fethullah Gülen örneğiyle canlı tutularak İlimli İslam yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Ramazan ayının başladığı gün Washingtonpost gazetesinin Gülen’le ilgili haber yapması ilginçtir. Gazete yazısının başlığı, *“modern, mistik ramazan.”* Bu yazıda, Gülen’in sufizmden etkilendiği vurgusu dikkat çekici olmakla beraber, Washington civarında 20 bin Türk taraftarının varlığı bilgisi ise daha dikkat çekicidir.⁶ Akademik dünyada uluslar arası üne sahip Tarihçi Prof. Dr. Halil İnalcık, ılımlı İslam diye bir şeyin olamayacağını söyledikten sonra, *“Batı Avrupa ve ABD bunu kasten karıştırıyor,”*⁷ diyor. Amerikanizm temelli dinin küresel yayılması Amerika siyaseti açısından önemlidir. Huntington;

“dinin küresel tanınmasına önem verilmesi gerekiyor. Bu belki Batı Avrupa hariç her yerde gerçekleşiyor. Din ülkelerin ulusal kimliklerini tanımlaması yolunda, hükümetlerin yasa koyma çabasında giderek daha önemli bir rol oynuyor, komünal çatışmalar açısından da önemli bir unsur. Amerika’da şimdi yirmi ya da otuz yıl öncesine göre daha dindar ve buna dair bir çok kanıt var. Amerika geleneksel olarak benim ‘büyük uyanış’ olarak adlandırdığım şeyden geçmiştir; ilk ‘büyük uyanış’ 1730 ve 1740’larda başlıyor -Amerikan devrimi için yolu hazırlayan bir süreçtir; bu

⁶ Carlyle Murphy, *“A Modern, Mystic Ramadan,”* Washingtonpost, Erişim: <http://www.Washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/10/03/AR20051003016..> (07. 10. 2005).

⁷ Derya Sazak, Sohbet Odası, Milliyet Gazetesi, 24. 10. 2005, s. 17.

uyanışın şimdi yeni bir 'büyük uyanış'a rehberlik ettiğini düşünüyorum. Birleşik Devletlerde din politize ediliyor mu? Evet. Din fazlasıyla politize ediliyor. 2000 yılında Amerikan başkanlığı için yarışan her aday –Joe Lieberman hariç- İsa'ya inandığını beyan etmek zorunda kaldı. Bu Amerikan politikasında daha önce olmadı; demokrasi ve İslam'dan söz ediyorum,” (Cogito 2004, s. 18) diyor. Dinin fazlaca politize olmasıyla toplumların dindarlaşması aynı şey değildir. Özellikle İslam ve demokrasi özdeşleştirmesinde, ilişki kuramı gereği hata yapılmaktadır. İslam bir dindir ve vahy ürünüdür. Doğru cümle, Müslümanlar ile demokratik yönetim sorgulaması olmalıdır. İleri de bu noktaya tekrar döneceğim.

Giddens'e göre, “çağımızın çatışması uygarlıklar arasında değil; çatışma kozmopolitlik ve köktendincilik arasındadır. Kozmopolitlik birinci batı anlamında, Batı'nın kalbinde yer alır; farklı kültürlerden insanların birbiriyle ilişkiye girmesini sağlayan, evrenselleşebilir ilkelerdir bunlar, bir arda yaşamaktır. Köktendincilik, sadece İslami, dini değildir aynı zamanda etnik ve Milliyetçidir de. Bana göre bir köktendinci, olanaklı tek bir yaşam tarzı olduğunu, herkesin bu yaşam tarzını kabul etmek zorunda olduğunu söyleyen kimsedir. Bütün kalbimle iddia ediyorum ki, Batı, bu anlamda hala Batıdır,” (Cogito 2004, 18).

Giddens burada batı kavramını iki anlamda kullanıyor.

“Birinci anlamda Batı, anayasal-hukuki bir sisteme, bireysel haklara, keyfi olmayan yasa ilkesine, sivil özgürlüklere vb. işaret eder...Batı demokratik sisteminde doğan ilkeler dünyanın geri kalanına genellenebilir; bu ilkelerin dünyadaki bir çok topluma yayıldığını görebilirsiniz. İkinci batı, üzerinde bir çok tartışma yapılan bölünmelere odaklanır. İkinci Batı jeopolitik bir oluşumdur ve burada ciddi sorunlar vardır. Ben bunların son dönem olaylarla ilgili özgül sorunlardan çok soğuk savaştan kalan sorunlar olduğuna inanıyorum. Ama ilk iş olarak Avrupalıların uzlaşması gereken bir gerçek var; yeni tehditlerin doğasını kavrama zorunluluğudur bu” (Cogito 2004, s. 16-17).

Giddens'in “köktendinci” tanımlamasına etnik ve milliyetçiliği yerleştirmesi, çok kültürlü bir Avrupa yaşanmışlığının sonucudur. Tekrar edersem, batı da milliyetçilik, ırkçılık tarzında, üstün ırk anlayışı ile hareket etmiştir. Aslında köktendincilik tek bir hayat tarzı sunması bakımından batı ideolojisi için geçerli bir adlandırmadır. Batı ve ötekiler ayrımında, ancak batılı değerlerle, batıya benzeyen öteki olmakla, öteki ötekilikten kurtulamamaktadır. Birinci batı ile ikinci batı ayrımı bu köktendinci etiketini daha fazla hak etmektedir. İnsan hakları, özgürlükle batı ile sınırlı ve batının yaratımı değildir. İnsan hakları ve özgürlükleri batı ile özdeşleştirmek, her bir varlığını kendinde varlığını inkar ederek, tektipçi bir yaratıma gitmektedir.

Huntington *Biz Kimiz?* kitabının önsözünde çalışmasının tezleri üzerinde durmaktadır. Bunları üç başlık altında ele almaktadır. Birincisi, Amerikalıların ulusal kimliklerine verdikleri önemin, tarih boyunca bir değişim sergilediği tezidir. Bu değişimin son noktası 11 Eylül saldırılarıyla farklı bir boyuta ulaşmıştır. Milli kimlik bu saldırılarla tekrar canlılık

kazanmıştır. Bu sonuca göre “Amerikalılar, tehdit altında olduklarını hissettikleri sürece, ulusal kimlik” duygusu yükselirken, “tehdit azaldıkça başka kimlikler tekrar üstünlük” arayışına girmektedirler. Öncelikle korku ile dini duygular arasında bir ilişkinin nesneleştirilmesi felsefeden toplumbilime bir çok disiplinin ilgi alanı içinde yer almaktadır. Durkheim, Freud ve Kierkegaard bunun en canlı örnekleridir. İkinci olarak Huntington, toplumları bir arada tutabilmenin bir yolunun dışarıdan gelebilecek saldırılarla uyanık tutulabileceği tezini savunmaktadır. Böyle bir yaklaşım, insanlık tarihinde yeni değildir.

Milliyetçilik, bir kimlik tanımlamasıdır. Kendilerini Türk hisseden ve Türk gibi yaşamayı ilke edinen (güzel ahlak ve adaleti ilke edinmek), kültürel temelleri bu ilkelere göre temellendirilmiş bir yaşam tarzına katılmaktır. Milliyetçilik, “her çağ ve çeşitli kavimlerde başka başkadır” (İbn Haldun, I/374). Bunu tek ve mutlakçı bir olgu diye algılamak, Giddens’in “köktendinci” tanımlamasına girer. Bu her dönemde yeniden tanımlamaya ve uygulamaya açık bir kabuldür. İbn Haldun’da “üstün gelmek” ya da “galebe çalmak,” asabiyet ve bir düşünce etrafında toplanarak onu tahakkuk azim ve kalpleri birbirine ülfet ettirmekle olur. Kalpler ise ancak insanların Tanrı’nın dinini yaymak ve hakim kılmak hususunda birbirine yardımlaşmaları ile telif edilebilir” (I/402).

İkincisi, “Amerikalılar yüzyıllar boyu kimliklerinin içeriğini, değişen ölçülerde ırk, etnik köken, ideoloji ve kültür çerçevesinde tanımladıkları” tezidir. Huntington’un temel vurgusu da bu noktaya yapılmaktadır. “İngiliz dili, Hristiyanlık, dini bağlılık.” Huntington’un amacı, protestan dünya görüşü doğrultusunda insanın “yeryüzünde cenneti kurabileceği” inancıdır. Bunu da Amerikalılar gerçekleştirecektir, yani “tepedeki şehir” yeryüzünde kurulacaktır (Huntington 2004c, 1).

Üçüncüsü, Anglo-Protestan kültürün 300 yıldır Amerikan kimliğinin merkezinde yer aldığı olgusudur. Bu kültüre karşı bazı tepkiler gelişmiştir. Buna karşı da Amerikan kimliği değişik yönlerde gelişim göstermiştir.

1-Sadece “Amerikan Ruhı”nın ilkelerine gösterilen ortak bağlılıkla birleşmiş, tarihsel ve kültürel anlamda özünü yitirmiş bir Amerika.

2-İspanyolca ve İngilizce olmak üzere iki dile, Anglo-Protestan ve Latin-Amerikan olmak üzere iki kültüre sahip iki kola ayrılmış bir Amerika;

3-Irk ve etnik kökenle tanımlanan ve beyaz ve Avrupalı olmayanları dışlayan ve/veya ikinci sınıf gören ayrımcı Amerika;

4-Tarihlilik Anglo-Protestan kimliğini, dinsel bağlılıklarını ve değerlerini yeniden onaylayan ve kendisine düşman bir dünyanın karşı koymalarından güç alan yeniden canlanmış bir Amerika. Tüm bu özellikleri tek bir cümlede ifade etmek de mümkündür. Bu yüzden sayılan tüm bu özelliklerin ya da diğer olasılıkların birleşimi, Amerika’nın gündemini oluşturmaktadır (s. xv-xvi).

Huntington'a göre 60'lardan sonra Amerika'nın Anglo-Protestan kültürü ve politik özgürlük ve demokrasi 'ruhu,' dört farklı meydan okumayla karşı karşıya kaldı.

1-Sovyetler Birliği'nin çözülmesi Amerika'nın güvenliğine yönelik başlıca ve belirgin tehdidi ortadan kaldırdı ve böylelikle ulusal kimliğe verilen önemi diğer kimliklere, alt ya da çoklu kimliklere göre azaltmış oldu. Tarihsel deneyimler ve sosyolojik incelemeler, dışarıda "ötekinin" var olmaması durumunda, bir toplumda bütünlük ve odak gruplarının sarsılacağını gösteriyor.

2-Çokkültürlülük ve çeşitlilik ideolojileri Amerikan kimliğinin, öz kültürün ve "Amerikan Ruhu"nun geriye kalan temel öğelerin meşruluğunu erozyona uğrattı. Başkan Clinton, Amerika'nın "baskın bir Avrupa kültürü olmaksızın da gerçekten yaşayabileceğini kanıtlamak için" üçüncü bir "büyük devrime" gereksinimi olduğunu söyleyerek bu meydan okumadan apaçık söz etmişti.

3-Amerikanın 1960'larda başlayan üçüncü büyük göç dalgası, buraya daha önceki dalgaların getirdiği gibi Avrupalıları değil, özellikle Latin Amerikalılarla Asyalıları getirdi. Bu insanların geldikleri ülkelerin kültür ve değerleri çoğunlukla Amerika'dakilerden önemli ölçüde farklıdır.

4-Göçmenlerin çoğunluğa yakın bir bölümünün İngilizce olmayan ve tek bir dili konuştuğu Amerikan tarihinde daha önce hiç görülmemişti. İspanyolca konuşan baskın oluşunun yarattığı etkiler diğer birçok faktörle güçleniyor. Geldikleri ülkenin yakınlığı; sayılarının çokluğu; göç akınını önemli ölçüde azaltılmasının ya da bütünüyle durdurulmasının olanaksızlığı; coğrafi yoğunlukları; ülkelerindeki, devlet politikalarının, göçü ve göçmenlerin Amerikan toplumunda ve politikasında etkili olmasını desteklemesi; birçok Amerikalı elitin çokkültürlülük, çeşitlilik, iki dilde eğitim ve pozitif ayrımcılığa destek vermesi; Amerikan iş dünyasının İspanyolca kullanmaya ve İspanyolca konuşan elemanlar çalıştırması; resmi işaretiler, form, rapor ve ofislerde ...İspanyolca'nın da kullanılması (s. 17-18).

İbn Haldun her devletin sonunda yıkılacağını söylemişti. Gelecekte Amerika nerede duracak? Gelecekteki Amerikan kimliğine ilişkin en az dört olasılıktan söz edilmektedir.

1- Amerika öz kültürünü yitirerek çokkültürlü bir yapıya bürünebilir. Ancak Amerikalılar yine de "Amerikan Ruhu" ilklerine bağlılıklarını koruyabilirler; bu bağlılık ulusal bütünlük ve kimlik açısından gerekli olan ideolojik ve politik temeli sağlayacaktır.

2- 1965 yılından sonra gerçekleşen büyük Hispanik göçü, Amerika'yı dil (İngilizce ve İspanyolca) ve kültür (Anglo (İngiliz) ve Hispanik) açısından giderek iki kola ayrılabilir...Amerika kültür

ve dil bütünlüğünü yitirip Kanada, İsviçre ya da Belçika gibi iki dilli, iki kültürlü bir topluma dönüşebilir.

3- “Yerli Beyaz Amerikalıların başka güçler tarafından harekete geçirilebilir.

4- “Farklı ırk ve etnik kökenlerden gelen tüm Amerikalılar öz kültürlerini yeniden güçlendirme girişiminde bulunabilir. Bu da dinsel azınlığı kapsamına alan, Anglo-Protestan değerlere bağlı, Avrupalı kültür mirasını koruyan ve “Amerikan Ruhı” ilkelerini benimsemiş son derece dindar ve öncelikle Hristiyan bir ülke olan Amerika’ya yeniden bağlılık gösterilmesi anlamına gelecektir” (19-20).

Amerika gelecek endişesini spiral bir dönüşümle aşmaya çalışmaktadır. Bu Amerika’nın başladığı, yani Amerikanizmi oluşturan ilkelere dönmesi demektir. Bu ise hem dinin, hem de milli duyguların pragmatik kavrayış doğrultusunda kullanılmasıdır. Bunun günümüz dünyasındaki kabulü ise, Amerika’nın dışında her varlığın bir araç olarak kullanılabileceği ve yapılan her şeyin meşru olabileceği anlamına gelmektedir. Buna göre din ve milliyetçilik şayet Amerika’nın felsefesine uygun ise bir değer ve anlama sahiptir, yoksa yaşama ve varlığını sürdürme hakkına sahip değildir.

Çok Kültürlülük ve Milliyetçilik

Huntington’un iddiasının aksine Milliyetçilik duygu ve düşüncesinin çok kültürlülüğe karşı olduğunu savunamayız. Ülkemizde bazı akademisyenler “Türkiyelilik” kimliğini esas alarak toplumda alt ve üst kimlik ayırımına gitmektedirler. Mesela Prof. Dr. Baskın Oran’a göre “alt kimlik, bireyin doğduğu grubun kimliğidir, dolayısıyla objektif kimliğe ters düşer...Üst kimlik ise, devletin vatandaşına empoze ettiği kimliktir. Bu anlamda vatandaşlığa denk düşer” (Oran 2004, 18). Böyle bir ayırım hem düşünce olarak, hem de toplumbilim açısından yetersiz bir tanımlamadır. Öncelikle “devletin empoze ettiği” düşüncesi, despotik bir çağrışımdır. Milli devletler açısından bu empoze kavramı rasyonel olmadığı gibi, toplumluk gerçekler açısından da tutarlı değildir. *Benedict Anderson*’ın dile getirdiği gibi, “Millet düşlenen bir topluluktur, ancak daha spesifik bir tanımla, anıları olan bir topluluktur; zihinlere kendine özgü bir tarihle kazınan bir topluluktur; Millet kendi tarihsel belleğiyle tanımlanır” (2004b, s. 116). Bu bellekte, bayrak dini bir sembole karşılık gelmektedir. “Bayrak Hristiyanların haçına eşdeğer dinsel bir sembole dönüştü. Büyük saygı görüyor, kutsanıyordu” (2004b, s. 127). Bu Smart’tan hareketle din ve milliyetçilik arasında kurduğumuz ilişkiyi doğrulamaktadır.

Anderson’un bu toplumbilimsel tespitinin tutarlı yönleri çoktur. Mesela tekrar alt ve üst kimlik tartışmasına dönersek, günümüz toplumbilimi bir devlet kuran toplumu, “dili, kültürü ve düşünce sistemiyle onu temsil

eden toplumu “standart toplum” veya “egemen toplum” olarak isimlendirmektedir” (Türkdoğan 2005, 54). Bu anlamda türk milliyetçileri toplumu alt ve üst kimlik ayırımına gitmeden, Türklüğü standart kültür olarak kabul eder. Amerikan ruhunu rahatsız eden çokkültürlülük, Türkiye için, Türklük standart kültür olarak kabul edildiği sürece bir zenginlik olacaktır. Ancak Amerika emperyalisttir. Türk milliyetçiliği ise tarihlik tecrübe olarak bu konuda bir zenginliğe sahiptir. Ancak unutulmaması gereken nokta şu olmalıdır. Çok kültürlülük sadece ve sadece imparatorluklarda anlamlı olabilir. Milli devletlerde “standart kimliğe” zarar vermediği sürece çok kültürlülük katkı yapan bir zenginlik olabilir.

Çok kültürlülük, mevcut zenginlik ve içinde bulunulan “standart topluma” katkı yapmak amacının dışına taşınırsa, yeni millet arayışlarına gider. çokkültürlülük hayatı zenginleştirme amacı dışında bir anlam arayışına yöneltildiğinde, artık milli devletle değil, Fukuyama’nın devlet inşasıyla karşılaşırız.

Amerika örneğinde bakılırsa, Milli kimliklerin ciddi bir tahribata uğradığı gerçektir. Dinin yaşadığı dışlanmışlık ve hafife alma, aynı şekilde Milli heyecanlar için de geçerli olmuştur. Huntington’a göre, 20. yüzyılın son dönemlerinde Milli kimliğin yaşadığı erozyonun dört temel göstergesi bulunuyordu:

- 1- Milli kimliğin altında yer alan ırk, etnik köken, cinsiyet ve diğer kimlikleri ulusal kimliğin üzerine yükselten özel çıkar çevreleri ve kimi elit kesimler arasında, çok kültürlülük ve çeşitlilik doktrinlerinin popülerlik kazanması.
- 2- Göçmenlerin her iki kimliklerini de koruma ve çifte vatandaşlık elde etme eğilimlerinin artmasına ek olarak, daha önce göçmenlerin asimilasyonunu destekleyen etkenlerin de zayıflamış ya da ortadan kalkmış olması.
- 3- İngilizce dışında tek bir dilin baskın olması... Amerika’nın iki dilli, iki kültürlü bir topluma dönüşmesi.
- 4- Amerika’nın önemli elit kesimleri arasında ulusallıktan uzaklaşma eğilimi ve bu kesimlerin kozmopolit ve çokuluslu bağlarıyla Amerikan halkının hala son derece ulusçu ve yurtsever olan değerleri arasında giderek büyüyen boşluk” (2004b, s. 137-38).

Huntington’a göre çok kültürlülüğü savunanlar, “Amerika’nın “Anglo-uyum” imajına meydan okudular...okulların çocuklara İngiliz dili ve Amerikan kültürünü öğretmeye öncelik vermeleri yerine, öğretmenlerin alt grupların kültürlerine öncelik tanıyarak, içlerinden birinin deyimiyle “okulları otantik kültüre dayalı demokrat noktalara dönüştürmelerini” istiyorlardı (2004b, s. 173). Amerikanizm bu uygulamayı, kendi geleceği açısından yokoluş olarak görmektedir. “Alt grup kültürü,” kavramı Amerika’nın başlangıçtaki oluşumuna doğrudan katkı yapmayanları kastetmektedir. Amerika açısından “Çok kültürlülük, Amerikan eğitiminde Milli kültüre verilen önemin uzun süreli erozyonunun en üst noktaya çıkışını

temsil ediyordu... Bu değişim, “öğrencilerin ortak bir tarih ve ortak politik idealler kazandırmak için tasarlanmış olan savaşla ilgili öykülerin yavaş yavaş azalması” biçiminde kendini gösteriyordu” (2004b, s. 174). Bu son cümleler Türkiye açısından okunursa, demokratikleşme süreci adına geldiğimiz noktayı göstermesi bakımından önemlidir. Ortak tarihi ve ortak bir kültüre sahip olmayan yığın kültürü, milli bir devletten ziyade, şayet olursa ve varlığını sürdürebilirse, farklı kimliklerden oluşan bir “devlet inşası” olacaktır.

Milli devlet açısından çok kültürlülük yeni çalışmaları gerekli kılmaktadır. Bu yönde bir çalışma yapılmaması, milleti oluşturan kültürün ve onun ürünü olan inanç sisteminin saldırıya uğraması kaçınılmaz olacaktır. Huntington’un cümleleriyle;

“Saldırı çok kültürlülük ve farklılık doktrinlerinin siyasal ve entelektüel çevrelerdeki yaygınlığı; ulusal kimliği aşan ırka, etnisiteye ve cinsiyete dayalı grup kimliklerinin ön plana çıkışı; ulus aşırı kültürel diasporaların etkisi..” (Huntington 2005, 126). Türkiye’de ermeni diasporasının etkin çıkışı ve demokratik bir hak olarak Türk tarihine hakaret edebilme ‘hakkı,’ çok kültürlülüğün ülkeleri götürebileceği noktayı görmek açısından dikkat çekici bir örnek olabilir. Çok kültürlülük hiçbir şekilde ermeni soykırımı saçmalığını gündemde tutmaya ve böyle bir anlayışı savunmaya götüremez.

Huntington çokuluslu görüş ve insanları üç kategoriye ayırmaktadır: Evrensel, ekonomik ve moralist. Evrensel yaklaşım, Amerika’nın ulusçuluğunu ve Amerika’nın ayrıcalıklı, benzersiz konumunu uç noktaya taşıyor. Bu görüş, Amerika’nın benzersiz bir ulus olduğu için değil, “evrensel ulus”a dönüştüğü için ayrıcalıklı olduğunu savunuyor. Ekonomik yaklaşım ulusal sınırları ortadan kaldıran, ulusal ekonomileri tek bir küresel ekonomide birleştiren ve ulusal yöntemlerin otorite ve işlevlerini erozyona uğratan insanüstü bir güç olarak ekonomik küreselleşmeye odaklanıyor. Moralist yaklaşım ise, yurtseverlik ve milliyetçiliği kötü güçler olarak kınıyor ve uluslar arası yasa, kurum, rejim ve normların ahlaki açıdan ulusal olanlardan daha üstün olduğuna inanıyor. Bu görüşe göre, insanlığa duyulan bağlılık, ulusa duyulan bağlılığı aşmalıdır. Bu görüş entelektüeller, akademisyenler ve gazeteciler arasında kabul görüyor. Ekonomik çerçevedeki uluslararası eğilimlerin kökleri burjuvaziye, moralist uluslar arası eğilimler ise aydınlar sınıfına dayanmaktadır.

2000 yılında Amerika merkezli en az 6 büyük şirketin başkanı ya da CEO’ları Amerikalı değildir...²³ çokuluslu Amerikan şirketi ve kar gütmeyen kuruluşun üst düzey yöneticileriyle yaptığı röportajları özetleyen James Davidson Hunter ve Joshua Yates şu sonuca varıyor: “Kuşkusuz bu elitler kozmopolit; dünyayı geziyorlar ve sorumluluk alanları bütün dünya. Hatta kendilerini “dünya vatandaşı” olarak kabul ediyorlar. Onların küresel bir organizasyonda çalışan ABD yurttaşları olmaktan çok, Amerikan pasaportu taşıyan “dünya vatandaşları” olduklarına ilişkin sözlerini tekrar tekrar duyuyoruz...diğer ülkelerin “küreselleşen elitler”iyle birlikte, bu

Amerikalı üst düzey yöneticiler de ulusal kültürlerden ayrı “sosyokültürel bir hayal” içinde yaşıyor ve birbirleriyle İngilizce’nin sosyal bilimler versiyonu olan bir dilde iletişim kuruyorlar; Hunter ve Yates bunu “küresel dil” olarak adlandırıyor” (2004b, s. 266-67).

Çok kültürlülük, günümüz Amerikan çıkarlarına Amerika içinde yarar sağlamadığı ve Amerikanizmin yararına bir işlev görmediği için doğru değildir. İnsanlık tecrübesi olarak çok kültürlülük, bir insan hakkıdır ve yaşamlık değere sahiptir.

Amerika Düşmanını Kaybetti/Çöküşü Durdurmak İçin Yeni Arayışlar

Huntington hükmü vermiştir: düşman bellidir. Müslümanların yaşadığı coğrafya ve bu coğrafyayı tanımlayan değer kaynağı, yani İslam. Tarihçi Lewis daha önce davranmıştır. Ona göre, “dünya çapında yaygınlığı, kalıcı canlılığı ve evrenselci amaçları bakımından Hristiyanlık ile karşılaştırılabilecek bir dini gelenek vardır ve o da İslam’dır” (Lewis 2002, 39). Huntington ise, “yakın tarih, gelecek yıllarda Amerika’nın Müslüman ülke ve gruplarla ve belki diğerleriyle de çeşitli askeri çatışmalar yaşayabileceğini ortaya koyuyor.” Huntington’un temel endişesi, bu iki güç arasında çıkacak savaş ya da savaşların Amerika’yı birleştirecek ya da bölecek olup-olmaması üzerinedir. Savaş toplumları bir araya getirir. Bu tarihlik tecrübe, en azından milli devletlerin kültürel bütünlüğü dönemlerinde kendini daha kolay kabul ettirir. Mesela Arthur Sten’in yaptığı ikna edici analize göre, “hem Amerika’nın hem de İngiltere’nin tarihsel deneyimleri savaşların yarattığı bütünleşme ya da olumsuzluk derecesinin ve buna bağlı olarak Milli kimlik üzerinde oluşan etkinin, büyük oranda iki etkenle biçimlendiğini gösteriyor. 1) Düşmandan algılanan tehdit ne denli büyük olursa, ülkenin bütünlüğü de o denli büyük oluyor. 2) Savunmak için gerekli kaynaklar ne denli seferber edilirse, iç uyumsuzlukların baş gösterme olasılığı o denli artıyor” (Huntington 2004b, 361).

Soğuk savaşın sona ermesi Amerika’yı kuşatan dış şartları değiştirmiştir. Bu Huntington’a göre üç önemli sonuca yol açmıştır. Birincisi, “Sovyetler Birliği ve Kominizimin çöküşü Amerika’yı sadece düşmansız bırakmakla kalmadı, aynı zamanda tarihinde ilk kez, karşısında kendini tanımladığı “öteki”den de yoksun kıldı...20. yüzyılda, kominizim ve faşizmden başka demokrasiye meydan okuyan hiçbir laik ideoloji var olmadı.

İkincisi Amerika’da iş dünyasından, akademik çevrelerden, meslek gruplarından, medyadan, kar amacı gütmeyen oluşumlardan ve politikadan gelen elitler, yaygın uluslar arası faaliyet ve ilişkiler içinde yer aldıkça ulusal kimliğe daha az önem vermeye ve giderek kendilerini, ilgi alanlarını ve kimliklerini çokuluslu ve küresel kurum, iletişim ağı ve hedeflerle tanımlamaya başladı.

Üçüncüsü, ideoloji artık amaca hizmet etmekten uzaklaşınca, kültürün kimlik açısından taşıdığı önem artmış oldu. Çifte kimliğe, çifte

bağlılığa ve çifte vatandaşlığa sahip bireylerin artışı kolektif anlamda diasporaların da sayısını ve önemini artırdı” (2004b, s. 257-58).

Bu arayış bir düşman bulma arayışına dönüşmek zorundaydı. Charles Krauthammer, soğuk savaş sona erdiğinde, “ulusların düşmanlara gereksinimi var” yorumunu yapıyordu. “Birini yok ettiğinizde, diğerini bulurlar.” Amerika için ideal düşman ideolojik açıdan karşıt, ırksal ve kültürel açıdan farklı ve askeri açıdan Amerika’nın güvenliğine yönelik önemli bir tehdit oluşturacak kadar güçlü olmalıydı. 1990’lı yılların dış politika tartışmaları, büyük oranda, bu düşmanın kim olabileceğine odaklanıyordu” (2004b, s. 262). Bir çok spekülasyonu beraberinde getirmesine rağmen, 11 Eylül 2001 tarihinde Usame bin Ladin Amerika’nın arayışına son vermiş oldu. Huntington’un cümleleriyle söylersek, “New York ve Washington’a yapılan saldırıları Afganistan ve Irak savaşları izledi ve “terörizmle savaş”ın daha yaygınlaşması, militan İslam’ı Amerika’nın 21’nci yüzyıldaki ilk düşmanı kıldı” (2004b, s. 264). Huntington devam ediyor:

“11 eylül ideoloji ve ideolojik çatışma açısından 20. yüzyılın sonunu ve insanların kendilerini öncelikle kültür ve dinle tanımladıkları yeni bir çağın başlangıcını çarpıcı bir şekilde simgeledi. Bugün ABD’nin gerçek ve potansiyel düşmanları, dinin yönlendirdiği Militan İslam ve ideolojik olmaktan bütünüyle uzak Çin Ulusçuluğudur” (s. 340). İslam’ın önüne iyi, kötü, radikal, militan, ılımlı, layt gibi sıfatlar ekleyenler, dünyada farklılığa ve çok sesliliğe değil, Hristiyan fanatizminin emperyalist dünya görüşünün bir yansımasıdır. Maalesef Müslümanlar arasında yaşayan bir çok akil insan (!) da bilerek ya da bilmeyerek bu alanda hizmet etmektedirler. Bugün İslam üzerinde yapılan spekülasyonlar, demokrasi adına değil, Amerikanizm adına yapılmaktadır. İslam’ın önüne olumsuz her hangi bir sıfat eklemek, vahiy temelli bir dine en büyük hakaret olarak yorumlanmalıdır.

Bu tartışmanın nereye vardığını görmek için Atilla İlhan’ı aynen burada tekrarlayacağım: “..Washington’un, Bush Jr. ve takımın önemli isimlerinden bayan Condeleezza Rice Sovyetler dağıldığı sıralarda; “..ABD’nin çıkarlarının savunulması gündeme alınmıştır.” Bunun ne anlama geldiğini başka bir politikacı bayan, Diana L. Kniappers şöyle diyor:

“..Bugün bizi inanç –yani din- özgürlüğü lehinde, böyle harekete geçiren şey daha önce bizi kominizmle mücadeleye yöneltten şeydir. Bir insan toplumu, yalanlarla serpilip gelişemez; dinsizlikle ve Koministlikle, ancak yalanlar üretilir; bu yüzden uygarlığın güvencesi ancak inançla, yani, din özgürlüğüyle olur; zira inanç ve din özgürlüğü, bireylerin namuslu yetişmesini sağlar; namus erbabı olmazsa ticaret olmaz, ticaret olmazsa, uygarlık olmaz..” (İlhan 2004, s. 8).

Diane L. Kniappers, *ABD Din ve Demokrasi Enstitüsü’nün* Başkanı. Bu ekip içinde yer alan Paul Henze ise şunları ortak bir dille söylemektedir.

“..eski Sovyetlerde, Püriten Vahabi doktrinler, kirlenmeye ve materyalizm’e karşı, panzehir olarak yaygınlaştı. Said Nursi’nin öğrencileri

olan Nurcular, bilim, modern bilgi ve ciddi modern eğitimin, geleneksel olarak İslam'da olduğunu savunuyorlar. Türk aydınlarının Nakşibendiler konusundaki kaygıları yapaydır; Türkiye'nin doğusunda ve kasabalarında yaygın olan Nakşibendiler, eski Sovyetlerdeki bağımsız Türk cumhuriyetlerinde ortaya çıkan girişimci sınıflar için, doğal bir bağlantı noktası işlevini görmektedir..." (İlhan 2004, s. 8). Paul Henz'in yukarıdaki cümleleri, Amerika'nın nasıl bakması gerektiğinin "iyi niyetli" cümleleri olarak okunmaktadır. Cemaatleşmenin, cemiyetleşmeye dönüştüğü ve daha ileri düzeyde devletleşmeye geçtiği düşüncesi yukarıdaki cümlelerde satır aralarında gizlidir. Nitekim Graham Fuller de;

"...İslam'a bakmanın çeşitli yolları var, bence otomatik bir tehdit olarak kabul edilmesi yanlıştır. Son elli yılda, yapay olarak bastırılmasının bazı meşru nedenleri olabilir; ama artık Türkiye, bu konuda kendisiyle barışmalıdır. Geçmişteki radikal laiklik politikaları döneminde, İslam'ın hayatınızdan nasıl dışlanacağı, adeta bir saplantı haline gelmişti, bence bugün bu, daha az lazım olan bir reaksiyon...Geçmişte Türkiye Ortadoğu için bir modeldi, bugün de olmaya devam ediyor...hele demokrasi ile İslam'ı bir arada yaşatacak bir formül bulunursa, İran'a ve Arap dünyasına büyük öncülük yapmış olacaktır.." (Cumhuriyet 26 Şubat 1990).

Türkiye ciddi geleneksel değerleri canlı tutulmak yoluyla yeni bir role yönlendirildiği açıktır. "Din ile barıştırılma" önerisini, iyi Müslüman kategorisine giren cemaatleşmeyi daha canlı ve etkin kılmak olarak değerlendirmek mümkündür. Bu konuda İlhan, "...Türkiye çok etnik bir ülkedir ve bu gerçeği kabul etmelidir; bu gerçeğin kabulü, daha gürbüz, çekici ve başarılı bir Türk devletinin başlangıcını oluşturabilir; eğer Alevi kimliği tanınmazsa, Kürtlere ifade özgürlüğü verilmezse, çok ciddi bir kriz olabilir..." (İlhan 2004, s. 8) diyor.

Türkiye'nin İslam diniyle bir probleminin olduğunu iddia etmekle, siyasal endişeler adına farklı Müslüman yorumları dışlamayı bir kabul etmek doğru bir tercih değildir. "Demokrasi ile İslam'ı bir arada yaşatma" sorunu iddiası Türkiye için geçerli olamaz. İslam bir dindir. Bu anlamda Müslümanların demokrasi içinde yaşamaları daha doğru bir ifadedir. Fuller, bu düşüncüyü başka bir yerde dile getirmektedir.

"Gerçekte asıl sorun İslam'ın demokrasiyle uyumlu olup olmadığı değil, Müslümanlar ile demokrasi arasındaki ilişkinin ne olduğudur. Tartıştığımız şey İslam'ın ne olduğu değil, Müslümanların ne istediğidir" (Fuller, 2004, 211). Yukarıdaki cümlelerle çelişir görünen bu değerlendirme, Amerikalı stratejistlerin Türkiye ile ilgili algılamalarını da açığa vurmaktadır. Mesela "Müslümanların ne istediği" önermesi, Amerika'nın Müslümanlar için ne istediği şeklinde okunmalıdır. Huntington, Türkiye'yi "tarihen en derin biçimde bölünük" (Huntington 1995, 34) bir ülke olarak tanımlıyor. Ona göre bölünük bir ülke, medeniyet kimliğini yeniden tanımlamak için 3 şartı yerine getirmelidir. "Birincisi, (o ülkenin) siyasi ve ekonomik seçkinleri bu hareket hususunda umumiyetle taraftar ve hevesli olmalıdır. İkincisi, kamuoyu (söz konusu) yeniden tanımlama konusunda muvafık davranmaya istekli olmalıdır. Üçüncüsü, alıcı konumda bulunan medeniyetteki hakim

gruplar “mühtediyi” benimsemeye istekli olmalıdır...Türkiye konusunda ilk ikisi, hatırı sayılır mertebede mevcuttur” (Huntington 1995, 35). Huntington bölünük ülke elitlerinin, ülkelerini Batının bir parçası yapmak konusundaki çabalarının da engellemeyle karşılaşacağını savunuyor (1995, 39). Türkiye’de AB’nin Türkiye’nin lehine olmayan talepleri ve ABD’nin çifte standardı karşısında oluşturulan ‘ulusal cepheyi’ (Milli cephe) olumsuzlayanların, yukarıdaki cümleleri dikkatle okumaları zorunludur. Bu bize, Türkiye için yazılan senaryo/ların, ileri sürmeye çalışılan teori ya da teorilerin kimler tarafından ve nasıl işlevlik hale getirildiğini görmemize yardımcı olacak güçtedir.

Huntington İslam’a bakışını netleştiriyor. “Kimi Amerikalılar köktenci Müslüman grupları ya da daha genel anlamda politik İslam’ı düşman olarak görmektedir. ..ABD’nin terörizmi destekleyenler listesindeki 7 devletten beşi Müslüman. Müslüman devlet ve örgütler birçok Amerikalının yakın bir dost olarak gördüğü İsrail’i tehdit ediyor” (2004b, s. 263). Temelde Batı hem Batılı (Medeni) hem de modern olduğu için (Huntington 1995, 40), Bu yüzden “batı ile İslam arasında devam eden askeri etkileşimin zeval bulma ihtimali pek yoktur” Huntington 1995, 23).

Huntington’un düşman arama ve bulma süreci fazla sürmediğini yukarıda söylemiştik. Ancak onun ortaya attığı “medeniyetler çatışması” tezi, aynı isimli makaleden 3 yıl önce tarihçi Bernard Lewis’in “The Roots of Muslim Rage” isimli makalesinde geçmektedir. (bkz. The Atlantic Monthly, September 1990, Volume 266, No. 3;s. 47 – 60).

Lewis bu makalede sert bir mücadelenin yaşanacağı kehanetinde bulunuyor (Lewis 2002, 55). Lewis’e göre Müslümanlar “eski bir rakipleri”dir (55). Müslümanlardaki “daha derinde bulunan öfke harekete geçtiğinde” (54) vurgusu, Müslümanları özünde şiddet barındıran bir dinin temsilcileri olarak etiketlemektedir. Tamamen ideolojik önyargılara dayalı bu iddialar, Amerika’nın genelde Müslümanlara bakışının olumsuz olduğunun açık örnekleridir. Bu düşünceyi besleyen arka plana göre, “İslam, ne teoride ne de uygulamada, başka inançlardan ve farklı ibadet şekilleri uygulayanlara tam eşitlik vermeye asla hazır olmadı” (52).

Lewis, “medeniyetler çatışması” kavramını popüler anlamın dışında kullandığını şöyle yazmaktadır. Ona göre insanlık tarihinde yer alan bir çok medeniyet var olmuştur. Bu medeniyetler çokluğunu iki ayrı başlık altında sınıflandırabiliriz. Birinci başlık, yerel, bölgesel ve etnik grup temelli medeniyetler. İkinci sırada ise, din temelli, Hristiyan ve İslam medeniyeti şeklinde. Buradan hareketle Lewis İslam kelimesini de iki ayrı anlamda kullanmaktadır. Birincisi, Hristiyanlık gibi bir din olarak İslam; yani bir inanç ve ibadet sistemine sahip olma anlamında. İkinci anlamda ise İslam, Hristiyan coğrafyasının karşılığı bir anlama sahiptir. Burada medeniyet din tarafından tanımlanmakta ve biçimlenmektedir. Bu sınıflandırmaya göre İslam bir dinin adı olmasının yanı sıra, bir medeniyetin de ismidir. Ona göre din temelli bu iki medeniyet, Hristiyanlık ve İslam, 14. yüzyıldan buyana devam edip gelen bir çatışmayı yaşamaktadır. Bu iki medeniyeti çatışmaya

iten, farklılıklar değil, benzerlikleridir. Bir Hristiyan'ın söylediği dini bir önermeyi, bir Müslüman çok kolay anlayabilmektedir. “sen kafırsın ve cehennemde yanacaksın” denildiğinde her iki dini mensubu da ne kastedildiğini anlayabilir. Aynı şey, bir Budist ile diyalogda ortaya çıkmaz. Lewis’e göre “bu neyin yanlış gittiği hakkında söylememiz gereken zorunlu bir giriştir.” Ve son olarak şu soruya tek cümlede cevap arıyor. “Bizden niçin nefret ediyorlar?” ona göre cevap çok kolaydır.

“Zenginlik, güç ve başarılı olamayan insanlar tarafından seilmeyi ummak mümkün değildir.” Kısaca bu cümle, zengin ve güçlü batı ile fakir ve cahil (!) doğu arasında çizilen resmin özlü özetidir. İleri ve gelişmiş olanlar, geri olanlar tarafından her zaman düşman ilan edilirler. Ölçütleri belirleyen kaçınılmaz olarak batı ve onun hakim değerleridir. Bu tam bir köktendinci tasavvurdur. Huntington da medeniyeti, “hem dil, tarih, din, adetler, müesseseler gibi ortak objektif unsurlar vasıtasıyla, hem de insanların subjektif olarak kendilerini teşhis etmeleri suretiyle tarif edilmesini” (Huntington 1995, 15) doğru bulmaktadır. Bu da onun, Lewis’i medeniyet tanımlaması konusunda tekrarlaması demektir.

Huntington problemi fazlaca yerelleştirerek basitleştiriyor. Ona göre, Müslümanların ABD’ye duyduğu düşmanlık, bir noktaya kadar Amerika’nın İsrail’e verdiği destekle ilişkilidir. Daha derin kökler ise Amerika’nın gücü karşısında hissedilen korkuya, zenginliği karşısında hissedilen kıskançlığa (Lewis’in temel argümanı), Amerikan baskı ve sömürüsü olarak algılanan durumun yarattığı hırsla ve İslam kültürünün antitezi olarak, laik ve dinsel, Amerikan kültürüne yönelik düşmanlığa uzanmaktadır... Müslümanlar giderek Amerika’yı daha fazla düşman olarak görüyor. Eğer bu, Amerikalıların önüne geçemeyeceği bir yazgıysa tek seçenekleri bu durumu kabullenmek ve onunla başa çıkmak için gerekli önlemleri almak (Huntington 2004b, s.360). “Gerekli önlemleri almak” bir tehdit içermekle beraber, aynı zamanda ‘siz de savaş baltalarınızı çıkarın’ çağrısıdır.

Amerika kendi içinde hem çok kültürlülükten, hem de İslam gibi “rakip bir güçten” kurtulmanın yolunun “Arap ya da Güney Asyalı vurgulamasını yapmadan Amerikan temelli bir İslam mesajı vererek izolasyon gel gidinden kurtulmak” olduğunu önermektedir (Marayati 2005, A15).

Sonuç ve değerlendirme

Huntington, Biz Kimiz? sorusuyla, kendi sahip oldukları değerleri tanımlarken, öteki toplumlardan ayrıldıkları noktaları da göstermeye çalışmaktadır. Bu farklılığın temelinde, “ırk, etnik yapı, kültür ve ideoloji yer almaktadır. İdeolojiden kastedilen ise, inançtır. Tarih bilinci, gelenek, kültür, kahramanlıklar, yenilgiler, zaferler “mistik hafızanın ahenk” içinde olmalarını sağlar (Huntington 2004c, 4). Genel anlamda ideoloji, öteki olarak tanımlanan Sovyet dünyası iken, günümüzde onun yerini İslam ve bu dine doğal bir yapı içinde inananlar almıştır. İslam ve ona inananlar terör ile özdeşleştirilerek, bu dinin yaşam hakkı bir insan hakkı ve doğal bir istek

olmaktan çıkarılmış, Amerika'nın tanımladığı şekilde, yani ılımlı ya da mutedil İslam olarak kabul edilmesi istenmiştir. Diğer tarafta ise politik ya da fundemantal İslam yer almaktadır. Bu teolojik dille, iyi Müslüman ve kötü Müslüman ayrımını gündeme getirmiştir. Buna göre dini yaşamak, insanların kendi kültürlerinde buldukları özgür bir karakter gelişimini vurgulayan dini değil, Amerikanın cemaat merkezli dayattığı yeni ve tamamen din olmayan ideolojik bir yapıyı zorla kabul etmek anlamına gelmektedir.

Türkiye ve özellikle Türk Milliyetçileri, Huntington'un bu masum açıklamaları karşısında kendi gerçeklerinin bir dökümünü çıkarmak zorundadırlar. Türk ve İslam'ın özde kullanıldığı bir coğrafyada yeni dini söylemler adı altında, cemaatleşmeyi körükleyen ve bu tür hareketleri din olarak kabul ettirmeye yönelik çabalar, Türk milliyetçilerinin kabul edemeyeceği tarihlik bir tecrübedir. İbn Haldun'dan hareketle söylemek gerekirse, Huntington'un "dindarlık ve Milliyetçilik" arasında doğrudan kurduğu ilişki tarihlik gerçekçi bir tecrübedir ve bu tecrübe Türk insanı için olgululuktur. Bu olgu, Amerikalı stratejistlerin oluşturduğu ve sınırlarını belirlediği modern ya da ılımlı din değil, Türk'ün tarihlik tecrübesinde yaşadığı kendine özgü bir olgudur. Din milli duyguları canlı ve işlevlik hale getirirken, milliyetçilik de kültürün bir unsuru olarak dini canlı ve dinamik tutar.

Türk milliyetçileri, Huntington'un emperyalist ve dışlayıcı milliyetçilik tasavvurunun aksine, kuşatıcı ve çoğulcu dünya gerçekliğine uygun tezlerle insanlık tarihinde yerini almaya çalışmalıdır. Milliyetçilik, milleti başka milletlerden ayırt eden bir kimlik (huyiyet) verme ve uygulama gayretidir. Kimlik verme ve uygulamada tarih belirleyici bir rol oynamaktadır. Geçmiş ve hal'in kozal ilişkisi dikkate alınınca Türk milliyetçiliği, başka kültürlere kapalı ve 'düşmanca' bir tavrı değil, özgüveni tam ve başka kültürlere açık bir hayat felsefesine sahiptir. Bu da onun insan hakları ve başka kültürlerin kendini başkasının yok saymadan ifade etmesine izin vermesi anlamına gelmektedir. Türk milliyetçiliği çok kültürlü bir dünya yapısını tanrılık bir olgu olarak görür ve insanlık tecrübesi olarak, bir insan hakkı ve yaşamlık değere sahip olduğunu uygulamada kabul eder. Türk milliyetçisi inandığı dinin doğal vurgusu olarak farklı kütülleri, insanlığın bir zenginliği ve hayatın güçlü ve yaşanır kılınması için gerekli bir ilahi yapı olarak inanır. Kültürel farklılık hayatı zenginleştirirken, bireyin içlik dönüşümüne de katkı yapar ve evren içinde insanların birbiriyle "alışverişini" anlamlı kılar.

İbn Haldun'un asabiye teorisi bu noktada Türk Milliyetçilerine bir çıkış sağlayabilecek güç ve tutarlılıktadır. Milliyetçilik dışa kapalı, insanlık değerlerini tek bir çizgiden ibaret göremez. Çünkü Türk milliyetçilik anlayışının temelinde, "yaratılanı severiz Yaratandan ötürü" ilkesi yer almaktadır. Kendi ırkına, kendi komşusuna, kendi ailesine saygı duyan ve onları seven bir birey-toplum, tüm insanlık adına bir şanstır. Türk milliyetçilerinin inandığı dini değer, 'insanlığı tek bir Tanrının' yarattığı bilgisine dayanır. Bu anlamda Milliyetçilik, insanlık için en yüce değerdir. Buradan bakılırsa, dinin milli duyguları istismar etmesi de, milliyetçiliğin

dini duyguları sömürmesi de mümkün olmaz. Bu anlamda dış sermayenin etkin gücünün varlığını ve ötekini kültürel hayat felsefesini yok saymak, Türk milliyetçi felsefesinde yer almaz. Çünkü nerede olursa olsun insan, yapan bir varlıktır. Türk Milliyetçiliğinin özü, kendi kimliğini tanımlamasından ve bu kimliğe duyulan öz güvenden hareket eder ve yapan bir varlık olarak kendi coğrafyasında hayata yaşanabilir bir felsefe sunabilecek gücü temsil eder. Amerika Birleşik Devletlerinin (Amerikanizm) dini dünya görüşündeki Tanrı, adaletin yeryüzündeki temsilcisi ve uygulayıcısı olamayacağı gibi, milliyetçilik anlayışı da insanlığa yaratıcının yaratıkları olarak bakan bütüncül insani duygu ve eylem biçimini sergileyemeyecektir. Emperyalizmin özünde her şeyi istismar etme felsefesi yatmaktadır; bu her şeyin içine tanrı, din, insani bir duygu olarak milliyetçilik ve tüm insani erdemler girer. Emperyalizm, küreselleşme adı altında başka kültürleri yok ederken, bu kültürlerin insanlığa sunduğu değerleri de yok etmekte ve insani olan her şeyi kendi dar kalıpları içinde tanımladığı tek biçimli bir dünyaya hapsedmektedir. Bu amacın gerçekleşmesi için, dini ve milli duyguların istismarı bir anlam içermemektedir. Din ve milliyetçilik bir arada bulunur ve tüm insanlık için ortak bir değerdir. Doğasıyla oynanmadığı ve yanlış yönlendirmediği sürece din ve milliyetçilik, insan kaynaklı ve evrensel insan haklarının en etkin koruyucularıdır. İnsan doğası ve dünyadaki doğal düzen buna göre düzenlenmiştir. Teolojik dille bu bir “sünnetullahtır” ve insanlığın uzun soluklu en büyük tecrübelerinden ikisidir.

Kaynaklar:

Adrian Hastings, 1997, *The Construction of Nationhood: Entity, Religion and Nationalism*, New York, Cambridge University Press .

Barbour, Ian, 2003, *Religion In the Age of Science*, Erişim: http://www.religion-online.org/cgi-bin/research.dll/showchapter?chapter_id=2063 (05.02. 2003)

-----, 2004, *Bilim ve Din Çatışma- Ayrışma, Uzlaşma*, (çev. Nebi Mehdi, Mübarzi Camal), İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 43).

Bauberot, Jean 2003, “*Fransa: Laik Cumhuriyet*,” Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik, Haz. Jean Bauberot (çev. Fazlı Arabacı), Da Yayıncılık, İstanbul.

Çaha, Ömer, 2003, “*Amerikan Modeli: İnanç ile Özgürlüğün Buluşması*,” Liberal Düşünce, Yıl: 8, Sayı: 31-32, Bahar-Yaz 2003, s. 15-44.

Fuller, Graham 2004, *Siyasal İslam’ın Geleceği* (Çev. Mustafa Acar), Timaş, İstanbul.

Hicks, Douglas A., 2003, *Religion and the Workplace, Pluralism, Spirituality, Leadership*, Cambridge; Cambridge University. Press.

Huntington, Samuel, 1995, “*Medeniyetler Çatışması mı?*” Medeniyetler Çatışması içinde, der. Murat Yılmaz, Vadi Yay., Ankara.

Huntington, Samuel -Antony Giddens 2004, “İki Batı,” Cogito, Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı: 40, Yaz , s. 16-19.

-----, 2004b, *Biz Kimiz? Amerika’nın Ulusal Kimlik Arayışı*, (Çev. Aytül Özer), CSA Global Yayın Ajansı.

-----, 2004c, “Credal Passions,” Foreign Affairs, September/ October 2004; Erişim: www.foreignaffairs.org/20040901faresponse83515/samuel-p-huntington-alan-w..06.10. 2005.

-----, 2005 “İspanik Meydan Okuma,” Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik İçinde, Ed. Prof. Dr. Çağatay Özdemir, Tek Ağaç Yay., Ankara.

İbn Haldun, *Mukaddime I*, (çev. Zakir Kadiri Ugan), MEB, İstanbul.

İlhan, Atilla 2004, “...Dillerin Altındaki Bakla...” Cumhuriyet Gazetesi, 24. 12. 2004, s. 8.

Lewis, Berdrand 2005, “What Went Wrong? Western Impact and M. Eastern Response,” Erişim: <http://www.carneigecouncil.org/> printerfriendly media.php/prmID/131?PHPSESSID=6 (07.09.2005)

-----, 2002, “Müslüman Öfkenin Kökenleri,” çev. Ayşegül Yelçe, Cogito, sayı: 30, s. 38-56.

Marayati, Salam, 2005, “America’s Muslim Ghettos,” Washington Post, Monday, August 15, A 15).

Oran, Baskın 2004, *Türkiye’de Azınlıklar*, Tesev Yay.

Robert B. Fowler, Alan D. Hertzke, Laura L. Olson, “Modern Amerikan Toplumunda Din ve Siyasal Kültür,” Liberal Düşünce, Yıl: 8, Sayı: 31-32, Bahar-Yaz 2003, s. 15-44.

Smart, Ninian, 1987, *Religion and the Western Mind*, State University of New York Pres, Albany.

Türkdoğan, Orhan 2005, “Son Azınlıklar Raporu Üzerine,” Çok Kültürlülük ve Türkiyelilik İçinde, ed. Çağatay Özdemir, Tek Ağaç Yay, Ankara.

Weber, Max 1997, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (çev. Zeynep Aruoba), Hil Yay., İstanbul.

MESLEKİ FARKLILIĞIN ÇALIŞANLARIN İŞ GÜVENCESİ ALGILARI, İŞ DEĞERLERİ VE RUH HALİ (MOOD) İLE İLİŞKİSİ: KAMU VE ÖZEL SEKTÖR ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA-

İlker H. ÇARIKÇI*, Aygen OKSAY**

Özet

Bu araştırma kamu ve özel sektör çalışanlarının mesleki farklılıklarının ve mevcut pozisyonlarının iş güvencesi, iş değerleri ve ruh halleri (mood) algılamalarındaki farklılıklarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Eğitim, güvenlik, hizmet ve üretim sektörlerinde görev yapan 264 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen bu araştırmanın sonucunda kamu ve özel sektör çalışanlarının iş güvencesi algılarında farklılıklar bulunmuştur. Benzer bir şekilde mesleğin de iş güvencesi, terfi ve işi kaybetme endişesinde farklı algılamalara neden olduğu görülmüştür. Katılımcıların ruh hallerinin ise mesleki farklılıklara veya mevcut pozisyonlara (kamu-özel sektör) göre farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: iş güvencesi, iş değerleri, ruh hali, özel sektör ve kamu sektörü çalışanları

* Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, carikci@iibf.sdu.edu.tr

** Araş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, aygen@iibf.sdu.edu.tr

The Relationship Between The Perception Of Job Insecurity, Job Values And Mood In Various Occupations: Comparison Of Public And Private Sector

Abstract

A total of 264 participators working both in public and private sector were questioned in order to compare the perception of job insecurity, job values and mood. It was found that neither the occupations nor the positions (whether they work in public/private sector) of the participators didn't affect their mood. But the results showed that the perception of job insecurity, promotion and the fear of loosing the job differed according to the occupations and the positions of the participators.

Keywords: *job insecurity, job values, mood, public/private sector workers*

GİRİŞ

Tüm çalışanlar açısından çalışanların performansları ve motivasyonları üzerinde etkisi olan en önemli unsurlardan birisi işle ilgili duyulan güvensizlik algısıdır. (İbicioğlu vd., 2005: 110; Denes, 2003) Günümüzde yaşanan ekonomik krizler, şirket birleşmeleri veya küçülmeleri iş güvensizliği algılamalarına yol açmaktadır. Bu algılamanın yaratmış olduğu belirsizlik bireyde yüksek miktarda stres oluştururken; böyle bir olayın gerçekleşmesini beklemek de bireye en az o olay gerçekleşmiş kadar zarar vermektedir.

İş güvensizliği ileri bir zamanda bireyin işini tamamen kaybetme veya işinin bazı bileşenlerini kaybetme olasılığı olarak tanımlanmaktadır. Risk, güçsüzlük ve önceden bekleyiş kavramları bu tanım kapsamında dikkat çeken başlıca kavramlardır. Kaybetme, korku ve belirsizlik kavramları da yine iş güvensizliği tanımı içinde yer alan diğer önemli kavramlardır. Bu kavramlar ise 'iş'in bireyin elindeki değerli bir varlık olduğunu; ancak ileride bunun bireyin elinden alınabileceği anlamını taşımaktadır. (Slack, 2004: 3) Cinsiyet (Kinnunen vd., 2000: 456); yaş ile deneyimler (Charles ve James, 2003) ve de kişilik (Greenhalgh ve Rosenblatt, 1984: 444) bireyin yaşadığı iş güvensizliği algısında önemli rol oynamaktadır. İş güvensizliği ile ilgili algılamalar, beklentiler, böyle bir olayın gerçekleşmesi sonucunda karşılaşılması muhtemel finansal sorunlar da bireyin işe yönelik tutumlarını yakından etkilemektedir.

İş güvensizliği yaşayan bireyin işine karşı geliştireceği olumsuz tutumların başında iş tatminsizliği (Davy, Kinicki ve Sheck, 1991, alıntıl原因 Probst ve Brubaker, 2001: 139; DeWitte, 1999: 157), işe geç gelme veya hiç gelmeme ya da işten ayrılma isteğinde artış (Barling ve Kelloway, 1996) gelmektedir. Bu tutumlar bireyin performansının düşmesine (King, 2000: 88), örgütsel bağlılığında ve üstlerine/yönetime duyduğu güvende (Ashford vd, 1989) azalmaya sebep olmaktadır. Bu süreçte bireyin yaşadığı stres arttığından aile ve evlilik tatmini de azalmaktadır. (Hughes ve Galinsky,

1994, Larson, Wilson ve Beley, 1994) Bu da bireyin hem fiziksel (Hellgren ve Sverke, 2003: 231) hem de ruhsal sağlığının (Dekker ve Schaufeli, 1995) etkilenmesiyle sonuçlanmaktadır.

410 sağlık çalışanının (doktor, hemşire, ebe, sağlık memuru, sağlık teknisyeni, vd.) katılımıyla gerçekleştirilen bir araştırma ‘iş güvencesi’nin sağlık personelinin öncelikli beklentileri arasında yer aldığını açıkça göstermektedir. (Oksay, 2005: 86) Araştırma ayrıca bu beklentisi karşılanan katılımcıların işlerinde daha mutlu olduklarını, bir başka ifadeyle iş güvencesinin katılımcılarda tatmin yaratan bir unsur olarak ortaya çıktığını göstermektedir. (Oksay, 2005: 133) 307 Kamu ve özel sektör çalışanları üzerinde yapılan bir iş tatmini araştırmasında da kamu sektörü çalışanlarının özel sektör çalışanlarına oranla kendilerini daha güvende hissettikleri; bunun da kamu sektörü çalışanlarının işlerinden duydukları tatmin düzeyini olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. (Çarıkçı, 2004: 92)

Akademisyen adaylarıyla ilgili araştırmalarda da benzer sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Akademisyenlerin işle ilgili yaşadıkları güvensizliklerin çok belirgin bir tatminsizlik ve stres nedeni olarak ortaya çıktığı görülmüştür. (Tytherleigh, 2002) Benzer bir sonuç da Ekim 2004 tarihinde kamuya bağlı bir üniversitede çalışan 125 araştırma görevlisinin katılımıyla gerçekleştirilen araştırmada bulunmuştur. Araştırma görevlilerinin motivasyonlarını etkileyen en önemli unsurun kariyer belirsizliği olduğu bulunmuştur. Katılımcıların yaşadıkları iş güvensizliğinin ise stres düzeylerini arttırıcı bir etki yapmakla birlikte motivasyon ve üstün performans çabası gösterme üzerinde de kısmen olumlu etki yaptığı görülmüştür. (İbicioğlu vd., 2005: 111)

Bireyin yaşadığı iş güvensizliği algılaması bireyin işle ilgili değer yargılarını yakından etkilemektedir. Beğenme, hoşlanma, nefret etme gibi kriterleri ifade eden değerler bireylerin bir takım davranışlarına öncülük ederler. (Karabati ve Say, 2005: 85) Bireylerin mesleklerini veya çalıştıkları kurumları başka şahıslara önerebilmeleri için işle ilgili değerlerinin olumlu olması gerekmektedir. İş güvensizliği algısı bireyin ruh halini (mood) de etkilemekte; birey bu algı sonucunda çeşitli duygu ve düşüncelerini iş arkadaşlarına ve/veya müşterilere yansıtmaktadır. Yaşanan stres, yöneticiler, grubun özellikleri, grup arkadaşları, fiziksel mekan, ödül ve cezalar bireyin ruh halini etkileyen önemli unsurlardır. (Brief ve Weiss, 2002: 287) Örneğin Hart vd.’nin (1995: 153) polislerle ilgili yapmış oldukları araştırma sonucunda polislerin takip, suçlularla mücadele, cinayet, vb. görevlerle uğraşmalarının onların ruh hallerine daha olumlu etki yaptığı; masa başı işlerle uğraşmanın ise işe yönelik negatif duyguları daha baskın hale getirdiği bulunmuştur.

İş tatminsizliği, devamsızlık ve işten ayrılımların örgütün verimliliği, üretkenliği, devamlılığı ve de tüm başarısı üzerinde etkisi olduğu bilinmektedir. Bu nedenle yöneticiler öncelikle iş güvensizliğine dair belirsizliği ortadan kaldırmaya çalışmalı; iş gereklerini yerine getiren çalışanların kendileri için değerli olduklarını göstermelidirler. Eğer böyle bir şey söz konusu olamıyorsa; o halde yöneticiler iş güvensizliğinin sebep

olduğu olumsuz tutumların en aza nasıl indirgenebileceği üzerine odaklanmalıdırlar. Bu sürecin başarılı olabilmesi için de astların üstlerine güven duymaları kaçınılmazdır.

İlişkilerin karşılıklı anlayış, fedakarlık, birbirini destekleme, yardımseverlik, vb. öğeleri içerebilmesi için güven zemininin oluşması şarttır. Ancak güvene dayalı ilişkiler çıkarsız, samimi, tutarlı, adil ve dürüst olabilirler. Geleceğe yönelik kaygılar belirsizlikleri ve riskleri arttırarak; tahminler ve olasılıklar üzerinde harcanacak zamanı etkilemektedir. Bu da bireyin güven duygusundan uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Güven belirsizlikleri ve riski ortadan kaldırılabildiğinden; güven kavramını açıklamak için ‘tahminin sona erdiği yerde güven başlar’ ifadesini kullanmak yanlış olmaz. Çünkü güven tamamen bilinçli bir şekilde gerçekleşir ve gelecek hakkındaki kaygıları en aza indirir. (Mollering, 2001) Rotter da, benzer bir şekilde, güveni; diğer insanların vaat ettiklerini yerine getireceklerine dair oluşmuş genel bir beklenti olarak tanımlamaktadır. (Lewis, 1985: 975) Bu tanımdan yola çıkarak çalışanların yöneticilerine güvenmeleri için yöneticilerin onlara karşı açık, dürüst, samimi olmaları ve yardımsever tutum sergilemeleri gerektiğini söyleyebiliriz.

Çalışanların kendilerini işe yarar hissetmeleri ve kendilerine değer verildiğini algılamaları hem özgüvenleri açısından hem de üstlerine güvenmeleri açısından son derece önemlidir. Çalışanlarıyla katı ilişkiler içinde olan ve samimiyetten, sıcaklıktan uzak olan yöneticiler çalışanlarına yakın davranmaları halinde otoritelerinin sarsılacağına ve saygı görmeyeceklerine inanırlar. Oysa ki; çalışanlarıyla sosyal faaliyetlerde bulunan, onları dinleyen, onlara değer verdiğini göstermekten kaçınmayan, takdir eden ve onlara karşı samimi olmaktan çekinmeyen yöneticiler çalışanlar tarafından daha fazla saygı görmektedirler. Çalışanlar bu tip yöneticilere daha fazla güvenir ve kendilerinden bekleneni yerine getirmek için daha verimli çalışırlar.

Yapılan araştırmalar yöneticiye duyulan güvenin bireyin yaşadığı iş güvensizliğini, kariyer belirsizliğini, iş tatminini ve hatta işten ayrılma kararını etkilediğini göstermektedir. 133 orta kademe yöneticisinin katılımıyla gerçekleştirilen bir araştırma buna örnek teşkil etmektedir. İstanbul’da 35 özel şirkette gerçekleştirilen bu araştırma sonucunda bireylerin işten ayrılma kararlarının yöneticiye duyulan güvensizlikle ilişkisi olduğu bulunmuştur. (Kitapçı vd.: 2005, 33) Kamu ve özel sektör çalışanları ile yapılan bir başka araştırma sonucunda da her iki sektörün yönetici davranışlarının farklılıklar gösterdiği bulunmuştur. Bu araştırma sonucunda özel sektör yöneticilerinin daha arkadaşça tutumlar sergilediği ve bunun da çalışanları daha çok motive ettiği görülmüştür. (Tengilimoğlu, 2005: 14)

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmanın Amacı ve Temel Hipotezleri

Araştırmanın başlıca amacı kamu ve özel sektör çalışanlarının mevcut pozisyonları (özel veya kamu sektörü çalışanı olma durumu) ve meslekleri ile ilgili değerlendirme ve algılarındaki farklılıkları araştırmaktır. Bu çerçevede kamu ve özel sektörü temsil ettiği varsayılan 5 ayrı sektör ve meslek grubundaki çalışanların farklı boyutlardaki (güven algısı, ruh hali, iş değerleri, mesleki sorunlar gibi) tutumları arasındaki farklar incelenmeye çalışılacaktır.

Araştırmanın temel hipotezleri iki gruba ayrılmaktadır. Birinci gruptaki hipotezler kamu ve özel sektör farklılığı üzerinedir. İkinci gruptakiler ise mesleki farklılıklarla ilgilidir. Buna göre araştırmanın hipotezleri aşağıda belirtildiği gibidir:

I.Grup:

1.H₀: Kamu ve özel sektör çalışanlarının iş güvencesi algılarında farklılık yoktur **H_a:** Kamu ve özel sektör çalışanlarının iş güvencesi algılarında farklılık vardır.

2.H₀: Kamu ve özel sektör çalışanlarının genel ruh hallerinde farklılık yoktur. **H_a:** Kamu ve özel sektör çalışanlarının genel ruh hallerinde farklılık vardır.

3.H₀: Kamu ve özel sektör çalışanlarının iş değerleriyle ilgili algılarında farklılık yoktur. **H_a:** Kamu ve özel sektör çalışanlarının iş değerleriyle ilgili algılarında farklılık vardır.

II.Grup:

1.H₀: Meslek farklılığının iş güvencesi algısı üzerinde etkisi yoktur. **H_a:** Meslek farklılığının iş güvencesi algısı üzerinde etkisi vardır.

2.H₀: Meslek farklılığının çalışanların genel ruh halleri üzerinde etkisi yoktur. **H_a:** Meslek farklılığının çalışanların genel ruh halleri üzerinde etkisi vardır.

3.H₀: Meslek farklılığının çalışanların iş değerleriyle ilgili algıları üzerinde etkisi yoktur. **H_a:** Meslek farklılığının çalışanların iş değerleriyle ilgili algıları üzerinde etkisi vardır.

Örneklem

Araştırma kamu sektöründe eğitim (ilköğretim okulları öğretmenleri), güvenlik (polis), hizmet (kamu kuruluşlarında çalışan devlet memurları) ve özel sektörde ise üretim (sanayi işletmeleri çalışanları), hizmet (banka çalışanları) alanlarında çalışan 264 kişiyi kapsamaktadır. Araştırmaya dahil olan katılımcıların çalıştığı kurumların tümü Isparta ili merkezinden

seçilmiştir. Katılımcılardan öğretmenler yöneticilik görevi olmayan ilköğretim okulları öğretmenlerinden, bankacılar Isparta il merkezinde faaliyet gösteren özel bankaların şubelerinde çalışan ve yönetsel görevi olmayan şube çalışanlarından, devlet memurları Isparta ili Defterdarlığında çalışan memurlardan, özel şirket çalışanları özel sektöre ait üretim işletmelerinde muhasebe, pazarlama gibi alanlarda çalışan personelden ve son olarak da emniyet personeli ise yönetsel görevi olmayan polis memurlarından oluşmaktadır. Araştırmaya dahil olanların mesleklerine ve sektörlerine göre dağılımları şöyledir:

TABLO-1: Araştırmaya Katılanların Meslek ve Sektörlerine Göre Dağılımları

	n	%
Öğretmen	70	26,8
Bankacı	49	18,7
Devlet memuru	55	21,0
Özel şirket çalışanı	45	16,7
Emniyet	45	16,7
	264	100,0
Kamu sektörü çalışanları	170	64.4
Özel sektör çalışanları	94	35.6
	264	100

Ölçekler

Araştırmada toplam 70 sorudan oluşan 5 ölçek kullanılmıştır. Birinci ölçek 17 soruluk demografik bilgiler ölçeğidir. İkinci ölçek 10 sorudan oluşan ve çalışanların “iş güvencesi” ile ilgili algılarını ölçmek için hazırlanmış olan ölçektir. Üçüncü ölçek ise çalışanların araştırmanın yapıldığı dönemdeki “ruh hallerini” ölçmeye çalışan 19 ifadeden oluşmaktadır. Dördüncü ölçek 13 ifadeden oluşan “değerler” ölçeğidir. Son olarak “mesleki sorunlar” ölçeği ise 11 sorudan oluşmaktadır. Ölçeklerin değerlendirilmesi için “Tamamen katılıyorum (5)”, “Katılıyorum (4)”, “Kararsızım (3)”, “Katılmıyorum (2)” ve “Hiç Katılmıyorum (1)” ifadelerinden oluşan 5’li Likert kullanılmıştır.

BULGULAR

1. Demografik Veriler

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik verileri Tablo 2’de gösterilmektedir.

TABLO 2: Demografik Özellikler

CINSİYET	n	%
kadın	97	36,9
erkek	166	63,1
Toplam	263	100,0
YAŞ	n	%
18-25 yaş	57	21,6
26-35 yaş	120	45,5
36-45 yaş	59	22,3
46 yaş ve üstü	28	10,6
Toplam	264	100,0
EĞİTİM	n	%
ilk/orta/lise	89	34,1
Üniversite	159	60,9
Yüksek lisans/doktora	13	5,0
Toplam	261	100,0
ÜCRET	n	%
500 milyon TL'den az	53	20,2
500 milyon üstü-1 milyar TL	163	62,0
1 milyar üstü-2 milyar TL	42	16,0
2 milyardan fazla	5	1,9
Toplam	263	100,0
İŞYERİNDE ÇALIŞMA SÜRESİ	n	%
5 yıldan az	147	56,5
5-10 yıl	78	30,0
10-20 yıl	25	9,6
20 yıldan fazla	10	3,8
Toplam	260	100,0
TOPLAM ÇALIŞMA SÜRENİZ	n	%
5 yıldan az	69	26,3
5-10 yıl	86	32,8
10-20 yıl	53	20,2
20 yıldan fazla	54	20,6
Toplam	262	100,0

Araştırmaya katılanlara mevcut mesleklerini tercih etme nedenleri sorulmuş ve meslek tercihinde en etkili olduğunu düşündükleri 3 nedeni işaretlemeleri istenmiştir. (Tablo 3) Buna göre katılımcıların mesleklerini tercih etme nedenleri arasında en önemlileri olarak maaş, iş güvencesi ve güvenli bir çalışma ortamı şeklinde sıralanmaktadır.

TABLO 3: Mesleği Tercih Nedenleri

Faktör	n
İyi bir maaş	165
İş güvencesi	134
Güvenli bir ortam	85
İyi çalışma arkadaşları	55
Kariyer olanaklarının olması	53
Sosyal hizmetlerin varlığı	44
Statü kazanmak	43
Kişisel gelişim	38
İyi ve güvenilir yöneticiler	35
Yaratıcılık	25
Diğer	80

2. İş Güvencesi

Araştırma sonuçlarına göre çalışanlarda en fazla güvensizlik oluşturan unsurlar tablo 4 'de gösterilmektedir.

TABLO 4: İş Güvencesi Ortalamaları

	n	m	s
İşi kaybetme endişesi	254	2,2559	1,3401
Sürekliliği olan bir iş kazandırmaması	242	2,4298	1,4623
İşle ilgili değişikliklerin tedirgin etmesi	247	2,7571	1,4808
Kariyerin belirsizliklerle dolu olması	251	2,7610	1,4935
İşle ilgili değişikliklerde fikir sorulmaması	250	2,7960	1,4487
Verilen görevler tam olarak yapılmadığında işi kaybetme riski	256	2,8828	1,4314
İşi kaybetmemek için özel hayattan ödün verme	254	2,9685	1,4714
Yönetimdeki değişikliklerin etkisi	243	3,0658	1,5198
Terfi imkanları	257	3,0895	1,4960
Üstlerle iyi geçinme ihtiyacı	250	3,1640	1,4730

Tablo 4'e göre kamu ve özel sektör çalışanları en fazla işlerinin devamlılığı için yönetimle iyi geçinmek zorunda kalmak, hak edildiği düşünülen terfileri alamamak ve yönetim kademelerindeki değişikliklerin kişinin günlük iş hayatını etkilemesi gibi konularda gerginlik yaşadıklarını

ifade etmektedirler. Özellikle kişinin kendisini güvende hissetmek için yöneticileriyle mutlaka iyi ilişkiler kurmak ihtiyacı hissediyor oluşu “iş” merkezli bir örgütsel yapı yerine “ilişkiler” merkezli bir yapının oluşumunu işaret etmektedir. Burada dikkat çeken başka bir nokta da yönetsel pozisyonlardaki değişikliklerin bütün çalışanları derinden etkiliyor olmasıdır.

Kamu ve özel sektör çalışanlarının iş güvencesi algılamaları ile ilgili hipotez kısmen desteklenmektedir. Buna göre kamu ve özel sektör çalışanlarının iş güvencesi ile algıları bazı boyutlarda farklılık göstermektedir. Örneğin; terfi imkanlarının kısıtlılığı hakkında anlamlı bir algı farklılığı vardır. ($t=4.451$, $p=.000$, $n=246$) Buna göre kamu çalışanları kariyer imkanlarının daha fazla kısıtlandığını düşünmektedirler.

İş kaybetme endişesinin varlığı ile ilgili olarak ise tersine bir durum söz konusudur. Bu konuda da bir özel / kamu algı farklılığı olmakla birlikte özel sektör çalışanlarının daha kaygılı olduğu anlaşılmaktadır. ($t=4.798$, $p=.000$, $n=246$) “Genel olarak işinizi kaybetme riskinizin olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusu ile ilgili olarak da özel sektör çalışanları daha kaygılıdır. ($t=8.437$, $p=.000$, $n=246$) Benzer bir şekilde “iş yerinde verilen görevler tam olarak yerine getirilmediğinde iş kaybetme riski vardır” ifadesiyle ilgili olarak da anlamlı bir kamu / özel farklılığı vardır. ($t=5.930$, $p=.000$, $n=246$)

Mesleki farklılıkların iş güvencesi üzerindeki etkisi ile ilgili hipotez de kısmen desteklenmektedir. Buna göre üstlerle iyi geçinme ihtiyacı duyma konusunda mesleki farklılıklar söz konusudur. ($F=8.588$, $p=.000$, $n=246$) Araştırmaya dahil edilen meslek sahiplerinin üstlerle iyi geçinme boyutunda verdikleri yanıtlarla ilgili ortalamalar incelendiğinde (Devlet memurları-3.75, Emniyet- 3.64, Öğretmenler-3.00, Özel şirket çalışanları-2.81, Bankacılar-2.30) özellikle devlet memurları ve emniyet personelinin üstlerle iyi geçinmeyle mevcut pozisyonlarını korumayı daha fazla ilişkilendirdikleri anlaşılmaktadır.

Benzer bir şekilde terfi imkanlarının kısıtlılığı ile ilgili olarak da bir algı farklılığından söz etmek mümkündür. ($F=5.147$, $p=.005$, $n=244$) Bu boyutla ilgili ortalama değerler incelendiğinde (Devlet memurları-3.09, Emniyet -3.78, Öğretmenler-2.58, Özel şirket çalışanları-3.48, Bankacılar-3.16) özellikle emniyet personelinin terfilerde haksızlık yapıldığını düşündükleri görülmektedir.

Son olarak işi kaybetme endişesiyle ($F=8.437$, $p=.000$, $n=246$) ilgili olarak ve görevlerin yerine getirilmemesinin işten çıkarılmayla sonuçlanabileceği kaygısıyla ($F=13.113$, $p=.000$, $n=248$) ilgili olarak da mesleki farklılıklar söz konusudur. Özellikle bu iki boyutta öğretmenler (2.15) ve emniyet personeli (2.32) önemli bir tedirginlik duymamaktadır

3.Ruh Hali (Mood)

Çalışanların ruh halleri (mood) ile ilgili sorular iki grupta toplanmaktadır:

a.Çalışanlar kendilerini araştırmanın yapıldığı dönemde nasıl hissetmektedirler?

b. Çalışanlar ruh hallerini nasıl tanımlamaktadırlar?

TABLO 5: Ruh Hali (Mood) Ortalamaları

	n	m	s
Kendimle barışık biriyim	255	4,1804	,9915
Kendimi genel olarak mutlu bir insan olarak tanımlarım.	254	3,7008	1,0201
Bulunduğum konumdan mutluyum	261	3,6552	1,1651
Hayatımda her şey iyi gidiyor.	262	3,3015	,9888
İşlerim hep yolunda gider.	261	3,2912	,9525
Kendimi çok beğenirim	252	3,1984	1,2530

Tablo 5 incelendiğinde çalışanların kendilerini genel olarak “iyi” bir ruh hali içinde tanımladıkları anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle “iyimser” bir bakış açısına sahip oldukları söylenebilir. Bu çerçevede özel sektör çalışanları ile kamu çalışanları arasında anlamlı bir algı farklılığı bulunmamaktadır. Buna göre “Kamu ve özel sektör çalışanlarının genel ruh hallerinde farklılık yoktur” şeklindeki hipotez desteklenmektedir. Benzer bir durum meslek farklılıklarıyla ilgili hipotez için de söz konusudur. Fakat “Bulunduğum konumdan mutluyum” ifadesi açısından bir algı farklılığı vardır. ($F=3.620$, $p=.007$, $n=253$) Bu ifade açısından öğretmenlik mesleğini yapanlar mevcut konumlarını beğenirlerken; emniyet personeli ise en az memnun olan grup olarak dikkat çekmektedir.

TABLO 6: Ruh Hali (Mood) Ortalamaları

	n	m	s
Güler yüzlü	251	2,7809	,7873
İyi	249	2,6787	,7521
Sakin	245	2,6163	,8823
Neşeli	245	2,5837	,7776
Stresli	249	2,4016	,8932
Halsiz ve yorgun	252	2,3056	,8070
Sinirli	245	2,0245	,7351
Baskı altında	244	1,9713	,9661
Uykusuz	248	1,9637	,7964
Hüzünlü	242	1,9215	,7331
Üzgün	247	1,8988	,6064
Mutsuz	244	1,8525	,7106
Öfkeli	247	1,8016	,7996

Çalışanların ruh hallerini tanımlarken en fazla kullandıkları kavramlar sırasıyla güler yüzlü, iyi, sakin ve neşeli kavramlarıdır. Kendileri için uygun gördükleri en olumsuz tanımlamalar ise stresli, yorgun ve baskı altında kavramlarıdır. Yine çalışanların kendilerine en uzak gördükleri kavramlar ise sırasıyla üzgün, mutsuz ve öfkeli'dir. Dolayısıyla ankete katılanların kendilerini genel olarak pozitif kavramlarla ifade etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu anlamda olumsuz ifadeler içinden en fazla stresli ve yorgun olmayı kabul etmektedirler.

Konu kamu ve özel sektör çalışanları açısından incelendiğinde ise her iki grubun da kendilerine benzer olumlu sıfatlar atfettikleri anlaşılmaktadır. Buna göre kamu çalışanları kendilerini en çok sırasıyla güler yüzlü, iyi ve sakin olarak adlandırmaktadırlar. Özel sektör çalışanları ise kendileri için güler yüzlü, neşeli ve iyi kavramlarını uygun görmektedirler. Kamu ve özel sektör çalışanları arasında görülen önemli bir farklılık güler yüzlülük konusunda olmaktadır ($t=3.021$, $p=.003$, $n=255$) Buna göre kamu personeli kendisini özel sektör çalışanlarına göre daha az güler yüzlü görmektedir.

Mesleki farklılıklarla ilgili hipotez de kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, mesleki farklılıkların ruh hali üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Bunun tek istisnası güler yüzlü olmak konusundadır. ($F=4.574$, $P=.001$, $n=255$). Buna göre emniyet çalışanları kendilerini güler yüzlü olarak tanımlamayı tercih etmemektedirler. Özel şirket çalışanları ise tam tersine kendilerini güler yüzlü olarak tanımlamaktadırlar. Burada ilginç sonuçlardan birisi de öğretmenlerin kendilerini çok fazla güler yüzlü görmemeleridir.

4.İş Değerleri

TABLO 7: İş Değerleri Ortalamaları

	n	m	s
İşini sevmek	260	4,7731	,5403
Güvenilir olmak	259	4,7490	,5007
Dürüst olmak	259	4,7490	,5380
Eğitilmiş olmak	258	4,7364	,6240
Özgüven sahibi olmak	261	4,7241	,5552
Sorumluluk hissine sahip olmak	260	4,7154	,5925
Başkalarına saygılı olmak	257	4,6965	,5602
Çalışkan olmak	255	4,6706	,5897
Hoşgörülü olmak	259	4,6023	,6289
Para kazanmak	252	4,3929	,8424
İtaat etmek	256	3,9375	1,1530
Başkalarına güvenmek	256	3,8516	1,1451
Bağımsız olmak	257	3,8288	2,1070

İş değerleri ile ilgili ifadeler incelendiğinde işi sevmek, güvenilir olmak ve dürüst olmak en önemli 3 değer olarak görülmektedir. Özgüven ve sorumluluk sahibi olmak da önemli görülen değerler arasında sayılmaktadır. Başkalarına güvenmek ve bağımsız olmak ise diğerleri kadar önemli görülmeyen değerler olarak göze çarpmaktadır. Kamu ve özel sektör çalışanlarının değerler sıralamalarına bakıldığında kamu çalışanları açısından en önemli değerlerin sırasıyla eğitilmiş olmak, dürüst ve güvenilir olmak; özel sektör çalışanları açısından ise sırasıyla işini sevmek, dürüst ve güvenilir olmak olduğu anlaşılmaktadır. Kamu ve özel sektör çalışanları arasında çalışan olmak ($t=3.287$, $p=.001$, $n=255$), saygılı olmak ($t=3.048$, $p=.003$, $n=254$) hoşgörülü olmak ($t=3.116$, $p=.002$, $n=255$) ve dürüst olmak ($t=2.991$, $p=.003$, $n=254$) gibi değerlerle ilgili anlamlı algılama farklılıkları bulunmaktadır. Dolayısıyla “Kamu ve özel sektör çalışanlarının iş değerleriyle ilgili algılarında farklılık yoktur” hipotezi kısmen reddedilmektedir.

Mesleki farklılıklar ve iş değerleri ilişkisiyle ilgili olarak kurulmuş olan hipotez ise kabul edilmektedir. Buna göre iş değerleri açısından anlamlı mesleki farklılıklar bulunmamaktadır. Meslekler açısından en önemli görülen değerler incelendiğinde ise öğretmenler için eğitilmiş olmak, bankacılar için işini sevmek, askeri personel için dürüst olmak önemli görülmektedir. En az önemli değerler ise öğretmenler için başkalarına güvenmek, bankacılar için bağımsız olmak, askeri personel için ise bağımsız olmak şeklindedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kamu ve özel sektör çalışanlarının davranış ve tutumlarındaki farklılıkları inceleyen araştırmalar gün geçtikçe artmakta ve ilgi çekmektedir. Bunun başlıca nedenlerinden birisi özellikle kamu sektörü dışında çalışanların kamu çalışanlarıyla ilgili önyargı ve varsayımlarıdır. Buna göre “devlet memuru” az çalışan, buna karşılık çok beklenti içinde olan, verimsiz, risk almayı sevmeyen, kısaca “sırtını devlete dayamış” bir çalışan tipi olarak adlandırılmaktadır. Bütün bu değerlendirmeler özel sektör ve kamu çalışanlarının işlerine ve mesleklerine farklı perspektiflerden baktıkları, olayları farklı biçimlerde algıladıkları, farklı davranış kalıpları gösterdikleri varsayımına dayandırılmaktadır. Bu varsayım da daha çok gözlem ve tecrübelerle dayandırılmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre kamu ve özel sektör çalışanlarının iş güvencesi algılamalarında önemli bir farklılık görülmemektedir. Burada dikkat çeken husus işle ilgili başarı ve başarısızlık değerlendirmelerinin “iş” merkezli değil, “ilişki” merkezli olduğuna dair inancın hem kamu ve hem de özel sektör çalışanları tarafından paylaşıyor oluşudur. Çeşitli nedenlerden dolayı işini kaybetme endişesi özel sektör personeli tarafından daha fazla hissedilmektedir. Bu sonuç aslında Türkiye’nin yaşadığı çeşitli ekonomik kriz ve çalkantıların da etkilediği ve özel sektör çalışanlarının ertesi gün işe giderken işlerinin devam edip etmediği noktasındaki kaygılarının bir sonucu olarak görülebilir.

İş güvencesi ile ilgili algılamalarda kişinin mesleği de etkili olabilmektedir. Buna göre özellikle emniyet personelinin belki de mesleklerinin temel özelliklerinden dolayı daha stresli oldukları anlaşılmaktadır. Yine benzer bir şekilde banka çalışanları da işin devamlılığı konusunda önemli şüpheleri olan bir grup olarak dikkat çekmektedir. Bu sonuçta son dönemlerde yaşanan krizlerin özellikle bankacılık sektörü üzerindeki sonuçları da etkili olmuş olabilir.

Kamu ve özel sektör çalışanlarının genel ruh halleri ile ilgili olarak da yine beklenilenin aksine iyimser bir ruh halinin baskın olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonucu yorumlarken alternatif durumların mevcuttan daha kötü olabileceği endişesinin de etkili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Başka bir deyişle, çalışanlar mevcut pozisyonlarından daha iyi bir pozisyonun kısa dönemde mümkün olamayacağını düşündüklerinde kendilerini “mutlu” olarak tanımlayabilmektedirler. Yine değerler konusu incelendiğinde ise gerek kamu ve gerekse özel sektör personelinin dürüstlük ve güvenilirlik gibi kavramları çok önemsedikleri görülmektedir. Bu sonuç da Türkiye’nin son dönemlerde yaşadığı yolsuzluk tartışmalarının çalışanlar üzerindeki doğrudan etkisini göstermesi açısından ilginçtir.

Bütün bu değerlendirmelerle birlikte araştırmayla ilgili bazı kısıtlamalar söz konusudur. Her şeyden önce araştırma sadece bir bölgede yapılmıştır. Bu açıdan Türkiye’deki tüm özel ve kamu sektörü çalışanlarını temsil etmemektedir. İkincisi, bu sektörleri bir ölçüde temsil ettiği düşünülen bazı meslekler araştırmaya dahil edilmiştir. Bütün kısıtlara rağmen kamu ve özel sektör çalışanlarının algı farklılıkları ile ilgili varsayım ve önyargıların en azından bir kısmının doğru olmadığı gibi bir sonuç da ilgili literatüre katkı olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

ASHFORD, S., C. LEE ve P. BOBKO, “Content, Causes and Consequences of Job Insecurity: A Theory Based Measure and Substantive Test,” **Academy of Management Journal**, 32, s. 803-829, 1989.

BARLING, J. ve E. K. KELLOWAY, “Job Insecurity and Health: The Moderating Role of Workplace Control”, **Stress Medicine**, No. 12, s. 253-259, 1996.

BRIEF, A. P. ve H. M. WEISS, “Organizational Behavior: Affect in the Workplace,” **Annual Review of Psychology**, 53, s. 279-307, 2002.

CHARLES, N. ve E. JAMES, “Gender and Work Orientations in Conditions of Job Security”, **British Journal of Sociology**, 54 (2), s. 239-257, 2003.

ÇARIKÇI, İ. H., “Hizmet İşletmelerinde Çalışan Kamu ve Özel Sektör Personelinin İş Tatminleri Karşılaştırılması,” **Amme İdaresi Dergisi**, 37 (4), s. 83-95, 2004.

DEKKER, S. W. A. ve W. B. SCHAUFELI, “The Effects of Job Insecurity on Psychological Health and Withdrawal: A Longitudinal Study”, **Australian Psychologist**, Vol. 30, s. 57-63, 1995.

DENES, S., “What Makes Workers Happy”, **Rural Telecommunications**, 22 (2), 2003.

DE WITTE, H., “Job Insecurity and Psychological Well-Being: Review of the Literature and Explanation of Some Unresolved Issues,” **European Journal of Work and Organizational Psychology**, Vol. 8, s. 155-177, 1999.

GREENHALGH, L. ve Z. ROSENBLATT, “Job Insecurity Towards Conceptual Clarity,” **Academy of Management Review**, 9 (3), s. 438-448, 1984.

HART, P. M., A. J. WEARING ve B. HEADEY, “Police Stress and Well-Being: Integrating Personality, Coping and Daily Work Experiences,” **Journal of Occupational & Organizational Psychology**, 68 (2), s. 133-156, 1995.

HELLGREN, J. ve M. SVERKE, “Does Job Insecurity Lead to Impaired Well-Being or Vice versa? Estimation of Cross-Lagged Effects Using Latent Variable Modelling,” **Journal of Organizational Behavior**, 24, s. 215-236, 2003.

HUGES, D. ve E. GALINSKY, “Work Experiences and Marital Interactions: Elaborating the Complexity of Work”, **Journal of Organizational Behavior**, 15 (5), s. 423-438, 1994.

İBİCİOĞLU, H., İ. H. ÇARIKÇI vd., “Kariyerlerinin İlk Dönemlerindeki Akademisyen Adaylarında İş Güvensizliğinin İşten Alınan Tatmin Ve Örgütsel Bağlılıkla Etkileşimi,” **13. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi**, 12-14 Mayıs, Marmara Üniversitesi, İstanbul, s. 109-113, 2005.

KARABATİ, S. ve A. I. SAY, “Relating Work Values To Societal Values: Evidence From The Turkish Context,” **Cross Cultural Management**, 12 (2), s. 85-107, 2005.

KING, J. E., “White Collar Reactions to Job Insecurity and the Role of the Psychological Contract: Implications of Human Resource Management,” **Human Resource Management**, 39 (1), s. 79-92, 2000.

KINNUNEN, U., S. MAUNO vd., “Organizational Antecedents and Outcomes of Job Insecurity: A Longitudinal Study in Three Organizations in Finland”, **Journal of Organizational Behavior**, No. 21, s. 443-459, 2000.

KİTAPÇI, H., N. D. ÇAKAR ve B. SEZER, “The Combined Effects of Trust and Employee Identification on Intention to Quit,” **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 3 (12), s. 33,41, 2005.

LARSON, J. H., S. M. WILSON ve R. BELEY, “The Impact of Job Insecurity on Marital and Family Relationships,” **Family Relations**, 43, s. 138-143, 1994.

LEWIS, J. D. ve A. WEIGERT, “Trust As A Social Reality,” **Social Forces**, 63 (4), s. 967-985, 1985.

MOLLERLING, G., “The Nature Of Trust From Georg Simmel To A Theory Of Expectation, Interpretation And Suspension,” **Sociology**, 35 (2), s. 403–420, 2001.

OCCUPATIONAL HEALTH, “Insecure Academics Feel The Pressure,” **Occupational Health**, 56 (4), 2004.

OKSAY, A., **Çalışanlarda İş Tatmini: Sağlık Sektörü Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2005.

PROBST, T. M., Ty L. BRUBAKER, “The Effects of Job Insecurity on Employee Safety Outcomes: Cross-Sectional and Longitudinal Explanations,” **Journal of Occupational Health Psychology**, 6 (2), s. 139-159, 2001.

SLACK, K., **Examining Job Insecurity and Well-Being In The Context Of The Role Of Employment**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Houston, The Faculty Of The Department Of Psychology, Houston, 2004.

TENGİLİMOĞLU, D., “Kamu ve Özel sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması,” **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 4 (14), s. 1-16, 2005.

TYTHERLEIGH, M., **Summary of Key Findings for Occupational Stress in Higher Education Study**, Plymouth Üniversitesi, <http://www.ihs.plymouth.ac.uk/~stresshe/worddoc/51083.doc>, Erişim: 14.12.2005.

15. VE 16 YÜZYIL OSMANLI DOKUMACILIK SANATI

Havva Halaçeli*

Özet

Dünya tarihindeki önemi büyük boyutlarda olan ve üç kıtaya kadar yayılmış sınırları ile Osmanlı İmparatorluğu siyasi alanda gösterdiği başarıları sanatına da yansımıştır. Osmanlı Devleti İstanbul'un fethinin ardından bir imparatorluk olmuş ve sosyoekonomik gelişmelerle beraber imparatorluğun ihtişamı saray ve kumaşlara da yansımıştır.

Fatih'in İstanbul'u fethinin ardından Topkapı Sarayı içinde kurulan saray nakkaşhanesinde oluşturulan desenler tüm sanat dallarında uygulanmış böylece bir üslup birliği yaratılmıştır.

Bu çalışmada Osmanlıların küçük bir devletten büyük bir imparatorluğa dönüşüm süreci içinde dokumacılık sanatında kullanılan motif ve kompozisyonlar, dokumacılık merkezleri ve kumaş çeşitleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Motif, Osmanlı İmparatorluğu, Dokumacılık, Osmanlı kumaşları*

* Araştırma Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

15th AND 16th CENTURY OTTOMAN WEAVING ART

Abstract

The Ottoman Empire, one of the greatest civilisations which extended over three continents, had shown an outstanding success in arts as well as in politics. The Ottomans became an empire after the conquest of Istanbul and as an effect of the socioeconomic progress, the magnificent palaces and fabrics contributed to the glory of the empire.

After the conquest of İstanbul by Fatih in 1453, the patterns created in the nakkaşhane (royal scriptorium) of the Topkapı Palace were applied to all branches of art thereby, forming a style unity.

This study addresses the weaving centrums, woven fabrics and the motives and compositions used in the art of weaving during the Ottoman's transformation from a small state to a great empire.

Key Words: Motive, Ottoman Empire, Weaving, Ottoman Fabrics

1. Giriş

Osmanlı dönemi kumaş sanatı, Bizans ve Selçuklu kumaş sanatlarını miras olarak almış, doğu ile batı arasında bir ticaret merkezi olmasından dolayı birden fazla kültürün etkisinde gelişmiştir. Osmanlı Devleti, 1453'de İstanbul'un fethi ile beraber sınırlarını genişletmiş ve üç kıtaya yayılmış bir imparatorluğa dönüşmüştür. Osmanlıların egemenlikleri altındaki kültürlerden etkilenmesi, bu kültürlerin motif ve bezemelerinin de benimsenmesine neden olmuştur. Bizans ve Selçuklu İmparatorlukları'nın izlerinin yanı sıra diğer kültürlerden alınan yeni öğelerin Anadolu'nun sanatsal çizgileriyle harmanlanmasıyla yeni bir sanatsal üslup yaratılmıştır.

Topkapı Sarayı içinde kurulan nakkaşhanede oluşturulan desenler Osmanlı sanat üslubu doğrultusunda dokuma sanatında da uygulanmıştır.

Bursa ipekçiliğinin de etkisi ile gelişmiş olan dokumacılık, Osmanlı sanatı içinde önemli bir yere sahip olmuş, ipekli kumaşlar sarayda iç mekan tekstili olarak, bayraklarda, kaftan yapımında ve askeri giysilerde, tılsımlı gömleklerde kullanılmış, oldukça değerli olmalarından dolayı dış ülkelere hediye olarak gönderilmişlerdir. Kemha ve seraser gibi kumaşlarda kullanılan altın ve gümüş tellerin miktarı için sıkı kontroller yapılmış, kumaş bünyesinde kullanılacak olan atkı ve çözgü tel sayılarının belirlendiği kanunlar çıkarılmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı Dokuma sanatı ana hatları ile ele alınmış, motif ve kompozisyonların yanı sıra saray kumaşları hakkında da bilgi verilmiştir.

2. Osmanlılarda Süsleme Unsurları

Osmanlı sanatında başlıca süsleme unsurları motif ve kompozisyonlar olup, saray nakkaşhanesindeki nakkaşlar belirli bir üsluba bağlı kalarak desenler yaratmışlardır. Süsleme unsuru olarak motifler incelendiğinde erken dönem Osmanlı dokumalarında Selçuklu dönemine nazaran daha büyük motiflerin kullanıldığı görülür. Başlıca motifler, rumi, palmet, lotus grubu,

bitkisel motifler, geometrik motifler olup, İslamiyet'in etkisi ile yazı da bir süsleme ögesi olarak dokumalarda yer almıştır.

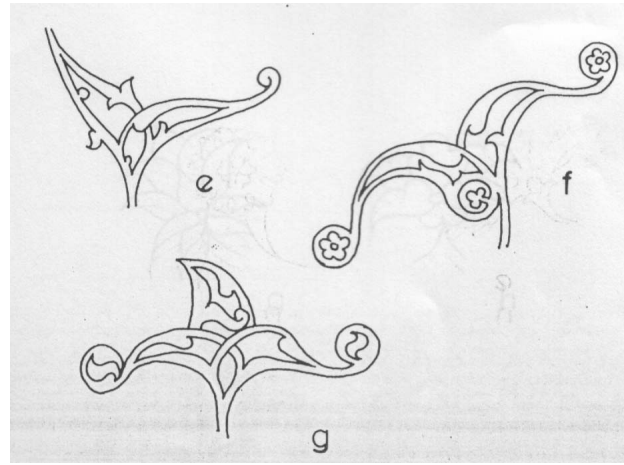
Süsleme üslupları ise, bitkisel formların bir araya getirilmesiyle oluşturulan natüralist üslup, saz üslubu, madalyon desenleri ve dikey dalgalı dal üslubu olarak sayılabilir.

2. 1 Motifler

Erken Osmanlı süslemesinin karakteristik motifleri, biçimsel özelliklerine göre 4 ana grup altında incelenebilir. Bunlardan ilki rumi, palmet ve lotus grubudur.

Türk süsleme sanatlarında önemli bir yere sahip olan rumi motifi bazen, zıt kıvrımlı iki parçacıktan, bazen de tek parçacıktan ibaret olan bir göbeğe bağlı spiral kıvrımlarla oluşturulmaktadır (Resim 1). Rumi motifi Türk süslemesinin bütün dallarında kullanılmış, lotus ve palmet motifleri ile birlikte de kompozisyonlar oluşturmuştur. Asur ve Mısır gibi eski uygarlıklarda görülmüş olan lotus motifi doğu kaynaklıdır. Budizmde saflığın sembolü olmuştur. Mısır'da sütun ve sütun başlıklarında kullanılırken; Asur'da enine geliştirilmiş bordürlerde görülmüştür.

Palmet motifi ise Eski Yunan sanatında Dor ve Ion mimari süslemelerinde lotus ile kullanılarak bordürler meydana getirmiştir.

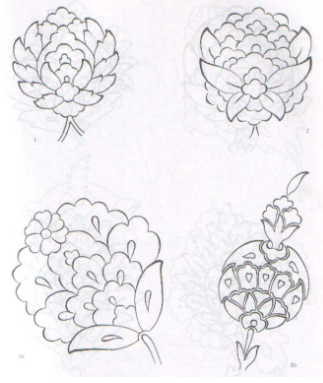

Resim 1. Rumi motifinin bileşik formlarda gösterimi

Yıldız Demiriz, Osmanlı Mimarisinde Süsleme, Kültür Bakanlığı Yayınları 263, İstanbul, 1979, s. 101.

Bitkisel motifler ise natüralist çiçek, ağaç, yaprak, meyva motifleri ve hatayi üslubundaki motifleri kapsamaktadır (Resim 2). Yaygın olarak kullanılan çiçek motifleri arasında lale, karanfil, sümbül, nergis, gül, nar

çiçekleri ve süsen sayılabilir. Elma ağacı, hurma ağacı ve selvi ağacı motiflerinin yanı sıra nar ve hurma motifleri de bitkisel motifler arasındadır.

Resim 2. Hatayi motifi örnekleri

İnci Birol, Çiçek Derman, Türk Tezyini Sanatlarında Motifler, Kubbealtı neşriyatı no: 26, İstanbul, 1995, s. 69.

Osmanlı süslemesinde geometrik motifler İslam sanatının etkileri ile oluşturulmuş olup; basit ve yıldızlı olmak üzere iki ana grupta incelenebilirler. Mimari’de bordür şemalarında, sonsuz ve merkezi kompozisyonlarda oluşturulan geometrik düzenlemeler; kumaş bezemelerinde yuvarlak ve oval madalyon veya yıldız ve haç biçimli desenlerde görülmektedir.

Güzel yazı yazma sanatı olan kaligrafi, Osmanlı süslemelerinde İslam sanatının etkisiyle kendine yer bulmuştur. Yazı, süsleme unsuru olmasının yanı sıra sembolik korunma aracı olarak da dokumalarda yer almıştır. Kur’an’dan alınmış sure ve ayetler içeren yazılı ipekli kumaşlar koruyucu olduklarına inanılarak asker gömlek ve mintanlarıyla, sancaklarda, kabe örtülerinde ve lahit örtülerinde kullanılmışlardır (Resim 3).

Resim 3. Sarılmalı rumi motifi dolu kartuş ve madalyon desenli kisve şeridi.XVI. yüzyılın başı, uzunluk 727 cm., Topkapı Sarayı Müzesi.

Nurhan Atasoy, Walter Denny, Louise Mackie, Hülya Tezcan, İpek, TEB yayıncılık, İstanbul,2001, s.53.

2.2. Süsleme Üslupları

Osmanlılar'da kullanılan motiflere bağlı olarak üç ana üslup ortaya çıkmıştır. Bu üsluplar natüralist üslup, saz üslubu ve madalyonlu kompozisyonlar olarak tanımlanmaktadır.

2.2.1.Natüralist Üslup

Bütün sanat kollarında görülen natüralist üslup Türklerin çiçek sevgisi ve İslam'daki tasvir yasağı ile ilişkilendirilmektedir. Natüralist ve bitkisel bezemeler 16. yüzyılın ortalarından itibaren kumaşlarda yaygın biçimde kullanılmışlardır (Resim 4).

Resim 4. Çatma kumaş, 16. yy ikinci yarısı, Benaki Müzesi.

Nevber Gürsu, Türk Dokumacılık Sanatı, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1988, s.59.

Geleneksel rumi ve palmet motiflerinin yanı sıra 15. yy'dan itibaren Türk sanatında görülen pars beneği, çintemani, çin bulutu, hatayi, ay ve yıldız motifleri de natüralist üslup içinde kullanılmışlardır.

2.2.2. Saz üslubu

16. yy ortalarından 17. yy ortalarına kadar geçerliliğini korumuş olan saz üslubu, Kanuni döneminde eserler vermiş olan ressam Şah Kulu tarafından başlatılmış; çini, kalemişi, kitap resmi, cilt, kumaş ve halı sanatlarında yer almıştır (Resim 5).¹ Bu üslubun ana motifleri, kıvrık sivri uçlu hançer formundaki yapraklarla hatayi çeşitlemeleridir. Ayrıca Zümrüdüanka kuşu, ejderha, aslan, kaplan, fil, geyik gibi hayvanlarla doğaüstü varlıklar iç içe geçmiş girift bir kompozisyonda yer alırlar. Saz üslubunun önde gelen sanatçıları Şah kulu ve Veli Can'dır.

¹Banu Mahir, "Saz Yolu- Şah Kulu", www.turkislamsanatlari.com.htm, 07.04.2004

Resim 5. Saz üslubunda çini pano, sünnet odası dış kaplaması, TSM, 1560-1570.

Nevber Gürsu, Türk Dokumacılık Sanatı, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1988, s.61.

2.2.3. Madalyon desenleri

Osmanlı sanatı içinde madalyon desenleri 17. yy da natüralist üslupla birlikte görülmeye başlamıştır. Madalyon desenleri evrenin sonsuzluğu ve tanrının birliği gibi İslami unsurları betimleyen bezemeler olmuşlardır. Madalyonlar yuvarlak, oval veya kaydırmalı düzenlerde yapılmış olup, içi merkezi bir motif etrafında yer alan lale, karanfil, dal ve yaprak motifleriyle doldurulmuştur. Madalyon içini süsleyen bahar açmış dal kompozisyonu 16. yüzyılda sarayda yetişmiş olan Kara Memi tarafından geliştirilmiştir.²

2.2.4. Dikey dalgalı dal üslubu

Bu üslup, sonsuzluk düşüncesi doğrultusunda geliştirilmiş bir düzenleme olup, 16. yy'da başlamıştır (Resim 6).

Dikey dalgalı dal üslubunun kökeni hakkında kesin bir şey söylenememekle beraber, 14. yy da Çin'den veya 15. yy da Memlûklulardan getirilen ipeklerden etkilenildiği düşünülmektedir. Osmanlı'nın ilk S tasarımları İtalyan etkisinde lotus, palmet ve akantüs içermektedir. Daha sonra geliştirilmiş olan stilde ise palmet kullanılmaya devam edilmiş, ancak

² Hülya Tezcan, Atlaslar Atlası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993s. 53.

Türk çiçek motifleri olan lale, gül, karanfil ve sümbül keskin ve hassas biçimde çizilerek 17. yy da sivri uçlu yapılmaya başlanmıştır.³

Resim 6. İç içe girmiş dolaşmalı desenli kısa kollu kaftan ayrıntısı. XVI. yüzyılın ilk yarısı.

Nurhan Atasoy, Walter Denny, Louise Mackie, Hülya Tezcan, İpek, TEB yayıncılık, İstanbul, 2001, s.62.

3. Osmanlı Dokumacılık Merkezleri ve Osmanlı Dokumaları

3. 1. Osmanlı Dokumacılık Merkezleri

Osmanlılarda dokumacılık, uzun süreli organizasyonlar gerektiren ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir sanat kolu olmuştur. İpekli dokumacılığın ipeğin elde edilmesine bağlı olmasından dolayı ipek yetiştiriciliğinin yapıldığı Bursa, Osmanlı Dönemi'nde en önemli ipekli dokuma merkeziydi.

Bursa Bizans döneminde önemli bir ipek dokuma merkeziyken, 14. yy da ipek pazarının ana merkezi konumundadır. İran ipekleri evde kullanım amacıyla İtalya' ya Bursa üzerinden gönderilmiştir. 1502'de Bursa'da 1000'in üzerinde tezgahın varlığından ve 1504'deki bir envanter defterinde

³Jennifer Harris, 5000 Years Of Textiles, British Museum Press, London, 1993, s.87.

91 çeşit kumaştan söz edilmektedir. Bursa'nın ana kumaşları, dimi, kadife, seraser ve altın işlemelerdir.⁴

Selçuklular ipek ticareti için kervansaraylar inşa etmişlerdir. Hazar Denizi'nin güneyinden başlayıp, İran'daki Astaraban'dan kervanlarla taşınan ipek, Sultaniye, Erzurum, Erzincan, Sivas ve Konya'yı takip ederek Bizans'a kadar uzanmaktaydı. Bu yol Osmanlı döneminde Bursa'ya kadar ulaşmıştır. İpek ticareti Osmanlı ekonomisi için de önemli bir yer teşkil etmiştir. Selçukluların başlattığı yol politikası, esnaf teşkilatları ve sanat gelenekleri Osmanlılar döneminde esas alınarak geliştirilmiş ve mükemmel bir duruma getirilmiştir.⁵

Fatih'in İstanbul'u fethinin ardından başkent Bursa'dan İstanbul'a taşınmış, Topkapı sarayı bünyesinde saray nakkaşhanesi kurulmuştur. Buradaki nakkaşlar tüm sanat kolları için desen çalışmaları yapmışlardır. Bu dönemde beylik sanatından imparatorluk sanatına geçiş yaşanmış, tüm sanat kollarında bir üslup birliğine gidilmiştir.

1550'den sonra İstanbul ikinci ipek dokuma merkezi olmuştur. Saraya bağlı atölye kurulmasının ana nedeninin saraya iyi cins kumaş temini olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında devlet, altın ve gümüş tel israfını önlemek amacıyla bu tellerin kullanıldığı değerli kumaşların üretiminin kendi gözetiminde olmasını da amaçlamıştır. İstanbul ikinci bir dokuma merkezi olsa da Bursa önemini korumaya devam etmiş, ipek Bursa'dan temin edilmiş ve İstanbul atölyelerinde Bursa'daki ustaların bilgisinden faydalanılmıştır.⁶

Saray nakkaşhanesinde usta-çırak ilişkisi içinde yetişen nakkaşların çizdiği ince desenler ancak usta dokumacılar tarafından uygulanabilmiştir. Bu yüzden Osmanlılarda sanat erbabının iyi yetişmesi için lonca örgütleri kurulmuş, dokumacılık loncası da bu örgütlerden biri olmuştur. Lonca örgütlerinin kurulması Selçuklular döneminde başlamış, Osmanlılar bu örgütlenmeyi devam ettirmişlerdir. Dokumacılar da kendi içlerinde çeşitli loncalara ayrılmış, dokudukları kumaşın cinsine göre "kadifeci", "kemhacı", "futacı", gibi hirefler oluşturmuşlardır.⁷

Dokumacılık loncasının başlıca görevi, bu sanatla uğraşanları kontrol etmek, kalitesiz işlerin piyasaya çıkmasını engellemek ve kaliteli olanları mühürlemektir. Aynı zamanda çırakların kalfalığa, kalfaların da ustalığa terfisini denetlemektedir. Lonca hükümetle sıkı bir işbirliği içindeydi ve dokumacılar toplumda önemli bir statüye sahiptiler.

1502 de Bursa, Edirne ve İstanbul'daki ticaret ve pazar yönetimiyle ilgili olarak yasa çıkarılmış olup, lonca düzenlemeleri yapılmıştır. Kumaşta yer alan çözgü ipliklerinin sayısı ve ağırlığı kumaşın kalitesini belirleyen ana faktörler olup, bunlarla ilgili kurallar getiriliyordu ve bu kurallara uymayan

⁴ Harris, a.g.k., s.86.

⁵ Nevber Gürsu, Türk Dokumacılık Sanatı, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1988,s. 30.,

⁶ Gürsu, a.g.k., s.41.

⁷ Gürsu, a.g.k., s.20.

zanaatkarlar cezalandırılmaktaydı. Bursa’da dokunmuş olan 91 çeşit kumaş için günümüzde isimlendirme zorluğu yaşanmaktadır.

1564’e ait bir kayda göre devlete ait üretim yapan tezgahların sayısı 310’a indirilmiştir. İpek ve altın kullanımında kurallara uyulmaması nedeni ile kontroller arttırılmıştır. Fiyatlar sabitlenmiş ve altınla dokunmuş tüm kumaşlara devlet mührü basılmıştır. Altının yalnızca İstanbul’da saray atölyelerinde kullanılmasına izin verilmiştir.⁸

3.2. Osmanlı Dokumaları

Saray kumaşları ve yöresel dokumalar Osmanlı dönemi dokumalarını oluşturmuştur. Osmanlı döneminde yöresel dokumalardan günümüze kadar gelen olmasa da saray kumaşlarının bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Özellikle elçilerle dış ülkelere gönderilen hediyeler arasındaki değerli kumaşlar ve Viyana kuşatması sırasında ele geçirilen sancak ve çadırlar çeşitli müzelerde sergilenmektedirler.

Eski kumaşlar ve saray kumaşları, kumaşın dokunduğu yere, şahıs, malzeme ve uygulanan tekniğe göre adlandırılmaktaydı.

3.2.1. Pamuklu Dokumalar

Pamuklu dokumacılık, merkez Denizli olmak üzere, Buldan, Sarayköy, Tavas ve Kale ilçelerinde yapılmakta, Bergama ve Soma’da ise Germiyanogulları zamanında alaca ve kirpas adı verilen pamuklu dokumalar üretilmekteydi. Bunların yanında Akhisar ve Tırhala dolaylarında da pamuklu dokumacılık gelişmişti.

3.2.2.Yünlü Dokumalar

Çuha sof, şal, kebe, keçe ve abalar günlük hayatta tüketilen yünlü dokumalardır. Bu dönemde yün üretimi ihtiyacı karşılayamamakta ve yün Fransa, İngiltere, İtalya ve Macaristan’dan ithal edilmekteydi.⁹

3.2.3. İpekli Dokumalar

İpek üretiminin ilk olarak Çin’de başladığı düşünülmektedir. Yapılan araştırmalara göre, Bizans İmparatoru Justinien iki rahibi ipek üretimini öğrenmeleri için Çin’e göndermiş, rahipler ipek kozalarını gizlice İstanbul’a getirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bursa’da ipekçilik ileri bir seviyeye gelmiştir ve İstanbul’da da ipek dokumacılığı yapılmıştır. İpek kumaşlar oldukça değerliken, saf ipek ipliklerin yanı sıra gümüş ve altınla karıştırılan iplikler de ipek kumaş üretiminde kullanılmışlardır.

İpekli dokumalara 16. yüzyıldan itibaren İstanbul’daki saray atölyelerinde ağırlık verilmiş, değerli metaller içeren kumaşlar yalnız saray atölyelerinde dokunmuştur.

Osmanlı ipekli saray kumaşları çoğunlukla çözgü yüzlüyken, kumaşa desen atkıdan verilmekteydi. Tek çözgü ve atkı grubu içeren kumaşlar

⁸ Philippa Scott, The Book of Silk, Thames and Hudson, London, 1993, s. 123.

⁹ Tezcan, a.g.k., s. 25.

damask türündeydiler. Brokarlarda ise çözgü ve atkı takviyeleri ile desenler elde edilmiştir. Kadife kumaşlar da ekstra hav çözgüleri kullanılmış, Osmanlı devri ipekli saray kumaşlarında ipekle beraber gümüş, altın veya alaşımli gümüş tel kullanılarak desen yapılmıştır. Gümüş ve altın teller dokumada üç farklı biçimde kullanılmıştır.

Klaptan: Gümüş, altın veya altın alaşımli gümüş telin genelde çift ipek iplik etrafına gevşek biçimde sarılmasıyla oluşturulur. Türk dokumalarında hakiki gümüş tel kullanılmıştır.

Tel: Dokumada doğrudan doğruya kullanılan altın veya gümüş tellere verilen isimdir. Seraser kumaşlarda doğrudan altın veya gümüş tel kullanılmıştır.

Sim: Metal ipliğin pamuk iplik etrafına sarılmasıyla elde edilen ipliklere denir. Klaptanın aksine merkezde yer alan iplik hiç görünmeyip, yalnız metal tel görünmektedir.

Osmanlı ipekli saray kumaşları şunlardır;

Kemha: Kemha özellikle kaftan yapımında kullanılan bir kumaştır. Atlas ve kutnu ayarında bir kumaş olan kemhanın çözgüsü ve atkısı ipektir.

Kadife: Çözgüsü ve atkısı ipek olan havlı olarak tanımlanmakta olup, Pamuklu ve yünlü çeşitleri de vardır

Çatma: Kadife tekniğinde dokunmuş bir kumaş çeşidi olup, desenli kısımları zemine göre daha kabarıktır. Hav kısmı kadifeden daha yüksektir

Seraser: 16. yy da üretimine başlandığı düşünülmektedir. Altın ve gümüş telle dokunan kumaşların en pahalı ve gözde olanlarından olup, oldukça değerli bir kumaştır. Seraser ile kemha arasındaki fark, seraserin telle, kemhanın ise klaptanla dokunmuş olmasıdır.

Zerbaft: Çözgüsü ham ipektan motifleri altın telle verilmiş, ardından apre işlemi yapılmış kumaştır. 16. yy'ın ikinci yarısından itibaren adı seraserle birlikte geçmektedir. Pahalı ve ağır bir kumaştır.

Serenk: Üst kaftan yapımında kullanılan tel yerine sarı ipek kullanılmış kalın desenli bir kumaş çeşididir.

Atlas: Avrupa'da saten olarak tanımlanan çözgü ipliklerinin yan yana gelmesiyle parlak görünümlü, sık dokunmuş, düz renkli bir kumaş çeşididir.

Kutnu: Çözgüsü ipek, atkısı pamuk ve ipek karışımı, yollu bir kumaş çeşididir.

Canfes: Hafif ipekli, ince, taftaya benzer düz renkli bir kumaştır. Ancak bazen çözgü ve atkı iplikleri farklı renkte kullanılarak yanar döner etki elde edilir.

4. 15. ve 16. Yüzyıllardaki Dokuma Sanatı

Osmanlı Devleti'nde kumaş sanatı kaynakları Selçuklu Devleti ve beyliklere dayanmaktadır. Osmanlı kumaşlarından günümüze kalan en eski

örnek, Topkapı Sarayı'nda Osman Bey'e ait bohça içinde saklanmış olan kaftan olup, beyaz pamuk ipliğinden dokunmuş üzerinde koyu sarı renkte, yanlardan iki uzun yaprakla kavranmış iri bir nar motifi ve başka bir dolgu başlıca dekoru teşkil ediyordu.¹⁰

14. yy'a ait Türk ipekleri az sayıda olup, bunlardan biri Sırbistan'da Studenica Manastı'ndaki lahitte bulunan çizgili lahit örtüsüdür. I. Beyazıt'ın Sırp bir prensesle evlenmesinin ardından ölen Sırp kralına saygı amacıyla manastıra bağışlanmıştır. ¹¹

15. yy'a gelindiğinde kumaşlarda renklerin çeşitlendiği, buna karşılık desenlerin küçüldüğü görülür. Saray nakkaşhanesinde hazırlanan desenler kumaşlara da uygulanmıştır. Bu yüzyılın desenlerinde Selçuklu sanatında da yaygın olarak kullanılan rumi motifleri esas oluşturmuştur.

II. Beyazıt devrinde ise bulut motifi ve Orta Asya kökenli penç, goncagül, hatayi, stilize edilmiş çiçek motifleri ve hayvansal figürlerin üsluplaştırılmasıyla oluşan motifler başlıca kompozisyonlardır.

15. yy Osmanlı kumaşlarının tasarım ve tekniklerinde İtalyan etkisi olmuştur. I. Orhan'ın hükümdarlığı sırasında Cenevizliler'e imtiyaz verilmesi ile başlayan ilişkilerde, 1463-1479 yılları arasında Osmanlılar ve Venedikliler arasında olan savaş ticari bağları güçlendirmiş, kültürel etkileşimler olmuştur. Kadife endüstrisi ve tezgahlarının da Venedik'ten ithal edildiği düşünülmektedir. ¹² İtalyan kadifelerinde 16. yy da Bursa kadifelerindeki madalyonlu, laleli, karanfilli desenler taklit edilmiştir.¹³ Fatih'in hükümdarlığı sırasında İtalya'dan 110 bin düka karşılığı getirilen lüks kumaşlar, saray kaftanlarının dikiminde kullanılmış olup, kumaşlar İtalyan motifleri ile bezelidir.¹⁴ İtalya'da bu dönemde çok yüksek düzeyde bir ipek dokuma endüstrisinin gelişmiş olması ve lüks kadifelerde üç kademe hav (hav üstüne hav) tekniğinin metal dokumalarla süslenmesi, İtalyan kadifelerinin ithal edilmesine ve padişah kaftanlarının bu kadifelerden yapılmasına sebep olmuştur.¹⁵

Uzakdoğu kökenli kaplan postu ve pars beneği motifinin Türk sanatında uygulanışı farklı olup, hayvan postundan esinlenilmiştir. Kudret ve kuvvet simgeleyen motif beraber olarak özellikle 15. yy çatma kumaş kaftanlarında uygulanmıştır. Daha sonraki dönemlerde söz konusu motif gerek beraber, gerekse ayrı ayrı, üçlü benek ve kaplan çizgisi olarak bütün sanat dallarında değişik kompozisyon şemaları içinde kullanılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde 1486 tarihli kumaş listesinde "Bursa'nın altınlı benekli çatması" kaydı, sarayda bu tip desenli kumaşların 15. yy ortalarından itibaren kullanıldığına dair delil teşkil etmektedir.

¹⁰ Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul,1989, s.360.

¹¹ Scott, a.g.k., s.122.

¹² Scott, a.g.k., s. 122.

¹³ Nurettin Yatman, Türk Kumaşları, Maarif Matbaası, 1945, s.19.

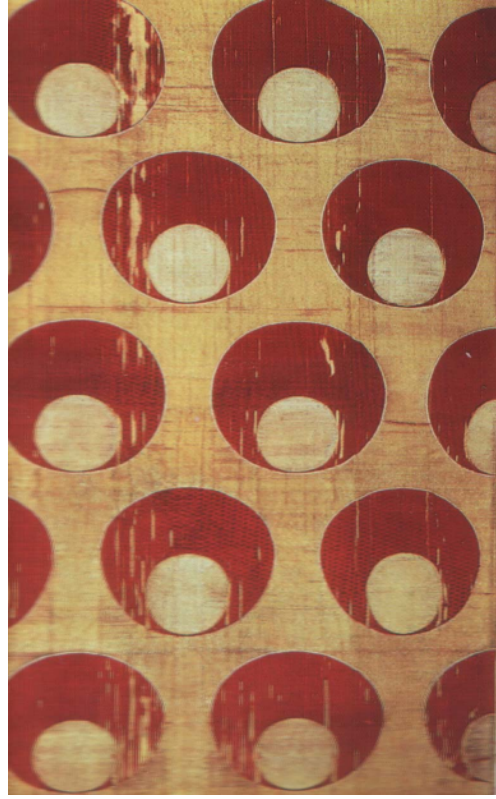
¹⁴ Patricia L. Baker, İslamic Textiles, British Museum Press, London, 1995, s.88.

¹⁵ Nurhan Atasoy, Walter Denny, Louise Mackie, Hülya Tezcan, İpek, TEB yayıncılık, İstanbul,2001, s.182

15. ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dokumacılık Sanatı

Osmanlı sanatçılar üçlü benek (çintemani) motifini teker teker kendi öğelerine bölerek göz benzeri hilal biçimi yaratmış, kendilerine özgü sanatsal bir üslupla yorumlamışlardır (Resim 7).

15. yy sonunda saray sanatı süsleme motifleri arasına Uzakdoğu kökenli çin bulutu motifleri de katılır. Bu da Osmanlı'nın diğer kültürlerle etkileşimini ortaya koymaktadır. İlk örneğinin Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı 1472 tarihli çinili köşk çinilerinde görülmesinden sonra, yüzyıllar boyu Türk süsleme kollarının hepsinde değişik form ve kompozisyonlarda kullanılmıştır .

Resim 7. Diyagonal düzende yerleştirilmiş düz hilallerle bezeli kemha.

Philippa Scott, The Book of Silk, Thames and Hudson, London, 1993, s.126.

Çintemani motifinin Osmanlıların kavimsel geçmişleriyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Türk boylarında vahşi hayvanlar totemleştirilmiş, kutsal bir

yere getirilmişlerdir. 15. yy da Fatih Sultan Mehmet çintemaniyi kişisel amblemine dönüştürmüştür.¹⁶

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nda (1514) Tebriz'i işgali sırasında pek çok sanatçı, ressam, nakkaş ve şair İstanbul'a getirilmiştir. Savaş ganimetleri arasında 91 adet Bursa ipeğinden elbise de yer almaktadır. Bu bilgiler ışığında on altıncı yüzyıl başlarında İran'da Safavi Sarayı'nda bol miktarda Türk kumaşı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷

Türk motifleri tamamıyla orijinal olup çiçek şekillerinde bile İran tarzı görülmez. En karakteristik Türk süsü olan lale, İran kumaşlarında tekrar eden dilimli iken Türk kumaşlarında oval ve iki dilim gösteren çift uçludur.¹⁸

Ele alınan dönemdeki Osmanlı kumaşlarından günümüze kadar gelen örnekler Topkapı Sarayı Müzesi'nde yer alan padişah kaftanlarıdır. Bu nedenle yalnız saray kumaşları ile ilgili bilgi edinilebilmektedir. Kaftanların yanı sıra Kuran'dan alınmış surelerin yer aldığı tılsımlı gömleklere Topkapı Sarayı müzesinde muhafaza edilmektedir.

Tılsımlı gömlek, kişiyi hastalıklara ve tehlikelere karşı koruduğuna inanılan, üzerine ayet, dua ve tılsımlar yazılı olan gömlektir.

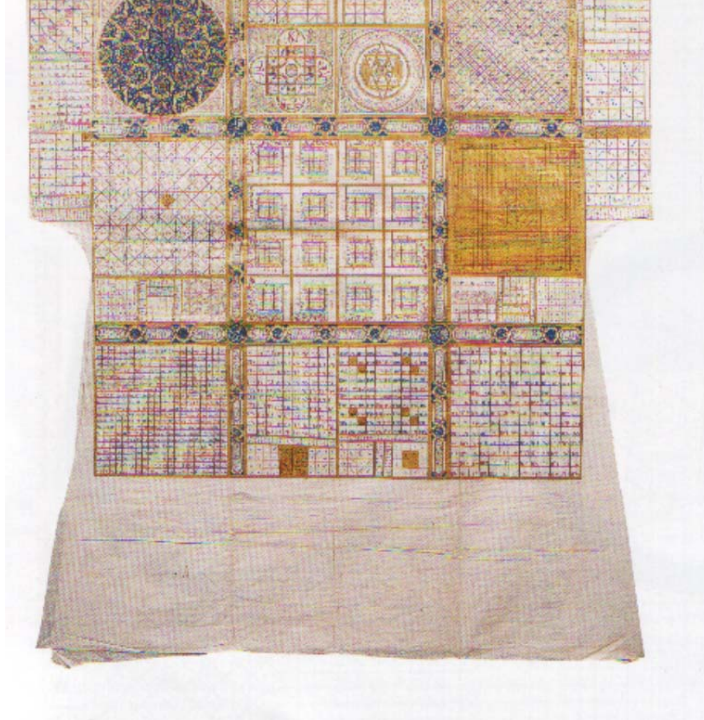
Cem sultan için hazırlanmış olan gömlek yaklaşık 3 yılda tamamlanmış olup, üzerinde yakadan eteğe kadar sureler, ayetler, dualar, Allah'ın adları, peygamberlerin adları, tılsım ve vefkler bulunmaktadır. Gömleğin hazırlanmasına 30 mart 1477 tarihinde başlanmış, 29 mart 1480'de tamamlanmıştır. Yakası açılmamış olan gömlek kullanılmamıştır (Resim 8).¹⁹

¹⁶ Harris, a.g.k., s. 86.

¹⁷ Aslanapa, a.g.k., s.360.

¹⁸ Yatman, a.g.k., s. 15.

¹⁹ Orhan Şaik Gökyay, " Tılsımlı Gömleklere", P Sanat Kültür Antika Dergisi, Sayı:29, Bahar 2003, s. 68.

Resim 8. Cem Sultan'ın tılıslı gömleği, Topkapı Sarayı Müzesi.

Orhan Şaik Gökyay, " Tılıslı Gömlekler", P Sanat Kültür Antika Dergisi, Sayı:29, Bahar 2003, s. 68.

5. Sonuç

Bu çalışmada ortaçağa son verip, yeni çağı başlatan Osmanlı İmparatorluğunun erken dönem sanatı içinde dokumacılık ele alınmıştır. İpekli kumaşlar ele alınan dönemde bir ticaret yoluna adını verecek kadar değerli ve lüks kumaşlar olup, uluslararası ticarete önemli bir yere sahip olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde gerek Bursa gerekse İstanbul'da ipek üretimine önem verilmiş ve ipekli kumaş üretimi için dokuma atölyeleri kurulmuştur.

İstanbul'un fethinin ardından Topkapı Sarayı bünyesinde kurulan saray nakkaşhanesinde çizilen desenlerde Selçuklu mirası rumi ve hatayi motiflerinin yanı sıra natüralist üslupta çiçekler ve evrensel çintemani ve çin bulutu motifleri kullanılmıştır.

Osmanlı imparatorluğunun yükselme dönemi ile birlikte dış ülkelere yapılan seferler sonucu yerel sanatçılar da saray bünyesinde çalışmaya başlamışlar, kendi sanat üsluplarını Osmanlı sanatı içinde harmanlamışlardır. Bu sanatçılardan birisi de Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'i işgali sonrası

İstanbul'a getirilen Şah Kuludur. Kendi kişisel fırça darbeleriyle yaratmış olduğu saz üslubu, çini ve halının yanında kumaş sanatında da yer almıştır.

Osmanlı sanat geleneği içinde önemli yeri olan saray kumaşları halen Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenmekte ve tarihe ışık tutmaktadırlar.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- ARSEVEN, C. E., **Türk Sanatı**, Cem Yayınevi, İstanbul, 286s., 1973.
- ASLANAPA, O., **Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı 14. yy.**, MEB Devlet Kitapları, 207s., 1977.
- ATASOY, N., W. DENNY, L. MACKİE ve H. TEZCAN, **İpek**, TEB Yayıncılık, İstanbul, 360s., 2001.
- BAKER, P. L., **Islamic Textiles**, British Museum Press, London, 1995.
- BİROL, İ., Ç. DERMAN, **Türk Tezyini Sanatlarında Motifler**, Kubbealtı neşriyatı no: 26, İstanbul, 204s., 1995.
- DEMİRİZ, Y., **Osmanlı Mimarisinde Süsleme**, Kültür Bakanlığı Yayınları 263, İstanbul, 214s., 1979.
- GÜRSU, N., **Türk Dokumacılık Sanatı**, Redhouse Yayınevi, İstanbul, 189s., 1988.
- HARRİS, J., **5000 Years Of Textiles**, British Museum Press, London, 315s., 1993.
- SCOTT, P., **The Book of Silk**, Thames and Hudson, London, 256s., 1993.
- TEZCAN, H., **Atlaslar Atlası**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 272s., 1993.
- YATMAN, N., **Türk Kumaşları**, Maarif Matbaası, Ankara, 186s., 1945.

Makaleler

- SEZGİN, Ş., N. ÖNLÜ, "Osmanlı Klasik Dönem İpekli Saray Kumaşları", **Tekstil ve Mühendis**, (43-44), 48-51, 1994.
- GÖKYAY, O. Ş., "Tılsımlı Gömlekler", **P Sanat Kültür Antika Dergisi**, 29 (Bahar), 62-77, 2003.

Diğer

- MAHİR, B., **Saz Yolu- Şah Kulu**, <www.turkislamsanatlari.com.htm>, (07.04.2004)

THE EFFECT OF EXCHANGE RATE VOLATILITY ON THE BILETERAL TRADE FLOWS

Yrd.Doç.Dr. Aliye Kayış*
Yrd.Doç.Dr. Erdoğan Öztürk**

Abstract

This empirical study investigates the effect of exchange rate volatility on bilateral trade. A measure for the exchange rate volatility is obtained using Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (GARCH) model. We find that exchange rate volatility has negative and statistically significant effect on the bilateral trade.

Özet

Bu ampirik çalışma, döviz kurlarındaki dalgalanmaların dış ticaret üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Döviz kurundaki dalgalanmalar Genelleştirilmiş Otoregresif Şartlı Değişken Varyans Modeli kullanılarak elde edilmiştir. Döviz Kurundaki dalgalanmaların dış ticaret üzerinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olduğu bulunmuştur.

* Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F Öğretim Üyesi, aliye@emk.com.tr

** Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F Öğretim Üyesi.

1. INTRODUCTION

The effect of exchange rate volatility on international trade is a very popular topic of research in international economics. Gagnon (1993) claims that resolution of this issue has obvious implications for the choice of an international monetary system. If fluctuations in exchange rates under the floating exchange regime have depressed the level of trade and reduced the welfare, there would be a strong case for a return to fixed exchange rates.

Higher volatility of exchange rates has been witnessed since the adoption floating regime in 1973. Exchange rate volatility, or more precisely, unexpected exchange rate movements, represents a source of risk. It is argued that exchange rate risk will lead to a lower level of trade assuming that traders are risk averse. This is because most trade contracts are not for immediate delivery of goods; and since they are denominated in terms of the currency of either the importer or the exporter, unanticipated fluctuations in the exchange rate affect realized profits and the volume of trade. In other words, if firms are risk averse, they would presumably tend to favor low-risk activities and avoid high-risk ones. Accordingly, if exchange risk increases, some marginal firms would give up exporting or importing entirely, and others in these activities to concentrate on domestic sales, thereby causing the total volume of international trade to decline. On the other hand, it is implicitly assumed that forward exchange markets can help traders to eliminate this type of variations in profits due to exchange rate risk. But the problem with forward exchange rate is that the majority of currencies are not fully convertible.

In this paper, exports from Hong-Kong, Singapore, and Korea to the United States from 1980 to 1996 are examined using monthly data to test the effect of exchange rate volatility on bilateral trade. Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (GARCH) model is used to obtain a measure for the exchange rate volatility.

The remainder of the article is organized as follows. In the next section, the previous empirical studies are reviewed. Section 3 discusses statistical measures for volatility and ARCH type models. In section 4, the econometric model is presented. In the final section estimation results and a brief conclusion is provided.

2. LITERATURE REVIEW

The empirical evidence regarding the effect of exchange rate risk on trade has at best been inconclusive. Some of the empirical studies are unable to establish a systematically significant link between exchange rate volatility and international trade.

IMF(1984) cast doubt on the existence of a strong causal link, either direct or indirect, between exchange rate volatility and international trade. The study affirms that uncertainty tends to inhibit economic activity. But it finds no evidence that exchange rate volatility plays a significant role in reducing trade volume.

Bailey et.al. (1986) presents evidence on the determinants of real exports of the G-7 countries. In this study, absolute value of the quarter to quarter percentage change in the nominal effective exchange rate is chosen as exchange rate volatility. The results indicates that there is a positive effect of exchange rate variability on trade.

Hooper and Kohlhagen (1978) constructs a theoretical model for analyzing the impact of exchange risk on trade prices and volumes. They test it empirically for various U.S. and German trade flow from 1965 to 1975. They use alternative risk proxies and alternative functional forms. They find a significantly negative impact on the market prices. However, they find no effect of exchange rate volatility on the volume of trade.

Koray and Laspartes (1989) characterize the dynamic relationship between bilateral trade flows and exchange rate volatility for the United States using Vector Autoregressive models (VAR). They conclude that there is a weak relationship between exchange rate volatility and trade.

On the other hand, Kenen and Rodrik (1986), Thursby and Thursby (1986), Pozo (1992), Caporale and Doroodian (1994), and Stokman (1995) find negative relationship between exchange rate volatility and international trade.

Kenen and Rodrik examines short term volatility in the real effective exchange rates of industrial countries and its impact on their imports. They find that the volatility of real exchange rates does appear to have a depressing effect on the volume of international trade.

Thursby and Thursby model bilateral export among seventeen industrial countries. For ten of them, exchange rate volatility has a significant negative effect on exports; for the rest, the effect is negative but not statistically significant.

Pozo examines British export to the United States from 1900 to 1940. She includes dummy variable into export equation in order to capture the effect of different exchange rate regimes in the study period. She uses GARCH specification to measure exchange rate volatility. Pozo's findings support the hypothesis that exchange rate volatility has a depressing effect on the volume of trade.

Caporale and Doroodian extend Pozo's analysis. They also use GARCH specification to obtain measure of exchange rate volatility. Using monthly data from the beginning of the 1974 to the end of the 1992, they test whether or not exchange rate volatility has an adverse effect on the value of the United State imports from Canada. Similar to the Pozo's findings, they conclude that the effect is negative and significant during the study period.

Stokman tests the effect of exchange rate risk on intra-European Community trade. He uses a formula that is developed by European Commission to measure exchange rate volatility. The results show that intraa-EC trade has substantially benefited from the diminished exchange rate risk.

It is also interesting to note that Dellas and Zilberford (1993) show that a positive effect of exchange rate volatility on trade has a theoretical basis. They claim that there can be no theoretical presumption that an increase in exchange rate volatility will effect the bilateral trade adversely.

They conclude that the effect of exchange rate volatility depends on the risk aversion parameter of the model.

3. EXCHANGE RATE VOLATILITY

In the literature, the word volatility takes a very specific meaning. “Volatility is the day to day, month to month variability of exchange rates, a variability that may have no trend to it” (Marston et.al. 1988, pp.83). In other words volatility is a high frequency concept referring to movements in the exchange rate over relatively short periods of time. But it is not only component of the variability. There is also another component of exchange rate variability which is called misalignment. Misalignment refers to longer-lasting movements of exchange rates. Williamson (1985) defines misalignment as a persistent departure of the exchange rate from its long run equilibrium. Misalignment refers to the capacity for an exchange rate to depart from its fundamentals over a longer period of time. Distinction between volatility and misalignment is important because there is evidence that the movements in exchange rate reflected in the volatility measures are unanticipated. So, trading firms must cope with uncertainty about exchange rates. That means international trade is affected by this kind of variability. In contrast to exchange rate volatility, misalignments are mostly anticipated and they undermine economic performance in several dimensions. They may generate adjustment cost, recession, deindustrialization, inflation and protectionism. In this paper, we are only concerned with the impact of high frequency movements of exchange rate, volatility, on bilateral trade.

Since 1973, collapsing fixed parity system, Bretton-Woods, and moving to flexible exchange rates, the nature of exchange rate variability has changed considerably. There is strong evidence that volatility is much greater under flexible rates than under fixed rates regimes. Before the collapse of the Bretton-Woods system, exchange rates were fixed at an official rate and adjustment took the form of infrequent discrete jumps in the level of exchange rates. After 1973, exchange rates were allowed to adjust more or less continuously in response to market forces. There was widespread surprise in the early years of floating at the size of the short-term fluctuations in exchange rates, but there were expected to diminish as markets learned to cope with rapid changing in market conditions. But volatility has not diminished (Kenen and Rodrik, 1986).

Various statistical measures of volatility have been used in the literature. These measures are standard deviation, deviation from trend, the difference between previous forward and current spot rates, Gini mean difference coefficient, and scale measure of variability. However, these all measures have their known shortcomings. Instead of using above measures of volatility, Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (ARCH) type of models have often been used in the literature lately.

ARCH model first introduced by Engle (1982). Later, different extensions of the model such as Generalized ARCH, FACTOR ARCH, GARCH-M, Integrated GARCH etc., are introduced. Although Engle was mainly concerned with inflation, these kind of models are also often used in

the finance literature. ARCH type models have been very popular as a measure to capture the changes in variance in financial time series.

ARCH type models are non-linear and non-gaussian models.² A non-linear time series model is basically one in which an observation can not be expressed as a linear combination of current and past values of a series of independent random variables. Most time series models are based on the assumption of normality. Models for non-Gaussian observations are usually non-normal. Estimation of these kind of models are quite complex and requires more computer intensive techniques.

One of the most popular ARCH type model is GARCH models and developed by Bollerslev (1986). The dynamic properties of GARCH models with respect to variance are parallel to ARIMA models. Although ARCH model just allows for moving average component in the heteroskedastic variance, GARCH procedure allows researcher to capture the time varying conditional variance as a parameter generated from a time series model of then exchange rate. Application of GARCH model to capture the conditional variance of real exchange rates is particularly interesting for the flexible exchange rate period. Since the post Bretton-Wood era has generated more volatile real exchange rates than the fixed exchange regime.

In this paper GARCH (1,1) specification is used to measure exchange rate volatility. GARCH(1,1) specification can be written as follows:

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \gamma_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^q \alpha_i \varepsilon_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\begin{aligned} \varepsilon_t | \psi_{t-1} &\sim N(0, h_t) \\ h_t &= \beta_0 + \beta_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \beta_2 h_{t-1} \end{aligned} \quad (2)$$

where Y_t is the variable under investigation and Y_{t-1} is the lagged value of Y_t . α 's, γ 's and β 's are population parameters to be estimated. ε_t is real-valued discrete time stochastic process, ψ_{t-1} is the information set available at time $t-1$, and h_t is the conditional variance (in contrast to ARCH specification, inclusion of the lagged conditional variance into the model makes this specification GARCH). The following restrictions on β 's must be hold

$$\beta_0 > 0, \beta_1 \geq 0, \text{ and } \beta_2 \geq 0$$

² For more detailed explanation see Harvey, A. (ed.), Time Series, The International Library of Critical Writings in Econometrics.

In addition to these restrictions Bollerslev (1986) show that GARCH (1,1) is stationary if and only if the following restriction hold:

$$\beta_1 + \beta_2 < 1$$

In other words, the process is not stationary if the sum of the coefficients, excluding constant term, in the variance equation is equal or greater than unity.

After estimating the GARCH model presented in Equations 1 and 2, we can test for the ARCH effect using Lagrange multiplier test by estimating the following equation

$$\beta_1 + \beta_2 < 1$$

The appropriate test statistic is distributed Chi-squared with p degrees of freedom.

4. ECONOMETRIC MODEL

Export from Hong-Kong, Korea, and Singapore to the United States from 1980.1 to 1996.2 are examined to determine the effect of exchange rate volatility on the volume of bilateral trade. Following Pozo (1992), it is assumed that basic determinants of volume of export from each country to the U.S., in real terms, are U.S. industrial production index, exchange rates and a measure of exchange rate volatility. In mathematical form model can be expressed as

$$REXP_i = \beta_0 + \beta_1 USRIP_i + \beta_2 RER_i + \beta_3 VER_i + \xi_i \quad (3)$$

where REXP is the volume of export in real terms and obtained by deflating the exports by each country's wholesale price index. USRIP is the index of U.S. real industrial production. RER is real exchange rate². VER is exchange rate volatility and obtained by taking the square root of the conditional heteroskedastic variance, ht, from GARCH(1,1) specification. ξ_i is the error term, distributed identically and independently.

Before estimating the Equation 3, we find the best fitting ARIMA (p,d,q)³ model for each country's real exchange rates. After finding the best

² RER is obtained for each country by the following formula:

$RER = (ER * WPI) / (WPIUS)$ where WPI is wholesale price index.

³ In ARIMA(p,d,q) notation p and q stand for the degree of autoregressive and moving average terms, respectively and d stands for the times of the differences of variable taken to obtain stationary variable. For example, if

fitting ARIMA processes, Equations 1 and 2 are estimated to obtain the conditional variances. As mentioned before, we obtain a measure for exchange rate volatility using these conditional variances. After these steps, export demand functions for each country in Equation 3 are estimated by least square estimation method (LSE). The results are presented in the following section.

5. RESULTS

Since the level variables are found to be non-stationary, we take first differences of the variable RER for each country. After taking the first differences, variables become stationary. Since first differences are stationary, d equals 1 for the each country. p and q values can be found after estimating the Equations 1 and 2. The results from the Equations (1) and (2) are presented in Table 1 and Table 2. In Equation 1, the number of autoregressive terms are 2 for Singapore, 1 for HongKong and 2 for Korea. And the number of moving average terms are 2, 1 and 2 for Singapore, Hong-Kong and Korea, respectively. These values determine the best fitting ARIMA model. So, best fitting processes are ARIMA(2,1,1), ARIMA(1,1,1) and ARIMA(2,1,1) for Singapore, Hong-Kong and Korea, respectively. As can be seen from the Table 2, the findings reveal an ARCH effect in the exchange rate models.

After finding the best fitting ARIMA model, we derive the conditional variances to use as variable in Equation 3. Then square root of the conditional variances are used as the variable VER in Equation 3. The estimation results of the export demand functions are presented in the Table 3.

As can be expected, the coefficients of the variable USIP are positive and statistically significant for all cases. It means that an increase in industrial production of U.S. increases the export to the U.S. Similar to the USIP, the coefficients of RER are also positive. An increase in RER increases the volume of export. Because RER is defined as a domestic currency value of 1 U.S. dollar, an increase in RER means appreciation of the U.S. dollar.

$d=0$ then the level variable is stationary. If $d=1$ then the variable is said to be integrated degree of 1 which means the variable becomes stationary after taking the first difference. For more detailed explanation see Harvey (1994).

Table 1. Estimation Results of Equation 1

	HONG-KONG	SINGAPORE	KOREA
DRERt-1	0.926 (14,76)*	-1.35 (-11.19)*	-0.234 (-3.16)**
DRERt-2	-	1,566 (11,754)*	-0.167 (-2.125)
Et-1	0.039 (0.38E-05)	0.506 (3.856)**	-0.584 (-10.61)*
Et-2	-	0.633 (4.586)*	0.441 (5.95)*
Costant	-192,66 (12,373)*	-0.2707 (-4.001)*	-0.8387 (-2.87)

Table 2. Estimation Results of Equation 2

	HONG-KONG	SINGAPORE	KOREA
E2t-1	0.5436 (2.33)	0.164 (3.25)**	0.135 (9.56)*
Ht-1	0.436 (2.24)	0.750 (13.32)*	0.534 (4.91)*
Constant	545.83 (1.34)	0.621 (0.61)	0.634 (2.87)
ARCH Test	16.28*	14.12*	22.10*

The values in the parenthesis are t-values.

* and ** stand for the significance levels at 1% and 5%, respectively.

Table 3. Estimation Results of Equation 3

	HONG-KONG	SINGAPORE	KOREA
USIP	8.58 (705)	0.3056 (13.7)	1.764 (52.76)
REXR	8.168 (1.62)	3.741 (9.39)	0.159 (4.02)
VER	-0.31 (-3.1)	-0.494 (-7.01)	-5.18 (-9.13)
Constant	-204.83 (-707)	141.15 (4.86)	-105.99 (-26.1)

6. CONCLUSION

This study supports the hypothesis that exchange rate volatility has a negative effect on the bilateral trade flows. Using monthly data from 1980 to 1996, it is found that there is a positive relationship between the volume of trade and

the industrial production index. A positive relationship also exists between the volume of trade and real exchange rate. On the other hand, an increase in the exchange rate volatility decreases the volume of trade.

REFERENCES

- Arize, A.C., (1995). "The effects of exchange rate volatility on US exports: an empirical investigation." *Southern Economic Journal* 62, 34-43.
- Bailey, M. J. , Tavlas, G.S. and Ulan, M. (1987). The impact of exchange rate volatility on export growth." *Journal of Policy Modeling* 9, pp. 225-244
- Bollerslev, T., 1986, Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity." *Journal of Econometrics*, 31. pp. 307-327
- Caporale, T. and Doroodian, K., "Exchange rate variability and the flow of international trade." *Economics Letters*, 46, pp. 49-54.
- Dellas, Harris and Ben-Zion Zilberfarb. 1993. "Real Exchange Rate Volatility and International Trade: A Reexamination of the Theory." *Southern Economic Journal* 59: 651-657. April.
- Engle, R.F. 1982. "Autoregressive Conditional Heteroskedasticity with Estimates of the Variance of UK Inflation." *Econometrica* 504: 987-1007
- Gagnon, J.E. (1993). "Exchange rate variability and the level of international trade." *Journal of International Economics*, 34, pp. 269-287.
- Hooper, P. and Kohlhagen, S.W. (1978). " The effects of floating exchange raten uncertainty on the prices and volume of international trade." *Journal of International Economics*, 8, pp.483-451.
- Kenen, P. T.; Rodrik, D. (1986). "Measuring and Analyzing the E.ects of Short-term Volatility in Real Exchange Rates." *Review of Economics and Statistics*, 68, pp. 311-5.
- Koray, F.; Lastrapes, W. D. (1989). "Real Exchange Rate Volatility and U.S. Bilateral Trade: A VAR Approach." *Review of Economics and Statistics*, 71, pp. 708-12.
- Poso, S. (1992). "Conditional exchange rate variability and the volume of international trade:evidence from the early 1990s" *Review of Economics and Statistics* 74, pp.325-329.
- Thursby, M.C. and Thursby, J.G. (1987). Bilateral trade flows, the Linder hypothesis, and exchange rate risk" *Review of Economics and Statistics* 69, pp. 488-495

OSMANLI ŞİİR DÜNYASI*

Murad Efendi **, Çev.: Mehmet Uysal ***

Şark ve şiir sanatı, Doğu dünyası ve romantizm! Bu bedevî ile atın, kervan ile devenin; en tabîî birlikteliği gibidir.

Şark, en kirli paçavrasına kadar şairâne, bütün dokusu, örgüsü ve güzel kokusuna kadar romantiktir. Şark'ta daima - Güney Fransa'nın bazı bölgelerinde bayramlarda olduğu gibi - mısralarla konuşulduğu ve dilencilerin dahi kafiyeli sözlerle dilendikleri söylenmektedir. Bu inanış baskı ile dahi olsa asla değişmez.

Şark; bulutsuz günleri, ıtırılı meltemle okşanan ılık geceleri, altın yaldızlarla aydınlatılan toprağın rüya gibi hassasiyeti ve fantastik esrar rüyası, bilge dervişlerin çokluğu, gizemli takvimleri, tebdil-i kıyafet içindeki vezirleri, kafes arkalarındaki saray hanımları, cin ve perilerin masal dünyası, esrareniz korkunç varlıkları ile masal ve sırların övülmüş ülkesi, mânâ cenneti ve hayal dünyasının kalbidir. Aslında Şark bize kışkırtılmış, tahrik edilmiş duyguların son sığınma yeri olarak görünmektedir.

*Murad Efendi'nin **Türkische Skizzen** (Türkiye Notları) Verlag der Dürr'schen Buchhandlung, Leipzig 1877, adlı iki ciltlik seyahatnamesinin ikinci cildinin 212 - 231. sayfalarındaki "*Der ottmanische Parnaß*" adlı bölümünün çevirisidir.

Murad Efendi (1836-1881), Alman asıllı Hırvatistanlı toprak sahibi bir baba ile Avusturyalı bir annenin oğlu olan şair, yazar ve Osmanlı diplomatıdır. Asıl adı Franz von Werner olup 1853 yılında Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş, Kırım Savaşı'na katılmış, 1858 yılında tercüme odasında memuriyete başlamış, daha sonra Hariciye Vekaleti'ne intisap ederek çeşitli Avrupa ülkelerinde Bab-ı Ali'yi temsil etmiş, 1881 yılında Den Haag sefiri iken vefat etmiştir. Külliyyatı 18 cildi bulan Murad Efendi daha çok tiyatro eserleri, özellikle de 1872'de Viyana'daki Hofburg tiyatrosunda sahneye konan tragedyası III. Selim (Selim der Dritte) ile tanınmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Uysal, Mehmet, **Avusturyalı Murad Efendi. Biyografisi ve Türkiye Seyahatnamesi, Fakülte Kitabevi, Isparta 2004.

***Öğr. Gör. Dr., S.D.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatı Elmek: mehmetuysal@sdu.edu.tr

Sanatçı, hayal dünyasını ve kalp gözünü harekete geçirmek zorundadır. Tabîî baskıların büyüklüğü ve gücü, şarklılık yeteneğini ve şiir çalışmalarını etkileseydi, bu durum hakikatte kendini hissettirdi.

Şark'ta her şey büyük bir renk cümbüşü içerisinde, kendisine has ve bununla birlikte güçlü bir imaj oluşturur. Ama edebî eserler; ay ışığında, iğne ağaçları altında, hafifçe esen batı rüzgârında, değirmen deresinin kenarında, hatta palmye ve çınar ağaçlarının altından başka tek sıra dizilen kavaklı yollarda, Sirokko'nun hafif ve ılık nefesi ve Şark ikliminin deniz tarafından dalgalarla dövülen kayalık sahilllerinde ortaya çıkar.

Gayet tabiidir ki burada coğrafi değil tipik bir Şark'tan söz edilmektedir. Başlığa şöyle bir göz atınca, burada benim ne Şark'ın duygu uyandırıcı yönünden ne de onun güzel tesirlerinden değil, bilhassa Osmanlı şiirinden bahsetmem gerektiğini hatırlıyorum.

Gerçi çoğu yerde Şark ve Osmanlı tabirleri - en azından yüzeysel açıdan - birbirleri ile örtüşmektedir ve böylece şayet birincisi ile ikincisi kast edilirse, bu da gerçeğe ters düşmez. Çünkü İslâm, hangi kökten olursa olsun bütün inananlarına mutlak bir kardeşlik bağı bahşetmiştir. Eski İranlılar - İslâm öncesi çok parlak tarihlerine rağmen - Müslüman Arapların eski kültürü üzerindeki tek yönlü tesirini tecrübe etmek zorunda kalmıştı, aynı şekilde Osmanlılar tarih sahnesine çıktı ve aynı şartlar altında gelişti. Millî ferdiyetçiliği asla benimsemeyen Hristiyanlık ile İslâmiyet arasındaki en belirgin fark, eski Perslerin gücünün zirvesinde olduğu dönemde bile bu kadar olmamıştır.

Osmanlı'nın bütün eğitim sistemi, hatta bugünkü lisanı, ilâhî kitabın doğrultusunda teşekkül etmiştir. Ataları olarak da Oğuzlar, Guzlar ve Çin kültüründen etkilenen Hunlar gösterilebilir. Çinlilerden Türklere menşei yakınlığı itibarıyla dilbilgisi ekleri ve gölge oyununun bir esintisi olan Karagöz'den başka hiç bir şey intikal etmemiştir.

Osmanlı kültürü, saf Arap ve dinî tesirlerden kaynaklanmamış, Arap - Acem kaynaklarından da beslenmiştir. Bizans tesiri inanç farklılığından dolayı, fazla olmamıştır. Fakat dünyevî düzenlemelerde muzaffere karşı zorla kabul ettirdiği hususlar mevcuttur. Şiir sanatında Osmanlılar, Acem ve Araplara karşı bir zamanlar Romalıların Yunanlılara karşı sergiledikleri gibi bir tutum takınmışlardır. Aynı durum, güzel yazı (hüsn-ü hat) sanatında - çünkü o zamanlar bu sanat olarak kabul ediliyordu - mektup yazma sanatında (münşeâtlarda), daha bağımsız olarak ortaya çıkmasına rağmen musikîde de söz konusudur. Osmanlı şiir sanatının yapısı tabîî değil, gelenekçidir, dolaylı yoldan hazırlananlara, heyecanın ya da sanatçı duygularının isteğine değil, hedeflenen taklitlere, daha ziyade iç dünyadan daha lüzumlu bir şekilde ortaya konan maksatlara dayanır.

Acem ve özellikle de Arap şiiri, kısmen tabiat ve halk şiiri olarak bilinir. Osmanlı şiiri ise dinî -öğretici ve mistik süslemelerin en yoğun

olduğu bir tarz ile başlar, konak ve saraylarda nazlı yetişen süs bitkisi gibi dar bir çevrede devam eder. Meydana getirdiği dil, özellikle büyük halk kitleleri tarafından anlaşılamayan bir terkiptir.

Osmanlı şiir sanatı, değişikliğe uğramamaksızın saraya mahsus kalmış ve dini yönünün kuvvetli olması sebebiyle çok fazla bir itibar görmemiştir. Buna karşın Almanya’da da belli bir dönem saraya ait olan şiir, sonunda şehre inmiş ve bu teşviklerle ortaya çıkan Minnesang (aşk şiiri) lonca yapısına daha uygun olan Meistersang’a (usta şiiri) dönüşmüştür.

Osmanlı şiir sanatının bu saray ve erkânına mahsus yapısı, devletin gücünün artması, zirveye ulaşması ve imparatorluğun zayıflamasıyla benzerlik göstermiş, ona bağlı olarak ortaya çıkmıştır. O manevî eğitimin ifadesi ve dar çerçevede toplumun insanlığının bir yansımasıdır. Anlaşılan bu zirve nokta ve gelişme, onun iç yapısıyla, onun tezahürlerinin sayısından daha fazla olarak ve onun talep ettiği dış şartlarla ilgilidir. Osmanlı şairlerinden hiç birisi teolojik dünya görüşünden, daha geniş anlamda da insancıl dünya görüşü çerçevesinin dışında görülmez. Saf şiir, Osmanlı şiir sanatında son derece kıt temsil edilmiştir. Kadınlar toplumdan soyutlandıkları ve “aşk” kavramının anlamının olmaması, romantik lirin nazik tellerinin bu şartlar altında eksik olması sonucunu doğurmuştur.

Şark sanatında insan genellikle daha az itibar görmüştür, saf beşerî olan en az ile sınırlandırılmıştır. Saf manevî duygu ve duygu çatışması Osmanlı şiirinde tamamıyla eksiktir.

Osmanlı’nın yapısı genel olarak ruh derinliğinin yokluğunu hissettirmektedir ve tabiatın zevkine canlı bir mânâ kattığı zaman, onun bu hissiyatı o zaman yeterince anlamlı olur. Bizdeki mânâda bir duygulanma ve bunu şiire dökme hemen hemen hiç bir yerde ve asla görülmez. Tabiat olaylarının bu duruma katkıda bulunmasına ihtimal vermiyorum. Kültür hayatının merkezi eskiden de şimdi de İstanbul’dur. Bir şairin yaratıcılığını muhteşem Boğaziçi kıyılarından daha fazla harekete geçirecek bir yer tanımlıyorum; orada mânâ doyuma ulaşır, hayal dünyası engellenmez, Osmanlıların “keyif” dediği sonsuz haz dolu yarı uyanık durumdan kendini kurtarmak; harekete geçmek yerine, kendini parçalama ve atomları dünyevî bir his tarzında atmosferde dağıtma düşüncesi, insanı param parça eder.

Şairane duyguların her iki ilham kaynağı *hatıra* ve *hasret*, ülke geleneklerine uygun bir şekilde kamufle edilir ve insanı, kompliman yapan bir cariye olarak içinde bulunulan anın zevkine kendini bırakmaya zorlar. Sükunet, yerini belirli bir sebep olmaksızın kolayca rüya haline bırakır. Gözlerimizin önüne serilen silik imajlar, yaratıcılık için gerekli tarafsızlığın ortadan kalkmasına sebep olacak şekilde bizi tatlı bir şekilde büyüler.

Osmanlı şairi, ilk etapta mısra sanatçısı ve kafiye ustasıdır. Onun için şiirin biçimi muhtevadan daha önemli, kalıp düşünceden daha ulvi, dış görünüş duygudan daha muteberdir.

Arabın hayâl dünyası daha hareketlidir. Osmanlınıninki ise dar ayakkabı ile yürümek gibidir. Birincisi serap kuruntusu yapar, sonuncusu Çin bahçeleri. Şiir alanında keskin gözlem, anlık duyguların ifadesi ve bilhassa piyeyi deve yapan anlayış, nükteli oyun ve hicvî şiir asıl gücü olan, Samî soyunun çöl çocuklarında da duygu derinliği ve biçim zenginliği noksanıdır.

Osmanlı şiiri, edebî sanatlar açısından zengindir. Aruz vezni kalıplarını ve metrik biçimleri ve tabî ki sembolleri de kendilerine göre çöllerin gerçek sahibi olan Araplardan almışlardır. “Poesie” şiir demektir (kıldan yapılmış eşya), tamamıyla bizdeki “Dichtung” (şiir) ve “Verdichtung” (yoğunlaştırma, şiire dökme), iki farklı vezinli mısradan oluşan beyit (çadır) anlamına gelmektedir.

Ana türler şunlardır: Kaside (bir istek vesilesiyle yazılan şiir), şarkı ve türkû diye ikiye ayrılan Gâzel (herkesin dilindeki şarkı), Mesnevî (çift kafiye) Terci-i bend (bir Redondilles türü), Tesmin (alaylı not), Rubai (dörtlük yada dört mısralı), Mukattaât (her iki ilk alıntılan türlerin parçaları), Müfretler (münferit kafiye beyitler), Muamma (bulmaca), Lugaz (muamma türü bilmece), Maklub (mısraların ilk harflerinin bir anlamı olan şiir), nihayet Tarih (zaman belirtme).

Tarih (zaman belirtme) hiç bir şiirin sonunda mutlaka bulunur. Harfler onlara yüklenen sayı değerleri ile tarihi gösterirler.

Şark’a mahsus ana bir terim olan *Tarih Düşürme*’nin aynı zamanda tarih anlamına gelmesi, esas itibariyle tarih toplama anlamına gelen bir tür tarih yazıcılığının belirtisidir.

Gâzel türünde, şairin veya onu söyleyenin adını araya sıkıştırması vazgeçilmez bir haldir. Mesnevi ise şairin kendisini methetmesi ile sona erer. Osmanlı şiirinin ölçü yapısının vezne karşı olan bağılılığı, kendisi açısından Arapça kadar katı olmayan Farsça’dan daha esnektir.

Anlatı türlerinde, mısra ve düzyazıda tek düzeligi giderme oldukça sık kullanılır. Tasvir edici şiirler arasında Şehrengiz (bir şehrin güzelliklerini anlatan eser) ilk sıraya alır; şehrin ihtimamına katkısı olan bir hadise, bir şahıs ya da bir özellik tasvir edilir. Divan (dahî koleksiyonu) lirik şiirler topluluğu anlamına gelir; Farsça kitap anlamına gelen tabir ‘nâme’ye tarihî bir mânâ yüklenir, fakat divanlara eklenen tasvir edici şiirlerin ortak bir ad altında toplanması için de kullanılır. Mesela ithaf kitabı, sevinç kitabı, nasihat kitabı v.s.

Osmanlı şiiri, şayet eski Batı Türklerinin, Selçukluların şaheserleri göz önüne alınmazsa, 14. yüzyılın başında Aşık Paşa’nın (ölümü 1332) Acem

şeyhlerinin ve şairlerinin tesirlerini açık bir şekilde ortaya koyan - şairlere ön ayak olma özelliği taşıyan - büyük mistik şiirleri ile başlar. Biz ne tamamıyla iki binin üzerindeki şair ve onların dikkate değer sayıda eserlerini saymak, ne de bir Osmanlı edebiyat tarihi yazmak amacıyla olmadığımız için, burada sadece anayol üzerindeki önemli kilometre taşları ve farklı edebî akımların temsilcilerini ele almayı düşünmekteyiz.

Aşık Paşa, bir kaç şair ile birlikte bizzat kurucusu olduğu aralarında ünlü Celâleddin-i Rumi'nin de bulunduğu Mevlevî tarikatının (semazenler) üyesi bilge bir dervişti. Sahip olduğu paşa unvanı devletin veziri mânâsında siyasî bir unvan anlamında değil, ruhanî cihan imparatorluğunun veziri mânâsındadır. Bu mânâda bir çok şairin şeyh, emir, hünkâr (padişah), şah ve sultan unvanlarını aldığını görüyoruz ve burada daha önce şairin kendi kendini methetmesi esnasında zikrettiğimiz işler tekrarlanır: Frak giymiş sanatçı dostları her yerde diğer meslektaşlarına aykırı olarak kaftan giyerler. Şayet şairler Saray'da yüksek bir mevki ile veya asil bir cengâver nişanı ile iktifa etmek zorunda kalırlarsa, çok ender istisnalarla sözlü ya da gizemli bir şekilde yazılı olarak kendi kendilerini methetmekten vazgeçerler.

Terazinin avantajlar kefesinin doğu ülkeleri lehine nasıl ağır bastığını zaman ilerledikçe göreceğiz. Aşık'ın şiir çalışmaları, bilge Sultan Orhan, Osmanlıların Numa'sının iktidarda olduğu yıllara tekabül eder.

Yeni kurulmakta olan Osmanlı Devleti'nin hangi manevi kaynaktan beslendiğini - ilginçliği dolayısıyla aşağıda ele almaya çalıştığımız - Aşık'ın bir methiyesi ortaya koyacaktır:

Alle Formen, welche leer,

Sind ein Körper ohne Seele;

Aller Anbau in der Welt

Stellet vor die Weltensee.

Durch Kultur wrid Welt belebt,

Bleibt sonst Form nur, seelenlose.

.....

Wissenschaft, der Seele Hauch,

Ist die Seele aller Seelen,

Mehmet Uysal

*Ohne Wissenschaft ist todt
Und Gestorben gleich die Seele.
Durch die Wissenschaft beherrscht
Menschenseele die Sultane,
Ohne Wissen Leben fehlt,
Dieses ist ein Wort der Wahrheit.*

*Bütün boş şekiller,
Ruhsuz bir gövde gibidir;
Yeryüzündeki bütün uğraş
Fahr-i kainatın emrindedir.
Kültür sayesinde canlanır evren
Yoksa sadece biçim kalır, ruhsuzca.*

.....

*İlim ruhun nefesi,
Ruhudur bütün ruhların,
İlimsiz ölüdür
Ölür aynı zamanda ruh da.
İlim sayesinde hükmeder
Sultanlara insan ruhu.
Nakıs olur bilgisiz hayat
Gerçek bir sözdür bu.*

Artık İstanbul'un fethine kadar mistik ve dinî-öğretici akım hakim olmuştur. Bu durum Rönesans'tan önce ve Rönesans başlarında ortaçağ Almanya'sında güzel sanatlar alanında Manastır edebiyatı ile benzerlik

göstermektedir. Fakat daha yakından baktığımızda oldukça büyük farklılıklar gözümüze çarpar. Manastır edebiyatından önce millî halk şiiri oldukça dikkate değer bir gelişme göstermiş ve onun yanı sıra, buna karşı taklit üzerine kurulan Derviş edebiyatı o zamanki Osmanlı şiirini sadece tasvir ederken, ruhban sınıfı haricindekilere de bağımsız olarak yaratıcılık açısından tesir etmişlerdir. Sultan şairlerin öncülüğünü yapan I. Mehmet yönetimi altında, şair Şeyhî romantik aşk destanı “Hüsrev ile Şirin” ile karşımıza çıkar. Şeyhî göz doktoruydu.

Genel kanaate göre hekimlikle ilgili yeteneklerinden bahsetmek isteyen günümüz şairleri, bu alanda elbette ki sadece karamsar sahte doktorlar olarak karşımıza çıkarlar. Dinleyelim: “O ayın gözünden sarıyı, güneşin gözünden insanın gözünü kamaştıran kırmızıyı alarak, Triesen bulutlarını ve muzip hilelerle güzellerin gözlerini iyileştirebilecek durumdaydı.”

Ona bunu yaptırmanın yokluğunu kim hisseder ki?

Şairlik çalışmaları için, edebiyatçı meslektaşlarının yaptığı buna benzer aşırı coşkulu methiyeler hakkında hiç bir malumatımız yok.

Aslında Farsça örneğinin sadece bir taklidi olan aşk destanını, kendisine daha önce Tokuşlu köyünü tımar olarak veren ve eserin tamamlanmasından sonra onu vezirliğe yükselten Sultan’ın emri üzerine yazmıştır. Şeyhî bu olaydan sonra vefat etmiştir.

Bu destandan bir kaç mısra örnek alınabilir:

.....

Mit einem Hauch entzünde ich das All.

Dein Rauch nicht weiter steigt als bis zum Dach,

Dem meinen sehn von fern die Himmel nach.

Du bist ein Schah, begrenzt durch deine Gnade,

Du bist ein Meer, beengt durch die Gestade;

Ich bin ein Korn, von innen rein und mild,

Mein Wachsthum ist dir meines Innern Bild.

.....

Mit einem Hauch entzünde ich das All.

Mehmet Uysal

Dein Rauch nicht weiter steigt als bis zum Dach,

Dem meinen sehn von fern die Himmel nach.

Du bist ein Schah, begrenzt durch deine Gnade,

Du bist ein Meer, beengt durch die Gestade;

Ich bin ein Korn, von innen rein und mild,

Mein Wachsthum ist dir meines Innern Bild.

.....

Ateşliyorum her şeyi bir nefesle,

Yükselemez senin nefesin çatıdan yukarı,

*Uzaklardan izlenir benimkinin gökyüzüne
yükseldiği.*

Sen lütfuyle sınırlı bir şahıssın,

Sen kıyılarla çevrilmiş bir denizsin;

Ben içi saf ve yumuşak bir tohumum

İç dünyamın güzelliğidir çoğalmam.

İstanbul'un II. Mehmet tarafından fethedilmesiyle imparatorluk, sağlam bir yapıya kavuştu ve buna paralel olarak şair yetiştirme de daha sağlıklı olmaya başladı.

Osmanlı şiirinin ilk parlak döneminin önemli tezahürlerinin başında - kronolojik sıra içerisinde- evvela sultanın yasak bir aşktan dolayı rakip görerek idam ettirmek istediği, fakat daha sonra mahkumun kendisine gönderdiği bir şiir üzerine ileride şerefini geri vermek için, bağısladığı Ahmet Paşa gelir. Hazır cevap vezirin mısralarla sanatkârane bir şekilde hazırladığı buluşa sultan öyle büyüldü ki çenesini değerli taşlarla kapatmak zorunda kaldı.

Daha sonra şu isimler sıvrıldılar: Necatî, Leâlî ve Mesihî. Necatî, Osmanlılardaki en önemli sanatçı dostlarındandır. Günün birinde kendisine

Osmanlı Şiir Dünyası

Ahmet Paşa'nın şiirleri hakkındaki görüşü sorulduğunda, mütevazı bir şekilde şöyle cevap vermişti:

Ahmed's Todte sind besser als Lebendige
Nadschati's,
Isa's (Jesus) Himmelfahrt kündigte an den Ahmed
(Mohammed).

Ahmed'in ölüsü Necati'nin dirisinden iyidir,
İsa'nın göğe çıkış bildirildi Ahmed'e
(Muhammed).

Bu devir bizim kundura tamircisi şairimiz Hans Sachs'a benzer bir tabiat şairi de çıkarmış; Guftî. Guftî'nin gücü, alaylı şiirlerinin ana fikrinde yatmaktaydı, Meselâ:

Soll der Spiegel deiner Schönheit sich nicht
trüben,

So verhüte, daß nicht seufzen deine Lieben.

Bulandırmazsa ayna güzelliğini,

Önlenir aşkının inlemesi böylece.

Hamdi romantik aşk destanı “Yusuf ile Züleyha”nın tercümesi ile Şeyhî'nin “Hüsrev ile Şirin” ine karşı bir eser ortaya koydu, bunu Süleyman Belkıs'ın destanları (Süleyman ile Saba Prensesi) ve “Leyla ile Mecnun”, “Vâmık-ı Azrâ” (Eski Farsça) ve daha başkaları takip etti.

Osmanlı şairleri artık tamamıyla Acemlerin ayak izlerini takip etmekteydiler. Bunlar arasında iki de bayan şairle karşılaşılıyor; Zeynep ve

Mehmet Uysal

Mihri. Bir kadı kızı olan Zeynep hiç evlenmemiştir ve şair Mîsr ile beraber yaşamıştır. Divanını Sultan Mehmet'e ithaf etmiştir:

*Schah! Die Schönheit ist
Eine Gabe von den Herrn,
Und die Sonne nur
Mond von deiner Schönheit.
Deine Schönheit meine Liebe,
Deine Härte meine Duldung
Wachsen immerdar und sind doch
Alle vier zugleich unendlich.*

*Saltanat ve Güzellik
Lütfudur Allah'ın.
Ve güneş bile,
Ay kalır güzelliğinin yanında.
Senin güzelliğin, benim aşkım,
Senin zarafetin benim hoşgörüm
Sonsuza dek olgunlaşmak ve
Bütün dörtler sonsuzdur aslında.*

Amasyalı Mihri kadın şairlerin en önemlilerindendir ve bilhassa aşk kokan gazelleri ile tanınmıştır. O da hiç evlenmemiş ve “mısralarda” Sinan Paşa'nın oğlu güzel İskender ile platonik sohbetler yapmıştır. Ondan önce meşhur şair Hatini olarak bilinen yüksek taşra kadısı Müeyyedzâde'ye aşk

olmuştur. Edebiyat meraklılarının yaptığı bu tür spekülasyonlar ya da tabii tutkuları mahfeden güzel ruhlu ulvî duygular tarla çiçeği gibidirler. Kökleri her tarafı bastırıldığı için büyümesi engellenen tarla çiçeği gibi, günümüzün güzide fikirleri tarafından beslenen büyük edebî akımları da metafizik hayal dünyamızı andırmaktadır. Şark'a mahsus özellikler daha doğrusu tam doğru olmayan tezahürler! Daha sonra Çelebi Müderris nafîle olarak bu Osmanlı lezbiyenine evlenme teklifi yaptığında, şair Sadî oldukça kaba bir hiciv yazdı:

Der Pascha warb um Mihri's Hand.

Soll sie sich geben ihm zum Pfand?

Soll sie nach jahrelangem Fasten

Bei einem Eselmahle rasten?

Paşa Mihri'ye talip olmuş.

Mihri ona yâr mı olmalı?

Yıllar süren oruçtan sonra

Bir eşeğe yem mi olmalı?

Edebiyat tarihçisi onun hakkında şöyle söyler: “Hiçbir aç gözlü âşığın eli, onun bakir hazinesinin cazibesine dokunamadı ve sadece amber kokulu boyun bağı onun temiz boynunu sardı, o kadar ki bakire olarak yaşadı ve öldü”

Burada aynı şekilde Şeyh Vefazâde de zikredilmeli. Eski Romalı karakteri gibi olağanüstü şahsiyeti onu bu parlak dönemin Osmanlı coğrafyasının en ilginçlerinden birisi yapmıştır. Güzel konuşması ve müzikteki yeteneği fevkalâdeydi, fakat o sık sık Diyojen gibi neşelenmiş ve güçlülere karşı redci bir tavır sergilemiştir. Sultan Beyazıt, kızının çeyizi olarak ona büyük bir meblağı gönderdiğinde, paraya kendisinden daha fazla ihtiyacı olan bir başka şahsa vermiştir.

Her yıl üç kaside (amaç şiiri) teslim etme emrini alan, birisi ilkbahar başlarında diğer ikisini bayramlarda, yukarıda zikredilen Sadî'nin şahsında bir saray şairinin görevlendirilmesi, ilk olarak bu devirde olmuştu. Maaşı, 2.000 akçeydi ve kırmızı bir torba içerisinde bir defada verilirdi.

İran'ın Homer'i, -büyük adası ile karıştırmamak için Uzun Firdevsî - "Süleyman Nâme" (Süleyman'ın Mektubu)'yi yazdı. Bu 360 ciltten az olmayan doğu efsane ve dinî menkıbelerinin toplandığı bir eserdir. Osmanlıların Alexander Dumas'nın verimlilik bakımından Frenklerden hiç de geri kalmadığı görülüyor. Ne yazık ki bu ciltlerden sadece yetmiş tanesi muhafaza edilmiştir ve bu yetmiş taneden yedi tanesinin muhtevası bilinmektedir.

Sultan Muhteşem Süleyman hakimiyetinde şairlerin himaye altına alınması ile edebî verimlilik zirve noktasına ulaşmıştır. İmparatorluğun ve sanatın güneşi parlamıştır. Bakî çıkar ortaya. Bakî bizim eleştirel ölçümüne göre beynelmilel şairler bahçesinde mükemmeller arasında sayılmamasına rağmen, milletin şairleri içerisinde daima herkesten üste çıkan bir edip olarak görülmektedir. O, bir çok çağdaşından daha bağımsız ve ferdidir. Kasidelerinin burada verilebilmesi için çok geniş yere ihtiyaç vardır; ama en iyi şiirlerinden alınmış bir kaç mısra küçük bir deneme olarak iktibas edilebilir:

.....

Viel Silber hat die Luft auf Erden ausgestreut,

Mit Blütenaspern ihr Geschenk an sie erneut.

Vielleicht hat Drechsler Gott, indem er Himmel dreht,

Die Himmelspäne seiner Drehbank ausgesät;

Damit das Wolkengeld zu Handen sei den Zweigen,

Wenn sich die Spendesüchtigen erdwärts neigen.

.....

Nun zeigt sich Natur ein Anlitz, froh und rein und weiß,

Verheißend Segen uns, und ihm zu Lob und Preis.

Osmanlı Şiir Dünyası

.....

.....

Gökten yeryüzüne bir çok gümüş saçıldı,

Yeni akçe sayesinde hediyesi yenilendi.

Belki Allah'ın gökyüzünü çevirdiği bir çıkırığı vardır,

Döndürdüğü sıranın parçaları gökyüzüne saçıldı;

Böylece eldeki bulut parası kollara dağıldı,

Meylederse şayet bağışlayıcı bu dünyaya.

.....

Tabiat gösteriyor şimdi çehresini, mutlu, saf ve beyaz,

Lütuf bizim olsun, methiye ve ödül onun.

....

Tabiat gösteriyor şimdi çehresini, mutlu, saf ve beyaz,

Lütuf bizim olsun, methiye ve ödül onun.

.....

Fazlî, alegorik - mistik destan “Gül-ü Bülbul”ü yazar, Halilî'nin mersiye şairi olarak yıldızı parlar. Celilî, Fikrî, Sururî ve bilhassa müthiş Lamî, Acem edebiyatının ustalık eserlerini tercüme etmişler ve yorumlamışlardır. Emrî, Hilalî ve Lamia onlarla yarışmaktadırlar. Fabl ve hayvan destanları onların gelişmesini durdurdu ve tarihi olayları yazan kişi, şehnameci (Padişahın yazıcısı) diye adlandırılan iş moda oldu; bu sonrakiler bundan başka şöhret gazeteciliği ve savunmacılık yapmaktan ileri gidememişlerdir.

Ali-ü Veysî “Hümayun Nâme”de (Padişah Mektubu) Osmanlı nesrinin onlardan hiç de geri kalmayan bir eserini ortaya koymuştur. Beydebâî’nin fablları adıyla bilinen “Hümayun Nâme” bir hayvan destanıdır. Sultan Süleyman Muhibbî mahlası ile içten, sevecen bir divan yazmıştır. Kılıç ve kalem onun saltanatı esnasında hiç bir zaman kurumamıştır. Zafer müjdeleri dillerde dolaşmış ve güzel çabaların ganimetleri, silah koleksiyonunu tamamlamıştır.

Bu aslında Osmanlıların hayatında bir Ögist devridir*. Ancak büyümenin her tarafa yayılması sonucu, kökleri her tarafa dağılan tropikal çiçeğin kurumaya başlaması gibi, ulvilik, kudret ve gözleri kamaştıran ihtişamın keskin bakışlarının yok olmaya yüz tutması her yerde görülebiliyordu.

Büyük Frederik’in Fransızca öğrendiği gibi, Süleyman’dan önce onun büyük babası I. Selim’den başka, Adlî mahlası altında Sultan II. Beyazıt ve talihsiz taht rakibi erkek kardeşi Cem ile aynı şekilde trajik bir şekilde hayatını kaybeden şehzade Korkut da Farsça öğrenmiş ve şiir yazmışlardır. Kötü kaderi, Fransa’ya kaçması, mahkumiyeti, Zaffenayeli kadınla aşk ilişkisi ve Borcia’nın zehirlemesiyle Napoli’de hayatını kaybetmesi - şair olarak çok önemli şahsiyetler arasında olmamasına rağmen - Cem Sultan’ın divanından bir kaç mısra denemesini burada zikrederek, ortaçağın büyülü romantizmini ve maceraperestliğini ortaya koymayı vazife addediyorum.

Schau die Flut ,sie peitscht die Felsen, schau!

Meiner sich erbarmend flieht sie, schau!

Wolken weinen, weinen salz’gen Thau

Und dazwischen seufzen Donner, schau!

Schmerz zerriß der Morgendämmerung Grau,

Blut vergießt die Morgenröthe, schau!

* Ögist devri (Augusteisches Zeitalter): Roma İmparatoru Augustus döneminde sanat ve edebiyatın altın çağını yaşamasından dolayı, sanata ve sanatçıya büyük önem verilen dönemler bu şekilde adlandırılmaktadır.

Osmanlı Şiir Dünyası

Bak fırtınaya, nasıl da kamçılıyor kayaları, bak!

Bana merhamet ederek kaçıyor, bak!

Ağlıyor bulutlar, yağışla eriyor karlar

İç çekerken gök gürültüsü, bak!

Istırap içinde rengini döndürüyor griye,

Şafak kızılığı, kan saçıyor bak!

Birbiriyle savaşıyan kardeşlerin mektuplaşması nazım formunda olmuştur. Daha önce Bursa yakınlarındaki savaşı kazanan kardeşinin Yenişehir önlerindeki muharebeden önce, imparatorluğu paylaşmak istemesi üzerine Beyazıt, Arapça olarak şu mısralarla cevap verir:

Das Königschwert trennt auch des Blutes Band,

Der Sultan ist selbst Brüdern nicht verwandt.

Padişahın kılıcı kan bağına da kaldırır ortadan,

*Artık kendi öz kardeşlerine de akraba değildir
Sultan.*

Kâbe'ye yaptığı hac ziyaretinden yeni dönen taht iddiasındaki şehzade Cem, yeni bir girişiminden önce, kendisine Kudüs'ün iradını teklif eden Beyazıt'a "Atımın tırnağını ve kaftanımın eteğini Müslüman kanıyla ıslatma" uyarısında bulundu:

Daß dein Leib auf Rosen ruht,

Dschem indeß auf Dornenglut,

Was ist Ursach?

Mehmet Uysal

Sen güle yaslanıyorsun,

Cem dikenine,

Nedir bunun sebebi?

Beyazıd bunu şöyle cevaplandırır:

Da das Reich mir ward zu Theil,

Daß du kränst des Friedens Heil,

Was ist Ursach?

Daß du: ich bin Pilger, sagst,

Und Begier nach Kronen tragst,

Was ist Ursach?

Verildiği için devlet bana,

Sen oluyorsun düşman sulha,

Nedir bunun sebebi?

Hem hacıym diyorsun,

Taht hırsıyla yanıyorsun,

Nedir bunun sebebi?

Şairler için altın bir çağdı. Çok büyük saygı gördüler ve cömertçe ödüllendirildiler. Avrupa'nın hiç bir yerinde ve hiç bir zaman şairleri destekleyen devlet büyükleri, Osmanlı padişah ve devlet adamlarının yaptığı gibi samimi ve cömert bir himaye ve teşvikte bulunmamışlardır. Almanya'da şiir yazmak ile yoksulluk, şair olmak ile hor görülme birbiriyle oldukça benzer anlam taşıırken; Alman sarayları çok ender istisnalarla şiir sanatına söz de bile olsa destek vermezken, hatta devirlerinin manevî hayatına oldukça soğuk ve tepeden bakmışken ve halen de öyle bakarken; türbanlı şiir tanrısı Apollo'nun havarilerinin yaptığı gibi; sultanın yiğitleri, cihanın fatihleri güzel sanatlarla ilgili çabaları tamamen farklı algılamışlardır.

İslâm'ın en parlak çağının Osmanlılar döneminde - ilime gösterilen saygı ile aynı ana rastlaması - çok kullanılan fakat bir o kadar da ispata muhtaç olan, Müslümanlığın ilime düşmanmış gibi anlaşılması, iddiasının reddedilmesine katkı sağlamalıdır.

Manevi huzur içinde tahtından feragat ederek Manisa'da inzivaya çekilen Fatih'in babası II. Murat, haftada iki kez "manevi akıncılarını" konağında toplar ve onların münakaşalarının sonuçlarını şeref kaftanı ve pahalı hediyelerle ödüllendirirdi. Bizzat kendisi de şiirle uğraşırdı. Bir çok okulun kurucusu olan büyük oğlu otuz şairin maaşını ödüyordu, konağında yabancı (Acem) alimleri ve şairlerini topluyordu, Acem şairi Camî ve büyük Hint alimi Hoca Cihan'ın her birine 1000 altın sikkelik emeklilik ödeneği vermiştir. O zamanlar için müthiş bir gelir. Halefleri II. Beyazıt, I. Selim, Muhteşem Süleyman ve onun oğlu II. Selim onun yolunu izlediler, imparatorluklar fethettiler ve ülkelerinin ve devirlerinin ilim ve kültür temsilcilerini korudular ve kolladılar.

Sultan IV. Murat (ölümü 1640) tekrar harekete geçirilen Osmanlı gelişmesinin ilk duraklamasını takip eden devirlerde de hem kendisi hem de selefleri II. Osman, I. Ahmet, III. Mehmet ve III. Murat şairler ve alimler arasında sayılmışlardır. O zamanki Osmanlı ruhunun en belirgin özelliği, IV. Murat ile Sadrazam'ının İranlılara karşı seferde iken gazel formunda mektuplaşmalarıdır; biçimin muhafazası bütün münevverlerin kanına işlemiştir.

Ve imparatorluğun ileri gelenleri hükümdarları taklit ettiler. Fatih'in şair Adenî (Adenli) olarak bilinen Veziri Mahmut Paşa okullar yaptırmış, öğretmen ve öğrencilerin maaşlarını ödemiştir. Her Perşembe günü şairleri evine yemeğe davet etmiştir. Ana yemek olan pilavın içine gümüş ve altın sikkeleri koymuş. Ev sahibinin ilkesi şuymuş: "Kimin talihi açıksa, altın onun ağzına gelsin."

Sultanların ve devlet büyüklerinin kendi devirlerinin sanat çalışmalarını koruma ve kollama yoluyla himaye etmeleri, sadece görünüşte

bir saygı uyandırmak ya da saray eğlencesinin bir sonucu olarak değil, asil bir merak duygusu ve amatör hevesten ziyade, o işe karşı duyulan arzudur.

Demir yumrukları kılıç kabzası ile büyüyen, kafalarında cihan hakimiyeti rüyasını görmek zorunda olan bu güçlü cengâverler, varlıklarını güzelleştirmek ve manevi açıdan beslenmeleri için, sinelerinde gittikçe artan bir ihtiyaç duymaktaydılar.

İmparatorluğun sürekli seferde bulunmasına rağmen, şiir sanatının gelişebilmesi, bu savaşların büyük oranda Almanya'daki gibi ülkeye zarar vererek onu çölleştirmeyip, aksine hariçte ve dışarıya doğru yürütülmüş olmasından kaynaklanmaktadır; aynı durum XIV. Ludwig yönetimi altında Fransa'da da tekrerrür etmiştir.

IV. Murat dönemindeki Osmanlı edebiyatının son dönem şairlerinden Nabî, dikkate değer bir yıldız olarak parlar, aynı şekilde sonunda hayatına mâl olan hicivleriyle Nefî meşhurdur.

Kendisinin kader oyunları diye adlandırdığı ve hemen hemen bütün devlet büyüklerine yönelttiği biraz da edepsiz taşlamaları, bütün herkesin düşmanlığını üzerine çekmiştir. IV. Murat bu hicivleri okuduğunda yıldırım çarpmışa döndü. Bunlarda Tanrı'nın bir alâmetini görerek, yırtıp attı ve şairi yanından uzaklaştırdı. Daha sonra Sadrazam onu sarayın odunluğunda boğdurttu. İdam edecek çavuş ona şöyle dedi : “Gel, gel, Nefî, kader oyunlarını çenttiğin sehpaye gidelim.” “Kahrolası Türk” diye cevap verdi Nefî, “Kazıkların sivri olmasını da ister misin?” dedi ve veziri tekrar tahkir etti. Dudaklarındaki bu hicivle vefat etti.

İmparatorluğun çöküş döneminde şairlerin ve şiirin himaye edilmesi şu şekilde sürdürülmüştür; gerçi halâ çok sayıda kafiye ustası vardı. Sıtkı ve Anî gibi kendi bilgi ve zekâlarını ön plana çıkaran kadın şairler de vardı, fakat bunların faaliyetleri daha çok bir oyuna dönüşerek bozulmaya yüz tutmuştu. İmparatorluğu, keza devlet büyükleri arasında İbrahim Paşa, sonra da Ragıp Paşa gibi sanatı halâ destekleyenler mevcuttu. Fakat şurada burada yer yer parlayan bu meşale, tam bir ışığa dönüşemedi. Saray ve hükümdarlık çevresinde doğan Osmanlı şiirinin, özellikle bu muhitin dilinde, sadece onların anlamaları doğrultusunda yazıldığı artık çoktan fark edilmişti. Bütün bunlara rağmen Yeniçeri şairleri ve panayırlarda felaket balladları söyleyenler de vardı (Şura-i Ammî).

Bu şarkılar, kısmen erotik, ara sıra da dinî bir muhtevaya sahipti; sonuncular asıl Yeniçeri tarikatı kabul edilen Bektaşî dervişleri tarafından kaleme alınmıştır. Keza kurucusu Hacı Bektaşî, Yeniçeri Ocağının kuruluşunda da bulunmuştu. Aşk şarkıları ya tamamen dünyevi - o zaman Koçak denir - bu kucaklaşmadan gelir, ya da şayet zarif bir yapısı olup gizli bir mânâyı ihtiva ederse Manî denir (mânâlî şiir). Maniler menşei itibariyle hareme gönderilen çiçeklere eklenen, çiçek dilindeki kelimelerin açıklamaları olan kafiyeyle sözlerdir.

Şu sıralar çöküş ile aynı manâya gelen Yeniçeri hakimiyetinin etkili bir rol oynadığı bu panayır şairlerinin önderi ‘Şuaranün Celalisi’ (asi şair) namını kazanan Koroğlu’dur. Bu şairler korosunun şefi Samî, tanınmış panayır şairlerinin ismini tekerlemekten gelen *Tekerleme* diye adlandırılan bir şiir kitabında topladı.

18. yüzyılın sonunda talihsiz yenilikçi III. Selim’in Sultan şairi Galip’in istidatları nezdinde bir şair daha ortaya çıkar. Yeğeni, Sultan Mahmut’un kız kardeşi Heybetullah Sultan da şiiri destekledi ve yeniliğin Harbiye Nazırı Fuat Paşa’nın teyzesi Leyla Hatun büyük bir popülariteye ulaştı, fakat bu gibi ve daha sonraki cesaret verici örnekler ve desteklemeler şiir sanatının çöküşünü ve umumi mânâsının yok olmasını engelleyemediler.

Yenileşme hareketi, esas itibarıyla sanatın korunması adına önemli bir yarar sağlamadı. Bütün alanlardaki doğuştan yerli olanların, benimsenen yabancılarla değiştirilmesi anlamına gelen inkılâp hareketi, ağırlıklı olarak bütün gayretlerini siyasî ve pratik faaliyetlere yönlendirdiği için, güzel sanatları desteklemek için hiç bir mahal bırakmamıştır. Şarkın kültür dillerinin bugünkü Türkiye’de öğretimi, Batı dillerini öğrenme zaruretinden dolayı gittikçe azalmaktadır.

Yeni nesil La Fontaine, Montesquieu ve Victor Hugo ile Osmanlılı Bakî, Acem Hafız ve Arap Mütenebbî ile olduğundan daha içli dışlıdır; pratikteki temâyül gençliği, - bir kaside yazmaktan daha fazla takdir topladığı için - diplomatik bir yazının tashihini yapması yönünde hırslandırıyor. Şark da şiirselliğini kaybediyor.

DİYALOGUN ÖTESİNDE

Kevser ÇELİK*

John B. Cobb, Jr., Beyon Dialogue –Toward a Mutual Transformation of Christianity and Buddhism, Wipf and Stock Publishers, West Broadway 1998, xiii-156s.

Süreç din felsefesinin günümüzde yaşayan en önemli isimlerinden ilahiyat profesörü John B. Cobb Jr., felsefi dini çoğulculuk ve diyalog tartışmalarında çoğulculuktan (pluralism) ve tek başına diyalogdan daha kapsamlı “diyalogun ötesinde” (beyond dialogue) kavramıyla dikkat çekmektedir. Diyalogun ötesinde isimli çalışma, diyalog hakkında farklı felsefi değerlendirmelere merak duyan araştırmacılar için önemli çalışmalardan biridir. Buradaki temel vurgu, eşit düzeyde birbirine saygı duyan dindarlar topluluğunun, dünya düzeni ve barışı için dönüşümü, diyalogun ötesinde kavramında özetlenen tanımlama ile yaşayabileceklerdir.

Cobb, diyalogun ötesinde kavramıyla dinler arası diyalogda, Hristiyanlık ve Budizm arasında karşılıklı dönüşümü örnek olarak tanımlamaktadır. Ancak diyalogun ötesi sadece bu iki dinle sınırlandırılmamalıdır. Kitaba verilen *Beyond Dialogue* ismi, diyalogu küçümsemek niyetinde değildir. Ona göre “kendini aşma niyetinde olmayan diyalog durağandır. Diyalog yoluyla insanlar birbirlerini daha iyi anlamaya ve işbirliği yaparak daha iyi öğrenmeye başlarlar. Diyalogda insanlar, kendilerini zenginleştiren farklı fikir ve anlayışları öğrenebilirler” (s. viii).

Dinler arasında diyalog tasavvuru, dinlerin kendi özlerini değiştirme ilkesini çıkış noktası olarak kabul etmediği gibi, inananların bağlı oldukları

* SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Felsefesi Arş. Görv.

dini inancı terk ederek başka bir dine dönmeyi de içermez. Şayet dini diyalog, başka dinden olanları karşı tarafın dinine döndürmeyi ilke edinirse, böyle bir diyaloga hiçbir taraf açık olmayacaktır. John Cobb'un "diyalogun ötesinde" dediği şey bu çerçevede ele alınmalıdır. Diyalog, değişime açık olmak için bizzat kendini sınırlandırmak zorundadır. Bu yüzden diyalogun ötesine gitmeliyiz. Ona göre birer inanan olarak inancımızda samimi ve kesin bir kavrayışa sahipsek, başka dinden olanlarında bizim hakikatimiz hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiğinde samimi olmalıyız. Bu diyalog yolundan ayrılacağımız anlamına gelmemelidir. Aksine biz nasıl başkalarından bir şeyler öğrenme niyetinde samimi olursak, onların da bizden bir şeyler öğrenme konusunda samimi olacaklarını kabul etmeliyiz. Cobb'un metoduna göre, bir Müslüman olarak Hristiyanlık ya da Yahudilik veya Budizm'in hakikati hakkında bir şeyler öğrenmeye başladığımda, onlar hakkındaki önceki bilgim sabit kalmayacaktır.

John Cobb, Hristiyanların başka dini hareket ve felsefelerden yeni şeyler öğrenme konusunda yeni bir tecrübeyi yaşamamaktadırlar. Tarih gelenekli her dinin başka kültürlerden yeni ve farklı şeyler öğrenerek bugüne geldiklerini göstermektedir. Hristiyanlık açısından birinci yüzyılda kilise, Yeni-Eflatuncu hareketten çok büyük oranda yararlanmıştır. Ona göre şayet "Hristiyanlık Yeni-Eflatunculuk'un hakikatini almamış olsaydı, büyük bir kazanımdan yoksun olacaktı" (s. ix).

Modern hayatla birlikte bütün dinler, özellikle de Hristiyanlık bilim ve onun ortaya koyduğu düşünce biçiminden dolayı ciddi bir sarsıntı yaşamıştır. Bilimlik akıl Hristiyan dünya üzerinde bir güven sorunu da yaratmıştır. Ancak Hristiyan dünyasının evrensel hakikati kabul etme konusunda bilimlik metodoloji ve ürünlerden yararlanma çabası problemin olumsuz etkisini yavaşlatmıştır. Bununla bağlantılı olarak, kilisenin sağlıklı bir şekilde geleceğe hazırlanması, başka geleneklerle temasa girerek bu geleneklerin hakikatini almak konusunda göstereceği açıklıkla ilgili olacaktır.

Diyalogun ötesi bir gelecek tasarımıdır ve bu anlamda da kesinlikle öteki dinleri Hristiyanlaştırmayı içermemektedir. Bu iddia kitabın ilerleyen sayfalarında da çokça zikredilmektedir. Bunun en temel sebeplerinden biri, farklı dini gelenekten insanların diyalog kavramına Katolik kilisesinin ve misyonun yüklediği anlama sıcak bakmamalarından kaynaklanması olabilir. İkinci olarak da diyalogun, diyaloga girmeleri istenenler açısından tek taraflı bir hareket olarak kabul edilmesidir.

Kitap önsöz ve altı (6) bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Hristiyanlığın diğer dini geleneklerle olan saygı tarihini ele almaktadır. Diyalog modeli geçmişte çok daha hakim bir unsur olarak kabul edilmektedir. Birinci yüzyılda başlatılan süreç yirminci yüzyıla kadar taşınmış ve bunda en temel kaynağın kutsal kitap olduğu vurgulanmıştır. Bu bölümde İbn Rüş'ün batı Hristiyan düşüncesi üzerinde az da olsa durulmaktadır (s. 8).

İkinci bölüm, Hristiyan ilahiyatı için çoğulcu durumun anlamının teolojik tartışmasını yapmakta ve teolojik bir değerlendirme ve yapı

oluşturmaya çalışmaktadır. Bu bölümün alt başlıklarından birisi, *diyalogun ötesine –nerede?* ismini taşımaktadır. Burada diyalogun ötesi ile, karşılıklı dönüşümün hedeflendiği tezi ele alınmaktadır.

Üçüncü bölüm, Nirvana Budist kavramını anlamak için batılı çabaların tarihini araştırmaktadır.

Dördüncü bölüm, Cobb'un nirvana kavramına verdiği anlam üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu anlam, önceki Hristiyan düşüncesinin öğretilerinden farklı bir tanımlamayı içermektedir.

Beşinci bölüm ise, yapıcı bir ilahiyata dönüşü tanımlamaktadır. Bu, dönüşmüş bir Hristiyanlıkta, uygun Budist erdemi kurma çabasıdır.

Altıncı bölüm, Budizm ile karşılaşmış dönüşmüş bir Hristiyanlık'ın İsa Mesih'i gerçekçi ve yapıcı bir tarzda Budizme sunmak çabasıdır. Cobb, bu bölümde diyalogun ötesi kavramıyla kastettiği anlamı nesnelleştirmektedir.

Kitabın sonuç bölümündeki şu cümle Cobb'un amacını özetlemektedir.

“Misyonumuz, başka geleneklerde bilinen hakikatleri reddetmek için geçmiş zorlamalarımızdan kurtularak Mesih'in evrenlik anlamını göstermektir...Hakikat olarak Mesih tüm diğer geleneklerin hakikatlerini dönüştürecektir, tıpkı onların bizi dönüştürdüğü gibi” (s. 143).

İNSAN HAKLARININ KORUNMASINDA ULUSLARARASI HUKUKUN ROLÜ

Selim Kanat*

Enver Bozkurt- İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü- Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003 iv-255s.

Günümüzde “insan haklarına saygı” iktidarların meşruiyet kaynaklarından birisi olmuştur. Uluslararası arenada devletler adeta devletler ülkelerinde insan haklarının korunmasına gösterdikleri saygı ile değerlendirilir hale gelmişlerdir.

Uzun ve zorlu bir mücadeleden sonra insan haklarının korunmasında bugün geline nokta takdire şayan olmakla birlikte, insanlığın ulaştığı bu noktanın haklara en üst saygı ve hakların en üst koruma düzeyi olduğunu düşünmek de yanlıştır. Çünkü insan hakları doğası gereği durağan değil dinamiktir. Elde edilen her hak, ulaşılan her nokta bir sonraki hakkın ve koruma düzeyinin dayanağı olmaktadır.

Diğer yandan insan haklarının gelişmesinde, toplumun sahip olduğu haklar konusunda bilinçlendirilmesinin de önemi muhakkaktır. Bu amaçla kaleme alındığını söyleyebileceğimiz İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü isimli kitabında Prof. Dr Enver Bozkurt insan haklarının tarihi ve felsefik boyutlarında da değinerek insan hakları konusunda bugün geline noktaya, bu hakların korunmasında uluslararası hukukun rolüne değinmiştir. Üç ana bölümden oluşan kitapta, birinci bölüm kavram olarak insan haklarını konu alırken, ikinci bölüm insan haklarının korunmasında evrensel sistemin rolüne, son bölümde de insan haklarının korunmasına ilişkin oluşturulan bölgesel sistemlere değinilmiştir.

* Arş.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Bu doğrultuda öncelikle insan hakları kavramına kavramın felsefik kökenleri ve tarihi gelişimi ele alınmıştır. En genel ifadesi ile insan haklarının felsefik alt yapısını doğal hukuk görüşü oluşturmaktadır. Doğal hukuk insanların doğuştan vazgeçilemez, devredilemez bir takım haklara sahip olduğunu öngörür. Bu doğrultuda insan hakları da insanların sadece insan olmaları sebebi ile kazandıkları devredilemez, vazgeçilemez haklarıdır.

Kitabın da belirttiği üzere insan hakları bugünkü konumuna tarih boyunca devam eden, günümüzde de devam etmekte olan mücadeleler neticesinde kavuşmuştur. İlk çağda insan haklarının düşünsel temelleri oluşmakla birlikte, pratikte insanların ilk çağlarda bu haklardan yararlandığını söylemek yanlış olur. Daha sonra dünyaya hakim olan Ortaçağ'ın karınlık ortamı insan hakları düşüncesinin adeta bin yıllık bir kesintiye uğramasına neden olmuştur. Ardından Yeniçağ ile birlikte toplumsal hayatın her alanında görülen iyileşme insan haklarına da etki etmiş, bir olgu olarak insan hakları yükselen bir çizgide ilerlemeye başlamıştır. İnsan haklarının bu ilerleyişi günümüzde de devam etmektedir.

Kitap günümüzde insan haklarının geldiği noktayı ve bu hakların uluslararası hukuk tarafından nasıl korunduğunu anlatmaya, insan haklarının korunmasında evrensel sistemin rolüne değinerek başlamıştır. Burada evrensel sistemden kasıt Birleşmiş Milletler sistemidir. Gerçekten de Birleşmiş Milletler Şartı insan haklarının tarih boyu gelişimi içinde bu hakların ulusal düzeyden uluslararası düzeye taşınmasının ilk adımı olarak kabul edilebilir. Birleşmiş Milletler Şartı doğrudan doğruya insan haklarının korunmasına ilişkin bir düzenleme içermezken, insan haklarının Birleşmiş Milletler Örgütünün temel bir değeri olduğu Şart'ın çeşitli maddelerinde belirtilmiştir.

Kitap daha sonra İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin önemini belirterek, bildirinin getirdiği yükümlülüklerin devletlere açısından hukuki bir bağlayıcılığı olmadığından bahsetmiştir. Bu sebeple kitap Birleşmiş Milletler sistemi içerisinde düzenlenip imzaya açılan insan hakları sözleşmelerini denetim mekanizmalarında da değinerek ele almıştır. Bunun yanında kitap, evrensel sistem içerisinde değerlendirilen ve sözleşme dışı usuller olarak adlandırılan Ekonomik ve Sosyal Konseyin 1235 ve 1503 usullerine de değinmiştir.

Evrensel Sistem bu şekilde ele alındıktan sonra kitapta insan haklarının korunması amacı ile oluşturulan bölgesel sistemlere değinilmiştir. Bu çerçevede Amerikalılararası İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'na değinilmiştir. Sözleşmelerin içerikleri ve getirdikleri koruma mekanizmaları incelendikten sonra bizim de tarafı olduğumuz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne(AİHS) ve getirdiği koruma mekanizmasına kitapta geniş bir yer ayrılmıştır.

Kitap ilk önce AİHS'nin kapsamını maddeleri tek tek ayrıntısı ile inceleyerek ele almıştır. Buna göre herkesin yaşama hakkı, işkenceye uğramama hakkı, kulluk ve kölelikten muaf olma hakkı, özgürlüğü ve güvenliği, adil yargılanma hakkı, yaşadığı ülkedeki suç ve cezaların

kanuniliği, özel hayatın gizliliği, din ve vicdan hürriyeti, ifade hürriyeti, dernek kurma ve toplanma hürriyeti, evlenme hakkı ve bu maddelerde sayılan haklara ilişkin olarak mahkemelere etkili başvuru yapabilme hakları güvence altına alınmıştır.

Kitap daha sonra ek protokoller ile güvence altına alınan haklara da değindikten sonra AİHS'nin denetim mekanizmasını ele almıştır. Bu çerçevede kitap önce AİHS'nin denetim organı olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) yapısını ele almıştır. Son olarak da kitap AİHM'nin yargısal işleyişine ışık tutarak, sistemin insan haklarının korunmasındaki önemini ortaya koyarak sona ermektedir.

Hepimizin az çok aşına olduğu insan hakları kavramını ele alan kitap, hakların zihinlerde soyut bir olgu olarak kalmasına değil, felsefî temelleri de göz ardı edilmeden insan hakları kavramının somutlaştırılıp insanlara haklarının neler olduğunun anlatılmasına hizmet etmektedir. Somut bir şekilde ortaya konan hakların uluslararası hukukta nasıl bir koruma içinde olduğu kitapta ayrıntısı ile ele alınan diğer bir konudur. Bu konu toplumlarda insan hakları kültürünün yerleşmesi için gereklidir. Kitap da içeriği ile bu ihtiyaca hizmet eder bir görünüm arz etmektedir.

KÜRESEL REKABET

Hidayet Ünlü KESKİN*

Mustafa ÖZEL, *Küresel Rekabet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, 196s.

Mustafa Özel'in derlediği *Küresel Rekabet* isimli kitapta birden fazla yazara ait toplam on dört yazı bulunmaktadır. Kitapta yer alan bu yazılar rekabete ve kapitalizme farklı bakış açılarından ışık tutmaktadır. Bu yazılardan ilki ABD'li bir iktisatçı olan *Lester Thurow'un* görüşlerini belirttiği "*Kafa Kafaya Rekabet*"dir. Thurow , yeni dönemin rekabet biçimi ne olacak dolayısıyla kimler kazançlı çıkacak ve bu rekabette çarpışan tarafların "kapitalizmleri" hangi bakımdan farklılık gösterecek sorularına yanıt aramaktadır. Thurow'a göre bireyci Anglo/Sakson/İngiliz/Amerikan kapitalizmi bir tüketim ekonomisi yaratmıştır, "toplulukçu" Alman/Japon kapitalizmi ise bir üretim ekonomisidir. Anglo/Sakson şirketleri sadece karı ençoklaştırma peşinde koşarken, Alman/Japon şirketleri, "stratejik fetih" diye nitelendirilen bir oyun oynamaktadır. Amerikalılar tüketim iktisadına inanırken, Japonlar üretim iktisadına inanmaktadır.

Michael Porter'a ait olan ikinci yazı "*Ulusların Rekabetçi Üstünlüğü*"dür. Porter bu çalışmasında modern rekabetçiliğin kaynağını araştırmaktadır. Porter'a göre "Bir ulus neden rekabetçi olur?" sorusu yerine "Bir ülke neden(nasıl) bir sanayide başarılı uluslararası rekabetçilerin üssü haline gelmektedir?" sorusunu sormak gerekmektedir. Porter hiçbir ülkenin her şeyde rekabetçi olamayacağını ve bir ulusun beşeri ve diğer kaynaklarının sınırlı olduğunu belirttikten sonra ideal olanın bu kaynakların mümkün olan en üretken alanlarda kullanılıp geliştirilmesi olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca ulusal ekonominin sağlığı için bazı sanayilerdeki piyasa konumları kaybedilmek zorundadır. Porter, verimsiz sanayilere sübvansiyon, koruma ve

* Arş.Gör., SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı

bunun gibi teşvikler sağlanmasının ülke ekonomisinin kalite artışını yavaşlatacağını belirtmektedir. Porter, yazısında son olarak da liderlik vizyonu üzerinde durmakta ve liderlerin sadece şirketleri üzerinde değil aynı zamanda sanayileri üzerinde de derin etkiler bıraktıklarını belirtmektedir.

Üçüncü yazı *Robert B. Reich'in "Küresel Ağlar"* isimli çalışmasıdır. Reich'e göre gelecekte "ulusal" şirketler ve "ulusal" mallar olmayacaktır. Geleceğin ekonomileri yüksek hacim ekonomileri değil yüksek değer ekonomileri olacaktır. Reich'e göre önemli olan, her hangi bir malın imalinde, hangi ulusun yurttaşlarının ne değer kattığı, ne tür bir tecrübe kazandığıdır.

Kitaptaki dördüncü yazı, "*Rekabetçi Üstünlüğün Mimarisi*" isimli çalışma *John Kay*'e aittir ve *Kay*; rekabetçi üstünlüğün kaynağının temel olarak "mimari" olduğunu belirtmektedir. Yani şirket ve şirket çalışanları, müşterileri ve tedarikçileri arasındaki sağlıklı bağlardır. Kay'e göre sorulması gereken soru "Nasıl farklı olabiliriz?"dir. Ayırt edici yetenekleri dört kategoriye ayırmıştır. Bunlar: Yenilik yapma, şöhretli markalar geliştirme, stratejik aktifler(imtiyazlar) elde etme ve en kritik yetenek olan mimaridir.

"*Büyük Tercihler*" isimli beşinci yazı yine *Michael Porter*'a aittir ve esas olarak Amerikan kısa vadeciliği üzerine yazılmıştır. Araştırmalara göre Amerikan şirketlerinin projelerinin sadece %21'i uzun vadeli iken, Japonların projelerinin %47'si ve Avrupa şirketlerinin projelerinin %61'i uzun vadeli. Dolayısıyla Amerikan sisteminde hissedarlar ile yöneticiler arasında çıkar uyumsuzluğu bulunmaktadır. Amerikan şirketlerinin yöneticileri kısa vadeli kar rakamına ve hisse senedinin borsadaki değerine haddinden fazla duyarlı iken Almanya ve Japonya'daki yöneticiler firmanın uzun vadeli rekabetçi konumunu sağlama almaya çalışmaktadır. Porter, Amerikan şirketlerinin esnekliklerini sürdürmelerini fakat bunun yanında uzun vadeli planlama yapmalarını ve hissedarlar ile yöneticiler arasındaki bağların kuvvetlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ortaklar daha çok hisseyi daha uzun zaman ellerinde bulundurmalı ve şirketlerde daha aktif rol oynamalıdır.

Altıncı yazı *A.J. Volg'un Alvin Toffler'le* yapmış olduğu "*İşletmelerin değişen yapıları: Alvin Toffler ile Söyleşi*" isimli söyleşidir. Alvin Toffler geleceğimizi tanımlayan değişimlerin kimin denetiminde olacağını araştırmaktadır. Bu söyleşide Toffler içgörülerini bugünün ve yarının işletmelerine uygulamaktadır. Toffler'e göre imalat sanayi bacalarından duman tüten döneminden kalma geleneksel şirket bürokrasileri yirmibirinci yüzyıl piyasasının meydan okuma ve fırsatlarına cevap vermeye uygun değildir. Şirketler bunun yerine bilginin iktisadi gücün anahtarı haline geldiği bir dünyada rekabet edebilmek için çeşitlilik ve esnekliğe odaklanmalıdır.

Porter'a ait olan yedinci yazı "*Sanayi Liderlerine Nasıl Hücum Edilir?*" başlığını taşımaktadır. Porter'a göre pazarda aslan payına sahip şirketlerin işini kapmaya çalışmak, yapılabilecek en tehlikeli işlerden birisidir. Fakat lidere başarıyla hücum edilirse o zaman piyasa gücünün ve ona eşlik eden karın bir bölümü ele geçirilebilir. Güçlü bir lidere karşı

yapılan saldırının başarılı olması için çeşitli şartların yerine getirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Sekizinci çalışma, *Kuniyasu Sakai'nin "Japon Sanayiinin Feodal Dünyası"* adlı eseridir. Sakai, Japon sanayiinin feodal yapısına içeriden ışık tutmaktadır. Ünlü Japon markalarının sadece birkaç büyük sanayii şirketi tarafından imal edildiğinin sanılmasının aksine feodal bir hiyerarşi içinde, tepeden tabana doğru genişleyen bir altmüteahhitlik primadi olduğunu açıklamaktadır. Sakai, küçük ve orta büyüklükteki şirketlerin Japon sanayiinin bel kemiğini olduğunu ve imalat kesiminin %99'unu oluşturduklarını belirttikten sonra tepede ise tıpkı feodal dönemin han'ları gibi büyük şirketlerin yer aldığını belirtmektedir. Küçük şirketler bir üstteki için üretim yaparlar. Şirketler asla başka yerde iş aramak için sanayii gruplarını terk edemezler. Böyle bir şeyi deneyen olursa kimse onlara iş vermez. Bu gün bir Toshiba han, bir Hitachi han, bir Matsushita han varsa altlarında da binlerce toprak kölesi yani taşeron küçük şirketler bulunmaktadır.

Kenneth Courtis'e ait olan dokuzuncu yazı "*Japonya Yatırıma Doymuyor*"dur. Yazıda; Japonya'nın ekonomik durumu incelenmektedir. Yazara göre Japon ekonomisi yeni bir genişleme dönemine girecektir. Courtis, Japonya'nın yapmış olduğu yatırım rakamlarını verdikten sonra ülkenin hem iç bünyesini hem de uluslararası olma özelliğini güçlendirdiğini açıklamaktadır.

Onuncu çalışma *Lester Thurow'un "Avrupa Evi"* isimli yazısıdır. Thurow'a göre Avrupa Evi dünyanın şu ana kadar ki en büyük iktisadi pazarıdır. Thurow, bu durumdan en büyük zararı üçüncü dünya ülkelerinin göreceğini açıkladıktan sonra Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin birer ikişer bu evin avlusuna kabul edileceklerini, bu durumda da dünyanın diğer düşük ve orta gelirli ülkelere Avrupa pazarlarının ciddi biçimde kapanacağını belirtmektedir. Ayrıca sermaye ve idari yetenekler Doğu ve Orta Avrupa'ya doğru kaydırılacaktır. Bu durumdan etkilenen sadece üçüncü dünya değil, ABD ve Japonya dahil tüm yabancı ülkeler olacaktır. Yirmibirinci yüzyılın ticaret kurallarını Avrupa Evi belirleyecektir.

On birinci çalışma "*Komünizmden Kapitalizme Geçiş*" isimli *Lester Thurow'un* yazısıdır. Thurow, Doğu ve Orta Avrupa'nın AB ile bütünleşmesinin büyük sıkıntılara neden olacağını açıklamaktadır. Sadece Almanya'nın kendi doğusunu hazmetmesi bile ciddi sorunlarla yüklüdür. En büyük mesele, zihniyet çatışmasıdır. Bu ülkelerin insanlarını yeni bir çalışma düzenine alıştırmak kolay olmayacaktır.

On ikinci yazı yine *Lester Thurow'un "Yirmibirinci Yüzyıl Kimin Olacak"* isimli çalışmasıdır. Yirmibirinci yüzyıl kimin olacak sorusunun üç muhtemel cevabı bulunmaktadır: ABD, AB ve Japonya. Büyük olasılıkla hegemonyalar şeklinde kesin bir liderlik söz konusu olmayacaktır. Fakat yine de bu güçlerden birisi öne çıkabilir ve erken davranan muhtemelen uzun süre önde kalacaktır. Thurow ABD ve Japonya'ya oranla yirmibirinci yüzyılın en şanslı oyuncusunun Avrupa Birliği olduğunu vurgulamaktadır. Yazar eğer

doğru taşları oynarlarsa ABD ve Japonya ne yaparlarsa yapsınlar AB'nin hakim güç olacağını açıklamaktadır.

On üçüncü yazı *Paul Erdman*'ın "*Almanya, Rusya ve Çin*" isimli çalışmasıdır. Erdman'a göre güçlü bir AB gerçekleşemez. Çünkü Almanya'nın doğruya doğru genişlemesi ve Rusya'yı bile içine alabilecek kadar kapsamlı bir Alman nüfuz alanı kurması güçlü bir olasılıktır. Rusya'nın ıslahı ise en az 50 yıl alacaktır. Batılı reçeteler Rus ekonomisinin kısa sürede düzeltilmesine yaramayacaktır. Buna karşın Çin'in geleceği ise son derece parlaktır. Çin, komünist siyasi yapılardan vazgeçmeden serbest piyasayı gerçekleştirmeye çalışmakta yani iktisat atını siyaset atının önüne oynamaktadır. Rusya'da olmayan fakat Çin'de olan en önemli faktörlerden biri girişimcilik ruhudur. Erdman Çin'in yakın geleceğin büyük oyuncularından birisi olacağını belirtmektedir.

On dördüncü çalışma *Hans-Heinrich Nolte*'nin "*Küresel Toplum İçinde Avrupa*"sıdır. Küresel toplum yeni bir olgu ve Avrupa yayılmacılığının bir eseridir. Yazar yayılmacılığı ayırarak incelemektedir. Birinci dönemin önemli gücü tacir, ikinci dönemin sermaye, üçüncü dönemin ise endüstriyel güce dayalı ordulardır. Kısaca Avrupa sisteminin on birinci yüzyıldan beri süre gelen küreselleşmesi 20. yüzyılda küresel toplum içinde Avrupa hakimiyetinden kurtulma süreçlerinin ön şartlarını ortaya çıkarmış olsa da henüz kurallarda temel bir değişime yol açmış değildir.

On beşinci ve son çalışma ise *Mustafa Özel*'e ait "*Küresel Rekabette Japon Şirketleri: Tarihsel Kökler*" isimli yazıdır. Yazar küresel toplum içinde "hegemonik" güç olmaya niyetli tek Avrupa kökenli olmayan ulusun Japonlar olduğunu açıkladıktan sonra Japon ekonomisinin güçlü isimleri olan Mitsui ve Mitsubishi örneklerinden hareketle, Japon sanayileşmesinin bazı tarihsel yönlerine ışık tutmaktadır.

Kısacası bu kitapta yer alan yazılar dünya sistemi küreselleştikçe merkezdeki güçler arasındaki giderek şiddetlenen iktisadi, siyasi, kültürel ve askeri rekabetin içeriğine çeşitli perspektiflerden yaklaşmaktadır.

YASEMİNLER TÜTER Mİ, HALA?

Aygen OKSAY*

*Alev Alatlı, Yaseminler Tüter mi, Hala?, Alfa Basım Yayım
Dağıtım, İstanbul, 2002, 230s.*

Alev Alatlı ‘Yaseminler Tüter mi, Hala?’ adlı romanında 13 yaşındaki Eleni adlı Kıbrıslı bir Rum kızın başından geçen olayları çarpıcı bir dille aktarmaktadır. Kitabın arka kapağında Ayşe Nalan Özübek’in de ifade ettiği gibi kitap okurken insanı içine çekmeyi başarabilen ender kitaplardan biridir.

Okurken okuyucunun tüm olayları bizzat yaşıyormuş gibi hissetmesini sağlayan roman Eleni’nin ailesi tarafından varlıklı bir ailenin, Menas’ların, yanına evlatlık olarak yollanması ile başlamaktadır. Yeni evinde çocuklarla ilgilenen 13 yaşındaki küçük kız aynı zamanda evin hanımına, Madam Menas’a da yardımcı olmaktadır. Ancak Madam Menas’ın oğlu Yohanides’i kaybetmesi üzerine Madam Menas her işten elini eteğini çeker ve Eleni tek başına evi idare etmeye başlar. Mösyö Menas eşinin kendisini de ihmal etmesini bir bahane olarak kullanır ve bir gece Eleni’nin yatak odasına gizlice girer. Olaylar zinciri de aslında tam bu noktada başlar. Ertesi gün Eleni’nin babasının gelip kendisini döverek Menasların evinden teyzesi Ksenya’nın yanına götürmesiyle Eleni’nin tüm hayatı değişir.

Ksenya Teyze, sevgilisi O’nu terk edip gittiğinden beri kimseyle konuşmamakta, kedisiyle birlikte yalnız başına yaşamaktadır. Eleni’nin tüm çabalarına rağmen teyzesi ile aralarında

* Arş. Gör., SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı

hiçbir konuşma gerçekleşmez. Eleni orada kaldığı sürece kendine göre bir düzen kurar. Evin temizliğini yapar, evde su olmadığından o mahallede yaşayan herkes gibi yakındaki çeşmeye giderek su doldurur. Zaten aşık olduğu Türk delikanlısı Arif'i görmesi ve tanışması da bu vesileyle olur.

Arif'le birbirlerine ilk gördükleri anda aşık olan Eleni, Arif'le evlenir ve Müslüman olur. Artık adı Naciye olmuştur. Hem Arif'in annesi, kız kardeşleri, erkek kardeşi tarafından hem de tüm komşular tarafından çok sevilen Naciye'nin artık mutlu bir evliliği ve de çok sevdiği çocukları vardır. O'nu sevmeyen tek kişi ise Naciye'nin hayatının yeniden tümüyle değişmesine sebep olan Arif'in abisi ve O'nun kıskanç karısıdır.

Naciye yan komşusu Havva Hanım'ın kızı Fikriye'nin bir Türk subayı ile ilişkisi olduğunu bilmektedir. Ancak Fikriye sevgilisinin evli olduğunu öğrenir ve Naciye'den bunun doğruluğunu kanıtlamak için yardım ister. Fikriye'nin anlattığı kadarıyla Naciye'nin yapması gereken çok basittir: Türk subaylarının kaldığı otele gitmek ve delikanlının komutanından gerçeği öğrenmektir. Ancak Naciye Havva Hanım'ın kızlarının herkes tarafından 'kötü kızlar' olarak görüldüğünü, Arif'in de Havva Hanım'dan ve kızlarından hoşlanmadığını ve böyle bir olayı onaylamayacağını çok iyi bildiğinden böyle bir şeyi yapamayacağını söyler. Ancak Havva Hanım'ın ve Fikriye'nin ısrarlarına daha fazla karşı gelemeyen ve gizlice otele gider. Evden Havva Hanım'ın kızlarıyla ayrıldığını gören eltisi ise bunu fırsat bilir ve hemen eşine Naciye'yi takip etmesi emrini verir.

Olayların perde arkası bilinmeden Naciye'ye iftira atılır ve hemen Arif'e duyurulur. Arif neye uğradığını şaşırır ve uzun bir süre ortadan kaybolur. Antalya'ya gider, kovulana kadar otellerde içer ve birkaç ay sonra birden geri dönmeye karar verir. Evine giden Arif Naciye'yi evden kovar. Kendileri yüzünden başına büyük bir dert açılan Havva Hanım ve kızları Naciye'yi evlerine almak istemezler ve bir gece zor misafir ederler. Bunun üzerine Naciye tekrar teyzesinin yanına dönmeye karar verir. Ancak teyzesinin yaşadığı mahalleye geri döndüğünde teyzesinin evinin çoktan silah deposu haline geldiğini görür teyzesinin de muhtemelen öldürülmüş olabileceğine inanır. Tanıdığı tek kişi olan Mösyö Menas'ın dükkanına gider ve ondan yardım ister. Ancak Mösyö Menas da sanki her şeyin suçlusu Eleniymiş gibi, artık O yeniden Eleni olmuştur çünkü, O'na kendisinden uzak durmasını söyler. Eleni Naciye'nin ısrarı üzerine O'na bir İngiliz ailenin yanında iş bulur. Bir süre sonra ailenin

Kıbrıs'dan ayrılmak zorunda olması üzerine Eleni'ye de bir İngiliz pasaportu alınır ve Eleni Yunanistan'a gider.

Hayatı boyunca başkaları yüzünden acılar çeken Eleni Naciye bu sefer de Yunanistan'da karşılaştığı yeni bir kültür nedeniyle zorluklarla karşı karşıya kalır. Ancak komşusu yardımsever Barbatiotov'lar sayesinde Eleni'nin hayatı tekrardan değişir. Barbatiotov'lar eşi öldüğünden beri yalnızlığı tercih eden abileri ile Eleni'nin arasını yaparlar ve onları evlendirirler. Bununla birlikte Eleni için daha zor bir hayat başlamış olur aslında. Çünkü Eleni Müslüman bir Türk olduğunu gizlemek zorundadır. Ancak yeni eşinin sevgisi ve O'nu mutlu etme çabaları Eleni'nin hayatını bir nebze kolaylaştırmıştır. Bir süre sonra doğan küçük kız Eleni'nin Arif'i ve çocuklarını kalbine gömmesine ve küçük kızında diğer çocuklarının sevgisini birleştirmesine yardımcı olmuştur.

Bir akşam eşiyle birlikte lokantalarında çalışırken eski günlerden bir tanıdık Eleni'nin hayatını bu sefer sonsuza dek değiştirir. Mösyö Menas'ın şoförü kapıdan içeri girer ve Eleni'yi tanır. Eleni hakkında söylediği sözler Eleni'nin eşini bir anda beyninden vurur ve elindeki bıçakla küçük kızlarının önünde çok sevdiği Eleni'yi öldürmesine sebep olur.

İnsanın okurken tüylerini ürperten bu roman hayatın aslında ne kadar acımasız olabileceğini, aslında hiçbir şeyin silinmediğini ve geçmişin insanın peşini bırakmadığını acı bir şekilde göstermektedir.

DEĞİRMEN

Hakan M. KİRİŞ*

Reşat Nuri Güntekin, Değirmen, Bütün Eserleri 7, İnkılap Yayınları, 19. Basım, 144 s.

Bazen sadece teori üzerine yoğunlaşmak süreçlerin anlaşılması için yeterli olmaz. Kurallar ve kalıplar bütünlüğüne insan unsuru eklendiğinde teori bambaşka anlamlar kazanır. Bu bağlamda Türk İdare Tarihi ile ilgili yazılmış eserlerin pek azı Reşat Nuri'nin Değirmen'i kadar çarpıcı ve anlatıcıdır. Hikayede tasvir edilen olaylar etrafında mülki idari sistem ve toplumsal yapı üzerinde önemli tespitler yapılmakta.

Değirmen aslında oldukça eski bir hikaye ama toplumsal ve idari süreçlerin tasvirinde son derece başarılı bir eser. Öğretmenlik, maarif müfettişliği ve milletvekilliği de yapan Reşat Nuri ilk kez 1944'te yayınlanan bu hikayesinde, I. Cihan Harbi'nin hemen öncesinde Sarıpınar adlı unutulmuş, küçük bir Anadolu Kasabası'nda yaşanan traji-komik olayın dallanıp budaklanmasını ve tüm mülki idareyi ayağa kaldırdıktan sonra başkent İstanbul'a hatta daha da ötesine ulaşmasını anlatmaktadır. Hikayede, türlü sakatlanmalara yol açan bir oturma aleminin ardından görüş ayrılıkları ve güç mücadeleleri yansıtılmıştır. Olayların geçtiği dönemdeki siyasal fraksiyonlar, toplumda ve yönetici kademedeki ikilik, idare-i maslahatçılık, memleketi kurtarma ülküsünün yanı sıra başındaki atalet gibi hususlar hikayede nükteli bir biçimde anlatılmaktadır.

Değirmen'in etrafında döndüğü karakterler arasında ilk sırada Kaymakam Halil Hilmi bulunmaktadır. Kaymakamın yanı sıra gelenekçi mutasarrıf – ittihatçı vali ve müderris ile mühendis ikilileri eski – yeni

* Araş. Gör., SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

çatışmasını temsil etmektedir. Kızancıklı Naciye ya da Nadya, İştıpli jandarma kumandanı, taşra kodamanı, belediye reisi, kaymakam vekili, doktor, eczacı, muallim ve kaymakamın emir-eri diğer karakterlerdir.

Yazar, hiyerarşik örgütlenmenin ortaya çıkardığı sorumluluklar silsilesini kaymakam ve mutasarrıfı görüştüğü satırlarda anlatmaktadır: *“Bu gibi hallerde bir kelimesinin, rastgele ağızdan çıkan bir evet veya hayır’ın insanın başına ne işler açabileceğini tecrübeleriyle bilen Halil Hilmi Efendi yutkundu, yüzü ve elleriyle ancak “talih – kader” manasını ifade edebilecek müphem bir işaret yaptı.”* (s.106) Bu görüşmenin biraz daha ileri safhasında konunun mutasarrıf için önemi açıklanmaktadır: *“Kaymakamı sözlerinden yakalamak kabil değildi. Fakat o, Halil Hilmi Efendi’yi yakalayamazsa İttihatçı Vali, kendisini yakalayacaktı. Çünkü işin nihayetinde bu kadar rezalet için mutlaka bir mesul, bir kefaret keçisi lazımdı.”* (s.107)

Ortaya atılan deprem söylentisi nedeniyle yurt içi ve yurt dışında da ilgi çeken bu hal, aslını herkesin bildiği lakin bilmezden gelmek durumunda kaldığı ve çıkış ile sorumlu bulmak için uğraştığı bir oyun haline gelir.

İstanbul’un talebiyle valinin kasabaya gelmesi olayın bir çözüme kavuşturulacağına delalet eden bir gelişmedir. Valinin kasabayı tetkiki de merkezin taşraya olan geleneksel aşağılayıcı ve zorba bakışına bir örnektir: *“Sarıpınar’ın uğradığı zelzele felaketi yalnız kendi vatandaşlarımızı değil, ecnepleri de müteessir etmiştir. Neyse maşallah görüyorum ki, hepiniz sıhhattesiniz, demir gibisiniz. Yalnız şu kahvede tembel tembel tavla atacağımıza biraz fazla çalışarak şu şirin kasabamızı bir şeye benzetseniz. Hatırınız kalmasın amma, hani şu hayvanlarınızı bağladığınız ahır, sokaklarınızdan daha temizdir. Aşağıda yol kenarında çukurlar gördüm, gece evlerinize giderken nasıl bacaklarınızı kırmadığınıza hayret ederim, mucize buna derler. Her biriniz tavla atacak yerde birer kürek toprak atıverseniz bitti, gitti. Ne sakala minnet ne bıyığa ne belediye reisine!...”* (s.126) Valinin bu konuşması, ittihatçı idealizmini de yansıtmaktadır. Memleketi kurtarma ve ilerletme hedefindeki idealist yönetici kadro amaçlarını gerçekleştirmek için hızlı ve büyük adımlarla hareket etmişler ve bu durum da *“halka rağmen halk için”* ifadesiyle somutlaşmıştır.

Reşat Nuri’nin valinin karakteri ile ilgili tespiti de ilgi çekicidir: *“Vali halkın öperken ısıtır dediği cinsten, ortası olmayan bir adamdı. Ya son derece kalender ve uysal yahut barut gibi sertti.”* Yazar valinin bu ruh halinde olmasını da şöyle açıklar: *“her gün münasebette bulunduğu insanlar ‘ne verseler ona şahir, ne kulsalar ona şad’ nev’inden ufak adamlar oldukları için bir keman veya piyano virtüözü süratiyle bir salisede bu gamların en aşağısından en yukarisına fırlar ve karşısındakini, oynarken burnuna halka yemiş kedi yavrusuna çevirirdi.”* (s.124)

O güne kadar *“Ortaköy ve Çengelköy’den başka köy görmemiş olan”* Şehzade Şemsettin Efendi ve beraberindekilerin Sarıpınar’ı ziyaretinden hemen önce işin içinden çıkamayan mesul amirler çareyi el yordamıyla bir

Değirmen

şedit hareket-i arz yaratmakta bulurlar. Bu çözüm hem mevcut sorunu çözecektir hem de yıllardan bu yana kaymakam dışında bir amir görmemiş olan ve şehzadeyi tasavvur dahi edemeyen bu küçük kasabayı ihya edecektir.

Şehzade ve kaymakamın buluşma sahnesi ile bu traji-komik olay yine aynı şekilde sona erer. Kaymakam şehzadenin *“çok şayan-ı takdir fedakarlık doğrusu...Dönüşte şevketli amcama arz ederek taltifinizi istirham edeceğim. Demek yaralı olduğunuz halde vazife başında kaldınız?”* söylemine *“Halk memura vediatullahtır,(tanrı emaneti) ölmeyince hizmetinden ayrılmamalıdır”* cümlesi ile yanıt verir. (s.143)

Al-i Osman’ın yüzünü ağartan gayretli ve dirayetli memur Halil Hilmi Efendi, olaylar silsilesinden başarıyla sıyrılmakla kalmayıp bir de altın Osmani Nişanı ile ödüllendirilir.

Hikayede yer alan görüş, düşünüş ve çatışma unsurlarının pek çoğu hikayenin geçtiği dönemin daha sonrasında da etkisini sürdürmüş hatta derinleşmiştir. Taşranın yalnızlığı, merkezin ilgisizliği ve seçkinciliği, merkez ile taşranın kopukluğu, yerel iktidarın paylaşımı, sorunların çözüm yol ve yordamları günümüze uzanan süreçte varlığını benzer şekillerde sürdürmüştür ve dahası onca reform talep ve çabalarına rağmen sürdürme eğilimindedir. Sön sözde “Değirmen”in yönetim ve siyaset bilimi eğitimi alanlar ile bu kademelerde yer alanlar tarafından okunmasının bir gereklilik olduğu söylenmelidir.

Not: 1986 yılında Atıf Yılmaz yönetmenliğinde başlıca rollerinde Şener Şen, Serap Aksoy ve Cihat Tamer gibi isimlerin oynadığı aynı adlı filmin de hikayeyi beyaz perdeye taşıyan başarılı ancak yeteri kadar anlaşılamamış bir yapım olduğunu hatırlatmak gerekir. Özellikle Şener Şen’in Kaymakam Halil Hilmi Efendi yorumu izlenmesi gereken bir gösteridir.

SİVİL TOPLUMDA DEVLET

Düriye TOPRAK*

John Locke (Çev. Serdar Taşçı, Hale Akman) -Sivil toplumda Devlet, Metropol Yayınları, İstanbul 2002-181 s.

John Locke (1632-1704), yaşamı ve yapıtları 17.yy ikinci yarısına ait olsa da düşünce biçimiyle ve etkisiyle, bir Onsekizinci yüzyıl düşünürü olarak kabul edilir. Locke erken dönem, siyasi liberalizm yanlısıdır. Çağımız insan hakları düşüncesine temel olan fikirleriyle Locke'un etkisi Fransız ve Amerikan insan hakları bildirgelerinde hemen hissedilir. Örneğin Locke herkesin doğuştan iki hakkı olduğunu söyler bunlar özgürlük ve mülkiyete varis olma hakkıdır. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinin 1.maddesi de "İnsanlar haklar yönünden özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar" demektir. Ayrıca Bildirgenin 17.maddesi kimsenin mülkiyet hakkına kamu yararı olmaksızın dokunulamayacağını garanti altına almıştır.

Kafasında oluşturduğu siyasi yapıyı tasvire başlamadan önce Locke siyasi gücün ne olduğunu tarif etmenin yerinde olacağını düşünmüştür. Locke için siyasi güç, ölüm cezası ile birlikte, mülkiyeti korumak ve düzenlemek için hafif cezalar koymak, bunların uygulanmasını sağlamak, dış tehditlerden ulusu korumak, tüm bunları sadece kamu yararı gözeterek yapmaktır.

Siyasi gücü ortaya koyduktan sonra Locke insanların tabiat halini yani doğa durumunu tasvir etmiştir. Locke'a göre tabiat halinde bir tabiat kanunu vardır. Bu kanun tüm insanlara her ne şart altında olurlarsa olsunlar

* Arş. Gör., SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Ana Bilim Dalı, Arş. Gör.

bir başka kimsenin hayatına, sağlığına, özgürlüğüne ya da mülkiyetine zarar veremeyeceğini öngörmektedir. Locke'a göre herkes bu kanunu ihlal edenleri ihlali engelleyecek seviyede cezalandırma hakkına sahiptir. Fakat bu mutlak yada keyfi bir güç değil, tazmin yada sınırlamaya hizmet edecek şekilde sabit bir neden ve gereklilik olarak kişinin kanunu ihlali oranında kişiyi cezalandırmak için uygulanan bir güçtür. Bir fiilden zarar gören kimse bunu yapan kimseden tazminat aramak için hakkı vardır. Fakat suçtan dolayı tazminat alma hakkı sadece zarar görene aittir. Bu sebeple tazminata sebebiyet veren bir suçu zarar görenden başkası affedemez. Bu durumda zarar gören kimse saldırganın mallarının yada hizmetini kendisine tahsis etme hakkına sahiptir. Fakat her ihlal derecesine ve şiddetine göre cezalandırılmalıdır.

Locke'a göre bu durum doğal olarak karışıklığa neden olacaktır. Bu sebeple Locke tabiat halinin zorluklarını aşmak için uygun çarenin sivil hükümet olduğunu kabul etmektedir. Locke tabiat halinden sonra savaş halini de tasvir etmiştir. Ona göre savaş hali düşmanlık ve yıkım halidir. Locke'a göre insan özgürlüğü, devlet oybirliği ile kulmuş güçten başka hiçbir şeyle sınırlanmamayı gerektirir. Öyle ki bir insan zorla veya kendi rızasıyla bir başkasının mutlak keyfi gücü altında kendisini sokmaz.

Locke mülkiyetin meşru olduğuna inanır. Her ne kadar Tanrı dünyayı herkese ortak kullanmaları için vermişse de ortak olan dünyadan emeği karşılığı bir pay alabilir. Bu şekilde kazanılan mülkiyetin ölçüsü de iyi hazırlanmıştır. Kişinin emeğinin sözkonusu olduğu yer kişinin mülküdür. Böylelikle herkes ihtiyacı olandan fazlasını alamayacaktır. İşte bu şekilde mülk edinen kişi üretmeye ve yetiştirmeye başlar bu ürettiklerini ihtiyacı olan başka şeylerle değiştirmesinde de bir şey yoktur. İşte bu noktada para ortaya çıkmıştır kişinin emeğinin karşılığını çürümeyen para ile değiştirip onu biriktirmesi de doğaldır.

Kişi özgürlüğünü her şeyin üzerinde tutan Locke kitabında ataerkil gücün meşruluğuna değinmiştir. Yani babasının çocuğu üzerinde emretme, cezalar verme yetkisi vardır. Fakat bu çocuğun özgürlüğüne zarar değil aksine yararır. Çünkü özgürlük akılla kavranılıp kullanıldığında anlamlıdır. Şöyle ki özgürlük her şeyi yapabilme değildir Locke'a göre, ona göre özgürlük kanunlara tabiat kanununa uymakla kazanılır.

Locke insanların bir toplum içinde yaşaması gerektiğini düşünür. Locke'a göre siyasi toplum mülkiyeti korumak ve toplumdaki herkesi saldırılardan korumak için oluşturulur. Kişiler doğal ortamdaki haklarından ve özgürlüklerinden güvenlik için vazgeçerler. Bu şekilde insanlar doğal ortamda sahip oldukları yaptırım gücünü devlete devrederler. Locke'un siyasi toplum modeli monarşi fikri ile çatışır. Çünkü Locke'un sivil toplumunda hiç kimse kanunlardan istisna tutulamaz. Locke'un mülkiyetten kastı kişilerin hayatları özgürlükleri ve mallarıdır

Monarşilerde de kanunlar vardır ve hatta bu kanunları uygulayacak hakimler de vardır. Fakat bu kanunlar ve uygulama monarkın sahip olduğu malı kargaşadan koruma isteğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü monark

kanunlara tabi değildir ve halkı monarkın gücüne karşı koruyacak herhangi bir kanun yoktur.

Locke'a göre insanlar doğal ortamlarında özgür eşit ve bağımsızdırlar. Bu sebeple kimse mülklerinin korunması amacıyla da olsa kendi rızası olmadan başkasının siyasi gücüne tabi edilemez. Kişiler kendi hür iradeleri ile bir topluluk yada hükümet yapmak için karar verdiklerinde, böylelikle birleşmiş ve çoğunluğun hareket etme ve geri kalanı için buna uyma hakkı olduğu bir siyasi yapı kurmuş olurlar. Bu toplum tek bir vücut olduğundan belirli bir yöne topyekün hareket etmesi gerekir. Bu sebeple de toplum çoğunluğun rızası ile hareket eder. Bu şekilde kurulan devlet Locke'a göre mülkiyeti korumak, insanları adil hakimler tarafından kurulmuş ve insanlara ilan edilmiş kanunlarla yönetmek, dışarıdan gelebilecek baskın saldırı gibi, zararları engellemek ve bunları yaparken de kamu yaran, barış ve güvenlik dışında bir şey gözetmemekle yükümlüdür.

Locke'a göre bir devletin ortaya çıkış amacı mülkiyeti korumak ve güvenliği sağlamak olduğundan ve bunun en önemli aracı yasalar olduğundan tüm devletler ilk olarak yasama gücünü kurmalıdırlar. Locke'a göre oluşturulan yasalar toplumun ortak rızasına dayanmalıdır. Yasalar bir toplumda üstün güçtür. Fakat bu üstünlük keyfiyet anlamına gelmez. Yasama insanların hayatlarını keyfi bir şekilde kontrol edemez. Bu güç kamu yararı ile sınırlıdır.

Locke'un tasarladığı devletin yasama, yürütme ve federatif gücü vardır. Yasama gücü halk içinden gerektiği gibi toplanan çeşitli kişilerin eline verilir. Çünkü yasalar yürütme gücünü elinde bulunduranlar tarafından yapılırsa yasama istismar edilebilir. Halktan toplanan bu kişiler kanun yaptıktan sonra dağılırlar. Çünkü hem yasamanın yapacak pek bir işi olmadığından sürekli durmasına gerek yoktur hem de yasaları yapanlar dağıldıktan sonra halkın içine karışacaklarından kendileri de yasalara tabi olurlar. İcra gücü ise mülkiyetin korunması güvenliğin sağlanması amacıyla kanunların uygulanması gücüdür.

Locke savaş ile barış, birlikler ile ittifaklar, ve devletsiz tüm kişiler ve toplumlarla tüm ilişkileri kapsayan devlet gücünü federatif olarak tanımlamaktadır. Çünkü Locke'a göre icra gücü ile federatif güç birbirinden farklıdır. Fakat birbirinden ayrılması olanaksızdır. Halk icra gücünü geri alıp yeni birisine verebilir. Bu bağlamda toplumun daima üstün güç olduğu söylenilir. Yasama da hükümetten üstündür. Denilebilir ki devlette tüm güçler yasamadan türemiştir. Bu sebeple yasama kanunları doğru uygulamayan icrayı cezalandırabilir.

Yasama bu şekilde icranın üzerinde bir güç iken, toplumun yararı pek çok şeyin icra gücünün takdirine bırakılmasını gerektirir. Sonuçta kanun yapma gücü her zaman iş başında değildir ve toplanıp karar alması yavaş olabilir. Bu da kamu yararına zarara verebilir. Bu sebeple kamu yararını sağlamak amacıyla icranın sahip olduğu karar alama yetkisine imtiyaz diyebiliriz. İcra (prens) kanunları halkın yararına uygulamalıdır. Bunu yaparken de bir serbesti ayrıcalığına, imtiyaza sahip olması doğaldır. Fakat

bu imtiyazın yönetime verilen bir keyfiyet olarak düşünmek yanlıştır. Buradaki amaç her şart altında kamu yararının sağlanmasıdır. Bu imtiyazın kötü kullanılmasına tanrı ve tabiat izin vermez. Bu sebeple icra gücü kendisini imtiyazlarını kötü kullanarak tehlikeye atmak gereğini asla hissetmez. Locke'a göre kişi bir kez bir devletin tabiyetine girdiğinde o devlete itaat etmek ve o devletin kanunlarına uymak zorundadır. Bu bağlamda kişinin itaat etmek zorunda olduğu tek güç kanunlardır.

Locke'a göre fetih bir yerdeki devleti yıkıp o yerde başka bir devlet oluşturmaktır. Fetih edilen bir toprakta yaşayanların rızasına dayanmadığı için kabul edilemez. İnsanlar idarecilerine adil olmayan bir şeyi yapma gücü vermediğinden, adil olmayan bir savaşta işlenen vahşet ve adaletsizlikten dolayı suçludurlar. Bunun yanında adil bir savaşta bir ülkeyi fetheden kişi ,fethettiği ülkenin insanları üzerinde mutlak hakimiyet hakkı olmakla birlikte,o insanları mülkiyetleri üzerinde herhangi bir hakka sahip değildir.Locke tiranlığı hiç kimsenin hakkı olmadığı ötesinde güç kullanmak olarak nitelendirmektedir. Aslında yönetimin kurallarına karşı çıkmak,uymamak hatta onu devirmeye kalkmak karışıklık meydana getirir fakat Tiran'a karşı çıkılıyorsa bu karışıklık yaratmaz. Çünkü, imtiyazı adaletsiz bir şekilde kullanan krala karşı çıkılabilir, sorgulanabilir, karşı konabilir, kanunsuz uygulamalara karşı koyma hükümeti bozmayacaktır. Tiran zaten kanunları ihlal ettiği için halkın ona karşı koyması karışıklık yaratmak değil aksine karışıklığın bertaraf edilmesidir.

Locke'a göre yönetimlerin dağılma nedenlerinden biri yasamanın değiştirilmesidir. Yönetimin dağılma nedenlerinden ikincisi, üstün icra gücüne sahip olan kişi bu işi, ihmal edip bırakmasıdır. Yönetimi çözen üçüncü yol ise kanunların kişilerin mülkiyet ve özgürlük haklarını engellemesidir. Bu durumlarda önceden yapılmış kanunlar yürürlükten kalkar, her şey anarşiye dönüşür. Yönetimin çözüldüğü böyle durumlarda toplum iradesiyle yeni bir yasama oluşturmak özgürlüğüne sahiptir. Yani halk yönetime isyan edecek ve yönetimi sonlandıracaktır. Bundan sonra yasama değiştirilip yeni bir yönetim oluşturulabilir. Locke'a göre yönetim bu şekilde çözülmeyen halkın verdiği güçleri geri alması mümkün değildir.

Çağımız devlet insan hakları anlayışına katkıları yadsınamaz bir düşünür olarak Locke'un temel siyasi düşüncelerini anıtlattığı bu kitap konu ile ilgili herkesin ilgisini çezip edecek niteliktedir. Locke'un ütopyasında kurguladığı doğa hali diğer toplumsal sözleşmecî düşünürlerden oldukça farklıdır. Locke'un söz ettiği hem zaman hem de mekan olarak mutlak devredilemez haklar insan hakları ve hukuk devleti serüveninin, çağının düşünce kalıplarının aşan, en ilerici basamaklarından biridir.

YIRMİBİRİNCİ YÜZYIL'DA KÜRESEL KISKAÇ: KÜRESELLEŞME, ULUS- DEVLET VE TÜRKİYE

Ali Cem GÖZ*

*Erol Manisalı, Yirmi Birinci Yüzyıl'da Küresel Kıskaç:
Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Türkiye, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2002, s.
157.*

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yazar küreselleşmenin farklı boyutlarını ele almakta ve küreselleşme adı altında büyük ve güçlü devletlerin tek merkezli ve gücünün egemen olduğu bir ekonomik pazar, dar bir çevreye çıkar sağlayan bozuk bir düzen, dar bir çevrenin yönetimindeki bir dünya devleti ve kültürel egemenliğin tek merkezli olduğu bir dünya yaratmayı amaçladığını belirtmektedir. Yazara göre küreselci güçlerin karşılarında gördüğü en büyük engel, ulusal kimlikler ve bu kimliklerin güçlenmesidir. Çünkü ulusal kimliklerin varolması ve güçlenmesi durumunda toplumsal ve ulusal çıkarlar gücünün sömürüsüne karşı korunabilmekte, “meydanı” tamamen güçlü devletlere ve dev firmalara bırakmama konusunda direnç doğmakta ve toplumlar kendi kültürel kimliklerini korumak için egemen kılınmak istenen kültüre karşı koyabilmektedirler. Yazar küreselci güçlerin bu engelleri ortadan kaldırmak için ulusları, “bireyleri tek tek ayrıştırılmış topluluklar” haline getirmeye çalıştığına değinerek, özellikle son dönemde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan etnik, dinsel ve kültürel sorunların tahrik edilmesinin bu ayrıştırma çabalarının bir sonucu olduğunu öne sürmektedir.

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Yazar ikinci bölümde Türkiye-AB ilişkilerine yer vermektedir. Yazara göre Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke konumuna getirilmesinin nedeni AB'nin 1997'de Lüksemburg Zirvesi'nde kaybedilen kozların geri alınma isteğidir. Bu kozlar:

1) 1997'de AB'nin Türkiye'yi aday ülke konumuna getirmemesi Türkiye'de "1995'te kurulan ve Türkiye'yi tek yanlı AB'ne bağlayan, Gümrük Birliği düzeninin eleştirilmeye başlanmıştır. "Biz ne diye tek yanlı bağlandık, içeri alınmayacaksa buna ne gerek vardı" diyenler artmıştır. AB, Gümrük Birliği'nin devamını sağlayabilmek ve Gümrük Birliği'ne muhalif olanları susturabilmek için Türkiye aday ülke konumuna getirilmiştir.

2) AB, 1997'den sonra Güneydoğu ve PKK konusunda elindeki kozları kaybetmeye başlamış, dışladığı Türkiye'ye, "Sene şunu yap, sen bunu yapma" diyemez hale gelmiştir. Belirtilen iki konuda Türkiye'ye dayatma yapılabilmesinin yolu ise Türkiye'nin aday ülke konumuna getirilmesidir.

3) 1997'de yaptığı hata sonucu Kıbrıs'ta "ilerleme" sağlanamıyordu. Oysa ada AB için stratejik bir önem taşıyordu. AB, Kıbrıs sorununun kendi istediği doğrultuda çözülebilmesini sağlamak için Türkiye'ye baskı yapmak zorundaydı. Bu baskının yapılabilmesi için Türkiye'nin AB'ye yaklaştırılması yani aday ülke konumuna getirilmesi gerekmiştir.

Yine bu bölümde yazar Mesut Yılmaz'ın "AB için çabalarımız Atatürk'ün gösterdiği yolda ilerlemek demektir" beyanını eleştirmekte ve çeşitli sorular sormaktadır:

1) Bugün Türkiye-AB ilişkileri 1995 Gümrük Birliği belgesine göre tamamen tek yanlı bir yapılanma getirmiştir. Acaba Atatürkçülük herhangi bir birliğe tek yanlı bağlanmak mıdır?

2) Bugün AB Parlamentosu, Bakanlar Konseyi ve Komisyonu Türkiye'nin içişlerine doğrudan doğruya müdahale etmekte, Türkiye'nin dış politikası konusunda (Ege, Kıbrıs), tek yanlı dayatmalarda bulunmaktadır. Bunun, Ata'nın deyimini ile, "Çağdaş uygarlık ölçülerine ulaşmak" ile ne ilgisi vardır?

3) AB ülkeleri ve kurumları, Türkiye'yi bir "arka bahçe" gibi algılamakta, politikacıların ve bazı iş çevrelerinin gösterdiği zaafardan yararlanarak taleplerde bulunmaktadır. Atatürk'ün çizdiği yol bu mudur?

4) Oyalanmayı kabul ederek sürekli aldatılmanın Atatürkçülük ile bir ilgisi var mıdır?

Yazar son bölümde ise "kendisinin de içinde bulunduğu AB'ye karşı" diye eleştirilenlerin;

1) AB'nin, ulusal azınlıklar adı altında, Türkiye'ye ileride ülkenin bölünmesine yol açabilecek talepleri dayatmasına,

2) Kıbrıs ve Ege konularında, Atina'nın taleplerinin, masanın üzerine koşul olarak konulmasına,

3) “1915’te siz soykırım yaptınız, ya bunu kabul edin ya da sizinle ilişkimiz gelişmez” diye yapılan dayatmalara,

4) Türkiye’nin, AB kapısında “10–15 yıl sonra belki içeri alırsız” diye oyalanmasına,

5) 1995’te başlatılan, Helsinki ve Katılım Ortaklığı Belgesi ile sürdürülmek istenen “tek yanlı bağımlılığa”,

6) “Türk askerini AB’nin emrine ver, Brüksel istediği gibi kullansın” diye yapılan baskılara,

7) Atatürkçü düşünce artık unutulsun, AB’nin kollarında buna gerek yok diyen ve Atatürk Türkiye’si’nden rahatsızlık duyan AB çevrelerine,

8) Kendileri ulusal çıkarlarını en ince ayrıntısına kadar korurlarken “Türkiye’de ulusalcı düşüncüyü unutup” diye bastıran AB çevrelerine,

karşı olduklarını belirtmiş, uygar ve demokratik bir Türkiye’nin varolabilmesi için;

1)Türkiye’nin dışarıya tek yanlı bağlanmasına karşı olmanın,

2)Türkiye’nin üzerinde oyun oynanmasına izin vermemenin,

3)Dış dünya ile ilişkileri, karşılıklı saygı ve ulusal çıkarların dengelendiği bir politika içinde yürütmenin gerekliliği üzerinde durmştur.

Yazar, Türkiye için tek bir çıkış yolu görmektedir: “yumurtaların bir kısmını başka bir sepete yani bölge ülkeleri ile işbirliğine yerleştirmek”. Bunun için Türkiye’nin Batı ile olduğu kadar Rusya, Ukrayna, Irak, İran ve Suriye ile ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini belirten yazar, böyle bir gelişmenin hem cumhuriyetin felsefesine hem de ulusal çıkarların korunmasına uygun olduğunu düşünmektedir.

Son olarak yazar Türk “aydının” anatomisine göz atıyor. Sözü yazara bırakırsak;

“Adamın eğitimi çok iyi, görgüsü, inceliği, zarafeti ondan da iyi. İngilizce’yi, en az aristokrat bir İngiliz kadar konuşuyor. Türk kültürüne de vakıf, Osmanlı’ya hiç yabancı değil. Batı’yı bir Batılı aydın kadar tanıyor, biliyor. Görmüş, geçirmiş biri, emekli bir bürokrat.

Objekif ölçülere vurun: Hiçbir eksik bulamazsınız. “Kültürlü” bir Türk insanı, donanımı çok iyi. Konuşuyorsunuz, fikir alışverişinde bulunuyorsunuz. Bu Türk “aydınında” birşeylerin “eksik” ve yanlış olduğunu görüyorsunuz. Rahatsız eden bir şey var. Nezaketi ve zarafeti değil, bilgisi değil, kültürü hiç değil. Eksik olan ne, yanlış nereden diye düşünmeye başlıyorsunuz. Yanlışlar evet eksikler yavaş yavaş önünüze dökülüyor.

Türkçe konuşurken bile İngilizce, Fransızca düşündüğünü anlıyorsunuz. Kendini bu toprakların insanı gibi değil de beyin orada kalmış, Boğaz’a da turist olarak gelmiş bir “Avrupalı” gibi görüyor. Peki bunun nesi yanlış? Çok açık değil mi; Türkiye’nin sorunlarına bakarken, içeriden biri gibi değil,

dışarıdan biri gibi düşünüyor; Türkiye–Avrupa ilişkilerini değerlendirirken bir İngiliz’den bir Alman’dan farksız değerlendirmeler yapıyor. Ve bunu “Avrupalılık” sanıyor.

Eksikliğin, yanlışlığın bu noktada odaklandığı anlıyorum. Türkiye’deki olayları değerlendirirken bütün bilgisine karşın olaylara “yanlış baktığını” görüyorum . Nedeni ise çok açık. Bu toplumun bir insanı olmasına rağmen kendi toplumuna “yabancı ve uzak”. Ömrünün çoğu burada geçmiş, ailesi, akrabaları burada, ekmeğini buradan kazanmış ama hala bir yabancı gibi. Kendini soyutlamış. Kafasıyla, düşünce yapısıyla dışarıda. Adeta İstanbul’da yaşayan bir yabancı ülke vatandaşı gibi. Kendi toplumunu sadece “eleştiriyor”. Eleştirirken de adeta “gizli bir zevk” duyuyor gibi. Avrupa’yı her konuda savunuyor. Ona göre Avrupa tokat atsa, kamçıda vursa haklı. Bir Avrupalı’nın duyup da “şaşıracığı” kadar savunuyor. Avrupalıdan fazla bir Avrupalı olan bir “aydın”. Evet bakıyorsunuz, olması gereken her şey var, hem de eksiksiz. Bu nesnel şeyler yetmiyor. Kendi toplumuna “kafa olarak yabancı”, “katıksız Avrupa hayranı” bir insanla karşılaştığını anlıyorsunuz.

AYNEN OSMANLI’NIN ÇÖKÜŞ DÖNEMİNDEKİ BİRÇOK İSTANBULLU AYDIN GİBİ. KARŞIMDA DURAN O NAZİK, ZARİF, BİLGİLİ İNSAN ASLINDA “DEVŞİRİLMİŞ AYDIN TİPİNİN” BELİRGİN BİR ÖRNEĞİ.

KÜLTÜRLER ARASI FARKLILAŞMA VE YÖNETİM

Belma AK*

A. Selami Sargut, Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, 251s.

Kitap ana başlık ve konu olarak kültürler arası farklılıkları ve bunun yönetim üzerindeki etkisi üzerine yazılmış olsa da içeriği, değindiği konular açısından çok geniş yelpazede tutulmuş diyebiliriz. Her konu için ayrı alt başlıklar verilerek, konular yoğun kaynak referansı ve örneklerle zenginleştirilerek anlatım yapılmıştır.

Kitapta özellikle Türk kültürü üzerine yapılan tespitler dikkat çekicidir. Türk kültürünün toplumdaki yansıması ve bunun doğal olarak örgütlerin yönetimindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Bu yapılırken de karşılaştırmalı yöntemler kullanılmıştır. Diğer ülkeleri de içeren araştırmaların yanı sıra çoğunlukla Amerikan ve Japon kültürünün Türk kültürü ile farklılık ve benzerlikleri verilmiştir.

Yazara göre örgütler açısından iki sorun vardır. Birincisi bu örgütlerin çevresel kültürle uyum içinde çalışma zorunluluklarıdır. İkincisi ise insan gücünü optimumda değerlendirmelerini sağlayacak örgüt kültürünü oluşturmalarıdır. Japonya'nın başarısının temelinde yalnızca batılı kurumları aktarması yatmamaktadır. Japon sanayisinin başarısı, yerel kültüre özgü örgütlenme ve yönetim yöntemlerini geliştirmesinden kaynaklanmaktadır. Japonya Batı'dan aldıklarının üzerine kendi çabasıyla, yerel kültürle uyumlu örgütlenme ve yönetim kurmuştur. Böylece Japonya kültürel göreceliğin getirdiği sorunları zamanında aşarak kalkınmasını tamamlamıştır.

Burada Japonya ile ilgili tespitleri alıntılamanızın sebebi yazarın Türk kültürüne en yakın kültürlerden biri olarak Japon kültürünü

* Arş. Gör., SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı

göstermesidir. Kitap boyunca Türk kültürü ile ilgili yapılan tespitler kitap sonunda yazar tarafından 11 varsayım altında toplanmıştır.

Varsayım 1: Türk kültürü ortaklaşa davranışı bireyciliğin önünde tutmaktadır.

“Ortaklaşa davranışçılığın yenilikçiliği, yaratıcılığı ve girişimciliği engellediği ileri sürülür. Oysa Japonya, Tayvan, Singapur, Hong Kong gibi ortaklaşa davranış ölçütünde yukarılarda yer alan ülkeler bu sorunları önemli ölçüde aşmıştır.” Ortaklaşa davranışın yoğun olduğu kültürlerde kaytarmacılığın da yüksek olduğunu belirlemiş araştırmalara anti tez olarak son yıllarda yapılan araştırmaların, bu tür toplumlarda bireylerin ortak amaçları gerçekleştirebilmek için daha fazla çaba harcadıkları ve ortak yarar öne alındığından kaytarmacılığın düşük düzeyde kaldığını gösterdiği vurgulanmıştır.

Varsayım 2: Türk kültürü sanıldığı gibi, çağdışı sayılabilecek geleneksel erkek değerler sisteminin egemenliği altında değildir.

Kitabın alt başlıklarından biri de “Dişi kültür-Erkek Kültür” şeklindedir. Buna göre eğer bir toplumda atılganlık, para elde etme ve materyalist eğilimler egemen değerler olarak ortaya çıkıyorsa, insana verilen değer arka planda kalıyorsa bu toplumda erkek kültürün egemen olduğu söylenebilir. Dişi kültürde egemen değerler ise, daha çok dişilikle ilişkili kavramlar olan şefkat, merhamet, nezaket, sadakat, başkalarına karşı duyarlılık halden anlama, sevgi dolu ve anlayışlı olma vb. şeklindedir. Erkek değerler ise, saldırganlık, yükselme tutkusu, dediğim dedik tavır, atletik ve yarışmacı olmak, egemen ve baskıcı tavır takınmak, kendine güvenli ve bağımsız tavırlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hofstede ve yazarın kendi yaptığı anket çalışmaları sonucu Türkiye’nin dişi ülkeler grubunda yer aldığı belirlenmiştir.

Varsayım 3: Türk kültüründe belirlenimcilik (determinizm) egemendir. Bu nedenle de belirsizlikten kaçınma eğilimi yüksektir.

Türk toplumunda özgür seçim yerine belirlenimciliğin egemen olduğu, yazgı, talih vb. kavramların öncelik taşıdığı gözlenmiştir. Her ne kadar belirsizlikten kaçınma olumsuz bir anlam taşıyor gibi gözükse de Japonların Türklerden daha fazla belirsizlikten kaçınma eğilimi içinde oldukları bilinmektedir. Ancak toplumun ve bireylerin performans ve verimliliğini olumsuz etkilediği konusunda bulgu yoktur.

Varsayım 4: Türk kültürü denetim noktası dışarıda olan bireyler üretmektedir.

Kitapta insanların 2 gruba ayrıldığı belirtilmektedir. İçsellar – Dışsallar. Buna göre içsellar kendi yazgılarını denetleyebilecekleri kanısındadır. Başarılarının ve başarısızlıklarının nedenini kendilerinde ararlar. Dışsallar ise başarının ardında “torpil-dayı” vb. başka güçlerin olduğunu düşünürler, başarısızlıktan sorumlu olan çevresel faktörler ve başkalarıdır.

Varsayım 5: Türk toplumunda örgütsel güç mesafesi fazladır.

Güç mesafesi, belirlenimciliğe benzer bir kabullenmeyi gündeme getirmektedir. Bireyler, insanlar arasındaki güç dağılımındaki farklılıkları kolayca kabullenmektedirler. Güç mesafesinin yüksek olduğu toplumlarda ünvanlar, statüler ve biçimsellik önem kazanır.

Varsayım 6: Türk toplumunda bireylerin değişmeye direnci yüksektir.

Belirsizliğe hoşgörüsü yüksek olanların, hoşgörüsü olmayanlara oranla değişmeye uyumları daha kolay olmaktadır. Türk toplumu da belirsizliğe tahammülü yüksek olan bir toplum olmadığı gibi, değişime de yatkın değildir.

Varsayım 7: Türk kültürü çatışmadan kaçınmayı yada çatışmayı bastırmayı öngörür. Uzlaşma ve yarışmadan kaçınma da Türk kültürü tarafından özendirilir.

Türk kültüründeki temel eğilimlerden biri çatışmadan kaçınmaktır. Söz konusu davranışın en belirgin göstergesi “hayır” deme yetisini kullanamamaktır. İnsanlar başkalarının istek ve düşüncelerine karşı çıkmamanın çatışma nedeni olacağı kaygısıyla “evet” demeyi yeğlerler.

Varsayım 8: Türk toplumundaki değerler ve alışkanlıklar sistemi Batı tipi bürokrasi ile uyumlanmamaktadır.

Bürokrasi nesnel bir tavır temsil ederken toplumumuzdaki ilişkiler ve iletişim öznellik üzerine kurulmuş görülmektedir.

Varsayım 9: Türk toplumunda çalışanların liderden beklentileri Batılı topluluklara göre farklılaşmaktadır.

Toplumumuzda, çalışanların liderlerini ana babaları yerine koydukları, kendilerinden ilgi ve bakım bekledikleri gözlenmektedir. Bireyci toplumların aksine liderlerin kayıtsız davranmaları hoşgörülmemektedir.

Varsayım 10: Türk toplumunda sinerjinin düşük olduğuna ve içgrup üyeliği bulunmayan bireyler arası güven ilişkilerinin sorunlu olduğuna ilişkin ipuçları vardır.

Klan sistemi, klan üyesi olmayan kişilerle işbirliğini özendirmediği için, hem toplumsal, ekonomik, siyasal sinerji düşmekte hem de klan üyesi olmayanlarla güvene dayalı ilişki kurulamamaktadır. Toplumumuzda da klan ilişkilerinin var olduğu düşünülmektedir.

Varsayım 11: Türk toplumu geniş bağlamli bir kültürün içinde yaşamaktadır.

Yazar Türk kültürü için T tipi yönetimden bahsetmektedir. Türk toplumunun geniş bağlamli bir kültür içinde yaşaması, T tipi yönetim ve örgütlenme modeline giden yolun kültürden soyutlanamayacağını göstermektedir.

AKDENİZDE ALEVİ TÜRKMENLER: TAHTACILAR

Dr. Kasım KARAMAN*

Ali Selçuk Tahtacılar Mersin Tahtacıları Üzerine Bir Araştırma
Yeditepe Yayınevi, 2004, 379 s.

13. yüzyılda Anadolu’da yaşadıkları bilinen Ağaçeri Türkmenlerinin torunları olan Tahtacılar, 16. yüzyılda Osmanlı kaynaklarında Cemaat-i Tahtaciyan olarak isimlendirilen topluluk, Çaylak, Aydınlı, Enseli, Nacarlı, Sivrikülahlı, Cingöz, Ala abalı, Göğçeli, Şahaplı, Çobanlı, Üsküdarlı, Evci, Çiçili, Mazıcı, Kahyalı gibi aşiretlere ayrılmıştır. Tahtacılar günümüzde nüfus yoğunluğu bakımından Adana, Mersin, Antalya, Aydın, Balıkesir, Isparta, Muğla, Denizli, İzmir ve Gaziantep şehirlerinde yaşamaktadırlar.

Anadolu Aleviliği içinde kendilerine özgü inanç sistemleriyle farklı bir topluluk olma özelliğine sahip olan Tahtacılar, yerli ve yabancı pek çok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Brown, Bent, Humann, Luschan, F.W. Hasluck, F. Babinger ve J. P. Roux gibi yabancı araştırmacıların yanı sıra Baha Said, Süleyman Fikri, Rıza Yetişen, Yusuf Ziya Yörükcan, Murat Küçük, İsmail Engin gibi Türk araştırmacılar, Tahtacılarla ilgili çalışmalar yapmışlardır. Ali Selçuk’un Yeditepe yayınlarından çıkan “*Tahtacılar, Mersin Tahtacıları Üzerine Bir Araştırma*” adlı eseri de üslubu, yöntemi, metodu ve konuya yaklaşımı bakımından Tahtacılarla ilgili yapılmış oldukça önemli bir kitaptır.

Eser, tarihi ve fenomolojik yöntem çerçevesinde, katılımcı gözlem ve yüz yüze görüşme teknikleriyle, Mersin il sınırları içerisinde yaşayan Tahtacı topluluğunun dinî inanç ve uygulamalarını konu edinmektedir. Yazar çalışmayı Tahtacı köyleri, Tahtacı ve Sünni toplulukların birlikte yaşadıkları

* kasimkaraman@hotmail.com

köyler ve şehir merkezlerindeki Tahtacı mahalleleriyle sınırlamaktadır. Çalışmayı hazırlamaktaki amacını ise, Anadolu Aleviliği içinde yer alan, ancak diğer Alevilerden farklı özelliklere sahip ve etnik açıdan Türk olan bu topluluğun dini inançlarını anlayarak bu inancın hangi dinî sistemin etkisiyle oluştuğunu ortaya koymak şeklinde ifade etmektedir. Yazarın, kapalı bir topluluk olma özelliği taşıyan Tahtacıların dini inanç ve uygulamalarıyla ilgili bilgilere ulaşmadaki başarısı ve bu bilgileri değerlendirmedeki objektif yaklaşımları çalışmanın önemini artırmaktadır. Nitekim yazar, çalışma alanına gitmeden önce Tahtacıların yaşayış tarzları konusunda bilgi edindiğini *Tahtacılar da el öpüldükten sonra alına götürülmez; yemeğe ilk önce evin en büyük erkek üyesi başlar, kaşık ve çatal kesinlikle ters çevrilmez. Kaşık ve çatalın ters çevrilmesi sofraya, dolayısıyla aileye hakaret kabul edilir; kapı eşiğine basılması, ev halkına düşmanlık beslemek anlamına geldiği gibi Tahtacı topluluğunun hassasiyetlerini öğrendiğini ifade etmektedir.*

Yazar, birinci bölümde tahtacıların inanç sistemlerini ele almaktadır. Tanrı tasavvuru başlığı altında Allah, Ali ve Allah-Muhammed-Ali üçlemesi hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

Tahtacıların bazıları, Tanrının Allah olduğuna inanırlar. Bu gruba göre, bütün varlıkların yaratıcısı Allah'tır. Allah her şeyi bilendir. Allah, hem bağışlayıcı hem de cezalandırıcıdır. Allah'ın ahirette insanları yargılayacağına inanılır. Ancak aynı zamanda Ali'de yargılayıcıdır.

Miraç mitine göre Allah, göğün yedinci katında, perde arkasında oturur. Allah bazı işleri yapmaları için melekleri görevlendirir; Ali'de bazı işleri yapma konusunda görevlidir. Hendek savaşında, hendeğe düştüğünde Cebrael O'na yardımcı olamayınca Ali'den yardım istemesi için "*Nadi Ali*" duasını öğretmiştir ve Ali hemen Muhammed'in yardımına koşarak O'nu kurtarmıştır. Bundan dolayı Tahtacılar zor durumda kaldıklarında *yetiş ya Ali* diyerek Ali'yi yardıma çağırırlar.

Bir diğer Tanrı tasavvuru da Allah'ın insanın kalbine girmesidir. Allah, Âdem'i yarattıktan sonra kendi ruhundan Âdem'e de üflemiş ve O'nun kalbine girmiştir. Bu inanış, "*Allah benî Âdem'dedir, Allah'ın sıfatı Âdem'in sıfatıdır*" sözleriyle ifadelendirilir. Dolayısıyla insanda, Tanrı'nın sıfatları da mevcuttur. Bu nedenle insanın insana niyazi, Allah'a secde etmektir ve Kible Kâbe değil, Tanrı'dan bir cüz olan insandır.

Yazar, Tahtacıların inanç merkezinde yer alan ve temelde menkıbelere dayalı sözlü anlatılarla şekillenen Ali ile ilgili düşünceleri, kahramanlık kültürüyle ilişkilendirmektedir. Buna göre, Tahtacılar da Ali, Orta Asya Türk kültürü kaynaklı mitolojik kahramanlarla ilgili inançların, Anadolu'daki yansımasıdır. Kahramanlık kültürü temeline dayanan Ali, üç şekilde algılanmaktadır: Tanrı olduğuna inanılan Ali, insan olduğuna inanılan Ali, kayıp olduğuna inanılan Ali.

Ali'ye tanrılık vasfı yükleyenlere göre O, Allah olduğunu kendisi şu sözlerle açıklamıştır: "*bir adım Ali, bir adım Allah/İnkârım yoktur vallah billâh.*" Ali, dünyayı yedi günde yaratmıştır. O'nun bu özelliği, "*Ali dünyayı*

altı defa ken dedi yaptı, kün dedi yıktı, yedincide ken dedi yaptı” sözleriyle anlatılır. Tanrılaşan Ali’nin geleceği bilme ve öldürüp diriltme gibi özellikleri vardır.

Yazarın tespitlerine göre Tahtacılar, Hz. Muhammed’in Miraç’a, Ali’nin sırrını öğrenmek için çıktığına inanırlar. Ali’nin Tanrı olduğunu kabul etmeyen Tahtacıların anlattığı miraç mitine göre Ali, Allah’ın kapısında bekçidir. Ali’yi tanrılaştıran grup ise Ali’nin hem aslan kılığında bekçi olduğuna hem de Tanrı’nın makamında oturduğuna inanırlar. Miraçla ilgili bir diğer inanışta da Muhammed Allah ile konuşurken Allah’ı görememiş, ancak perdenin arkasında Ali’nin sesini duymuştur.

Tahtacılar herhangi bir işe başlarken ve cem törenlerinde *hayırlı* verilirken besmele olarak *bism-i şah* derler. Buradaki *şah* Ali’dir. Yazarın gözlemlerine göre, Tahtacılar, niyaz ederken, herhangi bir işe başlarken, yatağa yatarken, sabah evden çıkarken veya zor durumda kaldıklarında *ya Allah!*, *ya Muhammed!*, *ya Ali!* derler. Tahtacıların bazıları bu üçlünün birbirinden ayrılamayacağını ve Allah’ın dünyayı yaratmadan önce kendi nurundan Muhammed ve Ali’yi yarattığına inanırlar.

Selçuk, Tahtacıların Tanrı tasavvuruyla ilgili inanışlarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduktan sonra değişik sembollerden hareketle bu inanışların ayrıntılı bir analizini sunmaktadır. Yazar, “Yaratılış Miti” başlığı altında, Tahtacıların yaratılışla ilgili inanışlarını Nurdan (Kutsal Işıktan) yaratılış miti ve topraktan yaratılış mitleriyle ilişkilendirmektedir. Ali’nin tanrılığı konusunda anlatılan mitolojik olaylar birçok Şamanî motifler içermektedir. Tanrı inancının oluşumundaki en etkin unsurlardan bir diğeri de geleneksel Türk dininden kaynaklanan tanrı tasavvurudur. Diğer taraftan, Tahtacıların Tanrı inancı, antropomorfik tanrı, inkarnasyon ve teslis inançlarıyla ilişkilendirilmektedir.

Birinci bölümde Tahtacılardaki Tenasüh ve devriyye inancı incelenen bir diğer konudur. Burada yazar, tahtacılardaki tenasüh inancının Maniheizm’deki tenasüh inancıyla benzerlikleri üzerinde durur. Ancak Maniheizm’deki tenasüh inancıyla benzerliklerine rağmen bu inanış, geleneksel Türk dinindeki ölümler-atalar kültü ile ilgili inanışlar ile daha sonra oluşan ahiret inancının etkisiyle oluşan kendine özgü bir sistemdir. Yazar, Tahtacılarda On İki İmam ve Mehdi inancı hakkında bilgi verip bu inançların analizinden sonra ahiret ve şefaate inancı ile ilgili bilgiler vermektedir. Tahtacılar ölümden sonra yeniden dirilmeye inanmaktadırlar. Ahirette herkes kendi amelinden sorumludur; *her koyun kendi bacağından asılır*. Tahtacılar, dünyada iyi işler yapan tahtacıların cennete, kötü işler yapanların da *Arasat*’ta kalacaklarına inanırlar. Diğer taraftan mahşerde dirilişten sonra iyi ve kötü amellerin tartıldığı *Hak Mizan* terazisinin başında Ali bulunacaktır. Dünyada iken Ali’ye inananlar cennete diğerleri de cehenneme gideceklerdir. Ahiretle ilgili bir başka inanış da şefaate ilgilidir. Tahtacılar, Sünni inanıştaki şefaate edicilere ek olarak On İki İmam’ı da şefaateçi olarak görürler. Tahtacılar, sırat köprüsünden kestikleri kurbanların üzerine binerek geçebileceklerine inanmaktadırlar.

Kitabın ikinci bölümünde Tahtacı İbadetleri incelenmektedir. Bu bölümde, Cem Töreni, Kurban, Oruç ibadetleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmakta ve bu ibadetlerle ilgili analizler yapılmaktadır.

Selçuk'un tespitlerine göre *cem töreni*, Cuma akşamı olarak adlandırılan perşembeyi cumaya bağlayan gece yapılır. Tahtacıların anlattıklarına göre Cem töreninin temeli, *kırklar meclisi*'ne dayanmaktadır. Cem törenlerinde on iki hizmet yerine getirilir. On iki hizmette görevli *on iki hizmet sahibi* vardır. Bunlar; *Pervane, Dede, Mürebbi, Kapıcı, Gözcü, Delilci, Sazandar, Süpürgeci-Ferraş, Dolucu, Kurbançı, Selman ve Kuyucu* olarak adlandırılırlar. Tahtacılar çeşitli amaçlarla Cem törenleri yaparlar. Bunlar: İkrar alma, musahiplik, aşinalık, peşinelik, gözden geçme, meydandan geçme, halka namazı, Cuma akşamı Cem törenleridir. Selçuk, İkrar alma, musahiplik, aşinalık, peşinelik törenlerini giriş ritüelleri bölümünde değerlendirmektedir.

Yazar, Cem töreni ile ilgili inanış ve uygulamaların analizinde, Cem töreninin menşeyini İranlı Çemşid'e dayandıran görüşlere karşı çıkmaktadır. Selçuk, tahtacılar arasında yapılan Cem törenleri ve bu törenlerdeki kurban ve dolu içme ritüelleriyle Orta Asya Türk kavimlerinin uygulamaları arasında ilişki kurmaktadır.

İkinci bölümde ele alınan bir başka önemli konu da kurbandır. Selçuk, Tahtacı kurbanlarını *kanlı* ve *kansız* olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Tahtacılar arasında en yaygın kurban şekli olan kanlı kurban, *iç* veya *içeri kurbanı*, *dış* veya *dışarı kurbanı* olarak gruplandırılır. Müsahiplik töreninde kesilen ve iç-içeri kurbanı olarak adlandırılan kurban, *tercüman* denir. Bu kurbanın kesimi için ise, kesmek yerine *tığlamak* terimi kullanılmaktadır. Tahtacılar, müsahiplik töreni dışındaki diğer bütün kurbanlara dış-dışarı kurbanı derler. *Dolu, saçı* ve ölüm sonrası yapılan bazı uygulamalarla, ziyaret yerlerine bağlanan çaputlar ve bırakılan *arılıklar* ile ilk sütün suya dökülmesi uygulamaları da kansız kurban olarak değerlendirilmektedir.

Yazar, tahtacıların tapınma, korunma ve şükür amacıyla Tanrı'ya, Atalara, Orman Ruhuna ve Ölü ruhuna, koç ve Cebrail adını verdikleri horoz kurbanı sunduklarını ifade etmektedir. Yazar kurbanla ilgili inanış ve uygulamalar hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra bu inanış ve uygulamaların analizini yapmaktadır.

Tahtacı ibadetleri başlığı altında incelen bir diğer ibadet de oruçtur. Tahtacılar, kurbanda olduğu gibi, oruç da iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, Nuh tufanı ile ilişkilendirilen ve şubat ayında üç gün tutulan Hızır orucudur. Hızır orucunu yaşlılar tutmaktadır. İkincisi ise, Tahtacıların İmam Hüseyin Matemi adını verdikleri Muharrem orucudur. Muharrem orucu, ikrarlılar grubuna dâhil olan bütün Tahtacılar tarafından, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da on gün boyunca susuz bırakılarak öldürülmesinin yasını tutmak amacıyla tutulur. Muharrem orucunun son iki günü, çoğunlukla yaşlıların tuttuğu, hiçbir şey yiyip-içmeden tutulan oruca, *oğundurma* adı verilir. Yedi yıl ara vermeden oğundurma orucu tutanlar hacca gitmiş

sayılırlar; yedinci yılın sonunda da *İmam Hüseyin kurbanı* adı verilen bir koç kurbanı keserler.

Muharrem ayında yapılan bir başka uygulama da Nuh Tufanı sırasında, Nuh peygamberin çeşitli tahıllardan yaptığına inanılan ve Tahtacıların *aşır çorbası* adını verdikleri, aşure pişirilmesi geleneğidir. Ayrıca, aşure günü Yezid'i lânetleme ritüeli yapılmaktadır. Yazar, aşure ve lânetleme ritüeli hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra oruç ve oruçla ilgili inanış ve uygulamaları analiz eder. Selçuk, bu bölümde, Hızır orucunu *Hızır Nebi Bayramı* ile ilişkilendiren çalışmalardan söz etmekte ve bu görüşe katılmadığını, gerekçeleriyle birlikte ifade etmektedir. Selçuk'a göre Hızır orucu, Doğu kiliselerine mensup Hristiyanların şubat ayı içinde tuttıkları üç günlük *Ninova Orucunun* etkisiyle oluşmuştur.

Üçüncü bölümde doğum, sünnet, ikrar alma/verme, evlenme, musahiplik ve ölüm konularının işlendiği Geçiş/Giriş Ritüelleri incelenmektedir. Selçuk, doğum ile ilgili uygulamaları düğün törenindeki bazı uygulamalara dayandırmaktadır. Tahtacılar, doğurganlığı artırma simgesi olarak gelin arabasının önüne oyuncak bebek koyarlar. Gelin yeni evine geldiğinde de damadın yakınları gelinin kucağına küçük bir çocuk oturturlar. Eğer kadın çocuk doğurmak istediği halde çocuk doğuramıyorsa, öncelikle tıbbi tedavilere başvurulur. Tedaviden olumlu sonuç alınmazsa, o zaman bir takım geleneksel uygulamalar devreye girer. Yazar, yapılan uygulamaları muska, ziyaret yerleri, kurt postundan geçirme, şalvardan geçirme, kırklama töreninde çocuğu kucaklama olarak sıralamakta ve yapıları hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Selçuk, doğum sırasında ve doğumdan sonra yapılan uygulamaları da doğum esnasında yapılan uygulamalar, Plasenta ile ilgili inanış ve uygulamalar, kütük atma uygulaması, çocuğun tuzlanması başlıkları altında incelemektedir. Tahtacılar, plasentaya *eş* derler ve onu çocuğun eşi kabul ederler. Bu nedenle ayak basmayacak bir yere gömerler. Tahtacılar, erkek çocuklar için kütük atma töreni yaparlar. Ardıç ağacından kesilen bir parçayı evin önünde *ardıç gibi dallı, babası gibi dölli* olsun diyerek atarlar. Bu uygulamaya, *kütük atma* denir.

Selçuk, çocuğu doğan ancak yaşamayan ailelerin yaptığı uygulamaları, kutsal mekânları ziyaret, çocuğa verilen isimler, ölüm ruhunu yanıltma, kurt postundan geçirme şeklinde sıralar. Çocuğu olmayan kadınlar, kutsal yerlere giderek adakta bulunurlar, doğan çocuklarına yaşamaları için Durdu, Dursun, Durhasan, Durali, Durmuş gibi ya da ziyaret yerleriyle ilgili isimler verilir. Ölüm ruhunu yanıltmak için erkek çocuğunun saçını yedi yaşına kadar kesilmez; çocuk mezara götürülerek annesi tarafından bir mezarın üzerine bırakılır, bir başka kadın çocuğu alarak anneye geri verir. Çocuk kırkı çıkınca, kurt postunun ağzından geçirilir. Çocuk ve doğum yapan kadınların kötü ruhlarla ilişkilendirilen albastı ve kırk bastıdan korunması için bazı uygulamalar yapılır. Doğumun kırkıncı günü çocuğun ve annenin arındırılması amacıyla *kırklama* yapılır. Doğumun 2. veya 3. günü çocuğa isim verilir. Tahtacılar, genellikle çocuklara aile büyüklerinin veya Ali,

Hasan, Hüseyin, Fatma, Tâki gibi dinî isimler tercih ederler; Ebubekir, Ömer, Osman, Yavuz, Selim gibi isimler vermezler. Yürüme çağına gelen ancak tam yürüyemeyen çocuklara *duşak-köstek kesme* uygulaması yapılır. Çocuğun dişleri çıkmaya başladığında buğdaydan yapılan *diş hediği* ikram edilir. Yazar doğum ve sonrası inanış ve uygulamaları oldukça geniş bir perspektiften analiz eder ve bu inanış ve uygulamaları Türk kültüründeki benzerleriyle ilişkilendirir.

Sünnet, giriş/geçiş ritüelleri içerisindeki ele alın bir diğer konudur. Tahtacılar, sünneti Müslümanlığa giriş töreni olarak kabul ederler. Çocuk yedi yaşına kadar sünnet ettirilir. Sünnet törenindeki en önemli uygulama kirveliktir. Çocuğa kirve olan kişi, sünnet masraflarını karşılar; kirvenin ve kirvesi olunan ailenin çocukları arasında yedi nesil evlenme yasağı vardır. Kirve, Sünnilerden de olabilmektedir. Selçuk, sünnet ve kirvelikle ilgili uygulamalar hakkında bilgi verdikten sonra Tahtacıların Aleviliğe giriş ritüeli olarak kabul ettikleri, *ikrar alma/verme ritüelini* anlatmaktadır. Tahtacılar, İslam'ın şartını *eline, diline, beline sahip olmak* üzere üç esasta toplarlar. Erkeklerin ikrarı on sekiz yaşına kadar alınmalıdır. Kızların ikrarı ise tahtacı olamayan biriyle evlenme olasılığına karşılık Tahtacı biriyle evlenince alınır. İkrar alma ayininde *Cebrail kurbanı* ve *dolu içme şartı* vardır.

Selçuk'un tespitlerine göre, endogami evliliğin hâkim olduğu Tahtacılarda, son yıllarda, özellikle, şehirleşme ile birlikte egzogami evliliklerde görülmeye başlanmıştır. Tek eşliliğin esas olduğu evlilikte, çok eşlilik düşkünlük nedeni sayılmaktadır.

Selçuk, evlenme konusunda, evlenme yasakları, kız isteme-nişan, süt parası, düğün töreni, gelin indirme, nikâh, baş bağlama töreni, gelinlik etme, ocak kazma, boşanma-ayrılma, levirat hakkında bilgiler vermekte ve evlilik işle ilgili inanış ve uygulamaları, Türk kültüründeki diğer uygulamalarla karşılaştırmaktadır.

Kitapta, geçiş/giriş ritüelleri içinde evlenmeden sonra *musahiplik ritüeli* ele alınmaktadır. Tahtacılar arasında *ahiret kardeşliği*, *yol kardeşliği* veya *içeri kurbanı* olarak da bilinen müsahiplik, evli ve ikrarlı olan iki ailenin yakınlığını ifade eder. Ekonomik nedenlerden dolayı birçok yerleşim biriminde uygulanmayan müsahiplik töreni, araştırma alanı içinde sadece Mut ilçesinin Yeşilyurt, Kelece köy-Mezarlık Mahallesi, Kumaçukuru köyleri, Meydan ve Yazalanı Mahallelerinde uygulanmaktadır.

Tahtacılar, hayvanlarla ve rüyalarla ilgili bazı sembolleri ölüme işaret sayarlar. Baykuş, ölümü düşündüren hayvanların başında gelmektedir. Tahtacılar, ölümünü istedikleri, sevmedikleri için "*ocağında baykuş tünese*" diye beddua ederler. Beddua dışında baykuş yerine *ören kuşu* denilir. Bir evin yakınında veya bacasında baykuş öttüğünde, o evden birisinin öleceğine inanılır. Çakalın uzuz uzun havlaması ve köpeğin gündüz uluması da ölüme işaret sayılır. Rüyada, bir ağacın kesildiğini veya devrildiğini, dişinin çıktığını ya da çekildiğini, ölen bir yakını, cenaze namazı kıldığını, yıldız kaydığını görmek ölümle ilişkilendirilir. Tahtacılar, ölümden sakınmak ve ölüm ruhunu yanıltmak için bazı uygulamalar yaparlar. Selçuk, bu

uygulamalar hakkında bilgi verdikten sonra ölüm esnasında yapılanlar, ölünün hazırlanması ve defin işlemleri, ölünün hazırlanması, ölünün yıkanması, ölüye elbise giydirilmesi, kefenlenmesi, cenazenin taşınması, cenaze namazı, mezar kazılması, defin, ölü elbisesi ve ölüm sonrası uygulamaları anlatmakta ve bunları diğer inanış ve uygulamalarla karşılaştırarak analizler yapmaktadır.

Yazar, dördüncü bölümünde, “Tabiatla İlgili İnanış ve Uygulamalar” başlığı altında yağmur duası, ağaç ve orman kültü, hayvan kültü, su kültü, ateş kültü, Tahtacıların bahar bayramları ve ziyaret yerleri hakkında bilgi vermektedir. Tahtacıların *dodu*, *tümbüdük/püsücük* ve *kıkıdı* dedikleri yağmur yağdırtma törenleri çocuklar üzerine şekillenmiştir. Ayrıca Tahtacılar, genellikle, her Tahtacı köyünde yağmur duası için gidilen ziyaret yerlerinde de yağmur yağdırtma törenleri yaparlar. Yazar, yağmur yağdırtma törenleri ile ilgili karşılaştırmalı değerlendirmeler yaptıktan sonra ağaç ve orman kültü ile ilgili inanış ve uygulamaları ele almaktadır. Tahtacılar *ardıc* ve *murtu* (*Mersin ağacı*) kutsal sayarlar. Diğer taraftan, Tahtacılar, bazı ağaçları çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanırlar. Ardıc ağacı, erkek çocuk doğduğunda *kütük atma* törenlerinde verimliliği temsil eder. Rüyada ağaç dikmek, doğum için; ağaç kesmek, devrilmek ya da dalın kopması da ölüme işaret sayılır. Tahtacılar, Salı günleri ve Muharrem Orucu zamanı ağaç kesmezler. Tahtacılarda, orman kültü, orman ruhu ile ilgili inanış ve uygulamalar devam ettirilmektedir. Nitekim Tahtacılar, ağaç kesimine başlamadan önce, temizlenir ve yeni elbiseler giyerler. Kesim yapılacak ormanda *pay kurbanı* dedikleri bir kurban keserler.

Tahtacılar, kaz, turna, horoz ve geyik’i kutsal sayarlar. Baykuş, çakal, köpek ve tavuk uğursuz kabul edilen hayvanlardır. Tavşan ve ayı ise tabu sayılan hayvanlardır. Selçuk, hayvan kültü ile ilgili inanış ve uygulamaları analiz ettikten sonra su kültü hakkında bilgiler vermektedir. Tahtacılar suyu, tedavi, temizlenme, verimliliği artırma, nekromantik ve ibadet amaçlı kullanırlar. Suyu tükürmek, suyun içine tuvalet ihtiyacını gidermek, su içerken üfleme ve Muharrem Orucu süresince su içmek yasaktır. Selçuk, ateş kültü başlığı altında da, ateşin yakıldığı yer ve zamanlar, ateşin verilmediği zamanlar, temizleyici ve koruyucu olarak ateş, ateşin söndürülmesi ile ilgili inanış ve uygulamaları incelemekte ve bunların analizini yapmaktadır.

Tabiatla ilgili inanış ve uygulamaların incelendiği dördüncü bölümde yer alan bir başka konu da Tahtacıların bahar bayramları ve ziyaret yerleri ile ilgili inanış ve uygulamalardır. Selçuk, nevrüz ve hıdrellez kutlamalarını anlatıldıktan sonra Tahtacıların belirli zamanlarda, çeşitli amaçlarla gittikleri ve kurbanlar kestikleri, atalar kültünün bir uzantısı olarak değerlendirdiği ziyaret yerleri ile bu ziyaret yerlerindeki uygulamaları anlatmaktadır. Yazar, ziyaret yerlerini yerel, bölgesel, ulusal ve küresel ziyaret yerleri olarak sınıflamakta; ziyaret yerlerinin isim ve işlevleri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca ziyaret yerlerinin oluşumu, ziyaret yerleri etrafında oluşan kerametler, ziyaretin amacı, ziyaret yerlerine gidiş zamanı,

ziyaret yerinde yapılan uygulamalar ve ziyaret yerleri ile ilgili inanış ve uygulamaların analizi yapılmaktadır. Burada yazar, Tahtacılar da güçlü bir ölümler-atalar kültünün, atalara tapınmanın var olduğunu vurgulamaktadır.

Yazar, sonuç ve kaynakçadan sonra kitaba dört adet ek koymuştur. Bunlar, kaynak kişiler, terimler sözlüğü, fotoğraflar ve araştırma sahasının (Mersin) haritasıdır.

Selçuk'un Türk kültürü içinde önemli bir yer tutan Tahtacılarla ilgili yapmış olduğu çalışma, Dinler Tarihi disiplini içinde yapılmış bir çalışma olmakla birlikte sosyoloji, antropoloji, etnoloji ve halk bilimi bakımından da bir kaynak eser olma özelliğine sahiptir. Özellikle, yazarın, kapalı bir toplum olan Tahtacıların dinî inanış ve uygulamalarıyla ilgili bilgilere ulaşmadaki başarısı, çalışmanın değerini artırmıştır. Yazarın elde ettiği bilgileri, karşılaştırmalar yaparak, oldukça geniş bir perspektiften değerlendirmesi, Tahtacılar hakkında yapılan çeşitli etnik köken iddialarına da bir cevap niteliğindedir. Yazar, Tahtacıların etnik bakımdan Türk olduklarını delilleriyle açık bir biçimde ortaya koymaktadır.